

ҮЗЕИРБӘҖ ҺАҶЫБӘҖЛИ

ФҖТНӘЛӘР ГАРШЫСЫҖДА

1995
452

ÜZEYİRBƏY HACIBƏYLİ

116
133

FİTNƏLƏR QARŞISINDA

63411

Азерб. Госул. Республ.
БИБЛИОТЕКА
ИМ М Ф Кундова

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NƏŞRİYYATI

Bakı — 1995

63305

А Ф Х И В

Топлајаны, араб алифбасындан транслитерасија едәни,
өн сөзүи шәрһини вә сөзлүјүн мүәллифи *Аслан Кән'ан*

Елми редактору филолокија елмләри һәмизәди
Туран Нәсәнзәдә

Нәшријат редактору *Тарыјел Чәһанкир*

Рәссамы *С. Шатиков*

Китаб „Тәрәнә“ фирмасынын спонсорлуғу
илә чәй едилмишдир.

АЧЫЛМАМЫШ СӘНИФӘЛӘР

1918-чи илдә даһи Азәрбајчан бәстәкары Үзејирбәјин 33 јашы варды. Бу вахта гәдәр артыг о, Фүзули ше'ринин көврәк мисраларындан јаранан ејниадлы поема-сы әсасында бәстәләдији «Лејли вә Мәчнун»у илә Азәрбајчанда опера сәнәтинин тәмәл дашыны гојур. Сонра бир-биринин ардынча «Шејх Сән'ан» (1909), «Рүстәм вә Сөһраб» (1910), «Шаһ Аббас вә Хуршид бану» (1912), «Әсли вә Кәрәм» (1912), «Һарун вә Лејла» (1915) муғам операларыны јарадыр. Бу операларын либретто-су халг дастанлары вә рәвәјәтләри, Фирдовси «Шаһнамә»синин мотивләри әсасында јазылмышды.

Бу әсәрләри мејдана кәтирмәклә Үзејирбәј Һачыбәјли профессионал милли мусигинин әсасыны гојур, јалһыз Азәрбајчанда дејил, бүтүн Јахын Шәргдә мүсәлман дүнјасында мусигинин ән мүрәккәб жанрыны—опера жанрыны јарадыр, бу сәнәтин баниси олараг јүксәлир. Ү. Һачыбәјлинин мусигиси халг мусиги тәфәккүрүнүн ән дәрин гатларына нүфуз едәрәк онун чанлы вә өзүнә-мәхсус хүсусијјәтләринин мүасир дүнја мусигисинин, биринчи нөвбәдә Гәрб мусигисинин наилијјәтләри илә үзви шәкилдә бирләшдирәрәк бунунла да јени кејфијјәтли милли бәдһи сәнәти тәмсил едирди. Онун һәлә илк опералары бир чәһәти илә—халг руһуна, мә'нәвијјатына дәрин бағлылыг хүсусијјәтилә фәргләнирди. Тәсадүфи дејилди ки, онун операларынын әдәби әсасыны фолклор, әфсанә вә дастан, халг тарихи илә әлағәдар һадисәләр тәшкил едирди.

Үзејирбәј һәмчинин Азәрбајчанда мусигили комедија жанрынын јарадычысыдыр. Комедијаларынын мәтнинин өзү јазырды. Артыг о мүхтәлиф гәзет вә журналларда гәләминин сынамышы вә истә'дад саһибини олдуғуну сүбүт едәрәк мүхтәлиф сәпкили јазыларла охучу гәлбинә јол тапа билмишди.

Лакин эсрин эвэлләриндә Ү. Начыбәли мусиги илә жанашы, публисист вә язычы кими дә гызғын фәалиј-јәтдә иди. О, «Иршад», «Һәгигәт», «Јени игбал», «Тәрәгги», «Һәјат», «Молла Нәсрәддин» вә саир мәтбуат органларында «Беймәнкәс», «Бисавад», «Лал ушаг», «Мусигичи» вә бир чох имзаларла чыхыш едирди. Үзејирбәј «Ордан-бурдан», «О јан, бу јан», «Дәрәдән, тәпәдән» кими сәрләвһәләр алтында дәрч олунан фелјетонларын мүүллифи иди. Фелјетонларын әксәријјәтинә «Филанкәс» имзасы гојурду.

Бу мәтбу органлар һаггында кифәјәт гәдәр јазылдығыны нәзәр алыб, бурада Үзејирбәјин 1918—20-чи илләрдә Азәрбајчан Демократик Республикасы һакимијјәти дөврүндә «Азәрбајчан» гәзетиндәки әдәби фәалијјәтини мұхтәсәр гејд етмәк истәрдик.

«Азәрбајчан»ын бағланмасындан өтән 70 илдән артыг бир мүддәтдә бу гәзетин фәалијјәти һаггында данышмаг, һәтта адыны чәкмәк јасаг олмушду. Тәсадүфи дејил ки, Үзејирбәј сағлығында бу гәзетни «унутмуш» вә орадакы әдәби фәалијјәти үзәриндән сүкутла кечмишди.

Лакин Үзејирбәјин журналистик вә публисистик фәалијјәтини диггәтлә тәдгиг етдикдә бу нәтичәјә кәлмәк олур ки, онун ән фәал әдәби јарадычылығы биләваситә мәнз бу гәзәтлә бағлыдыр. Онун јазылары демәк олар ки, һәр күн, јахуд күнашыры мұхтәлиф мөвзуларда «Азәрбајчан» гәзетиндә чап олунурду; бәзән бир нөмрәдә ики јазысы әјры-әјры имзаларла чыхырды.

Гејд етмәк лазымдыр ки, 1918-чи илә гәдәр «Азәрбајчан» адлы мәтбуат органына раст кәлмирик. Чүнки бу адда гәзет вә журнал нәшр етмәјә чәһд едилсә дә, јухары даирәләр тәрәфиндән гаршысы алынырды. Бунун да сәбәби әјдынды. «Азәрбајчан» адында гәзет нәшри бөјүк бир өлкәнин, бөјүк бир милләтин варлығыны тәсдиг етмәк иди. Бу исә чаризмин сијасәтинә ујғун дејилди. Чар Русијасы дағыландан сонра белә фүрсәт әлә дүшмүш вә онун илк тәшәббүсчүсү, гәзетин нашири вә баш редактору Фејзулла Әлигулузадә олмушду. Лакин о тезликлә фәалијјәтини дајандырмышды.

1918-чи илдә јени гурулан Азәрбајчан һөкүмәтинин һәмин илин 3 сентјабр тарихли гәрарына әсасән, бир чох чәтинликләрдән сонра, әјын 14-дә Кәнчә шәһәриндә нәшрә башлајан «Азәрбајчан» гәзети дөрд нөмрәдән сонра октјабр әјынын 3-дән фәалијјәтини Бақыда давам етдирир.

«Азәрбајчан» гәзети 8-чи нөмрәјә гәдәр—октјабр әјынын 8-нә кими редаксија һеј'әти адындан, октјабр әјынын 8-дән 1919-чу ил јанвар әјынын 16-на кими Үзејирбәјин кичик гардашы, тарихчи, журналист, публисист Чейһунбәјин (1892—1961), 89-чу нөмрәдән 1919-чу ил 4 ијул тарихли 216-чы нөмрәјә гәдәр мүүвәггәти олараг Үзејирбәјин, 4 ијул 216-чы нөмрәдән сентјабр әјынын 1-и 265-чи нөмрәјә гәдәр бир мүддәт Хәлил Ибраһимин (1892—1938), ән нәһәјәт сентјабр әјынын 1-и 265-чи нөмрәдән 1920-чи ил апрел чеврилишинә гәдәр Үзејирбәј Начыбәјлинин мүдирлији илә чыхмышды.

Гәзетин илк редактору олмуш Чейһунбәј јени Азәрбајчан һөкүмәтинин тапшырығы илә 1919-чу илин јанвар әјында Әлимәрдан бәј Топчубашовун башчылығы алтында Мәммәдһәсән һачынски, Әһмәд бәј Ағажев, Әкбәраға Шейхүлисламов, Мәһәмәд Мәһәррәмов вә Мир Јагуб Мир Мехдијевдән ибарәт һеј'әтлә Версал Сүли конфрансында иштирак етмәк үчүн Парисә кетмиш вә гәзетин нәшринин ағырлығы бүтүнлүкдә Үзејирбәјин үзәринә дүшмүшдү. Бу барәдә, Чейһунбәј 9 јанвар 1919-чу илдә «Азәрбајчан» гәзетиндә «Мөһтәрәм гареләримизә» мұрачиәтлә белә јазырды: «Вәтән вә милләт јолунда әлимдән кәлән хидмәти вә өһдәмә дүшән вәзифәми гәзәтәмизин мүдирни сифәтилә ифадә мөшгул икән, вәтән өвладларынын хәһиш вә әмринә мұг'и олараг чаһан сүлһ конфрансына көндәрилмәклә өһдәмә даһа ағыр вә мәс'улијјәтли, лакин мүүгәддәс бир вәзифә дүшдү.

Бу бөјүк хидмәти мөһтәрәм аркадашларым илә бәрабәр ифа үчүн Авропаја кетмәк лазым олдуғуна көрә гәзәтә идарәси ишиндән мүүвәггәти олараг әјрылыб әзиз вәтәнимизин истиглалы мәсәләсинин истәдјимиз йолда кы һәлли һүсн ифасындан асылы олан мәс'ул вәзифәминин һаггында вар гүввәмизлә чалышачағымызы әләвә етмәји вә мөһтәрәм охучуларымыза кәмални-сидг вә сәмимијјәт илә худаһафиз демәји өзүмә фәрз билдим.

*«Азәрбајчан» гәзетәсинин мүдирни:
Чейһунбәј Начыбәјли».*

Азәрбајчан халгынын азадлығы наминә мұбарнәзә апаргч, дөфләрлә тәһгир вә һагсыз һүчумлара мәрүз галан Үзејирбәјин гәфләтдән сәһһәти позулур вә 1919-чу

илин ијун ајынын эввэлләриндә о Бакыны төрк етмәјә мәчбур олур. Бу барәдә гәзетин сәһифәләриндә охују-руг: «Гәзетәмизин мүвәггәти мүдирин һачыбәјли Үзејирбәј әфәнди сәһһәтини дүзәлтмәк мәгсәдилә бир мүддәтә Бакыдан кедиб. Мүвәггәти мүдир вәзифәси Хәлил Ибраһим әфәнди өһдәсинә вакүзар едилмишдир («Азәрбајчан» гәзети 6 ијул 1919-чу ил).

Үзејирбәј ики ајлыг мүәлиһәсиндән гајытдыгдан сонра «Азәрбајчан» гәзетиндә ишә 1919-чу ил сентјабр ајындан башламыш вә 1920-чи ил апрелин 27-нә кими гәзетин мүдирин ишләмишдир.

Беләликлә, бу дејиләнләр кифәјәт гәдәр әсас верир ки, «Азәрбајчан» гәзетинин нәшриндә Ү. һачыбәјлини мүстәсна хидмәтләри, ролу вә иштиракы олан бир нәшр һесаб едәк. Гәзетә рәһбәрлик етмәклә Ү. һачыбәјли онун идеја истигамәтини мүәјјәнләшдирмиш, Азәрбајчанын мүстәгил республика кими мөһкәмлән-мәсинә чалышмышдыр.

Гәзетдәки фәәлијјәтиндә Ү. һачыбәјли өзүнү истәдадлы, бачарыглы, дәрин дүшүнчәли вә идејалы бир публицист кими көстәрмишдир.

Үмумијјәтлә, дүнја мәдәнијјәти тарихиндә елә шәхсијјәтләр олуб вә инди дә вардыр ки, онлар әсас сәнәтләриндән әләвә башга пешәләрин саһибләри олублар, бу саһәләрдә дә өзләрини көстәрә билибләр.

Үзејирбәј дә белә сәнәткарлардандыр. Даһи бәстәкарымызын бу чохчәһәтли фәәлијјәтиндән данышараг зәманәмизин бөјүк мусигичиси Гара Гарајев јазмышдыр: «Р. Шуман, Ф. Лист, П. Чајковски дәври мәтбуатла мүәјјән дәрәчәдә бағлы олублар. Мәсәлән, Р. Шуман Лейпсиг шәһәриндә «Јени мусиги» гәзетини тә'сис едиб Ф. Лист мусиги тәңгидинин кезәл нүмунәләрини јарадыб, П. Чајковски «Русскије ведомости» гәзетинә Москванын мусиги һәјәтына даһр мәғаләләр јазмышды...»

Үзејирбәјин 1920-чи илләрә гәдәрки әдәби фәәлијјәти имкан верир ки, ону кезәл журналист, кәскин гәләмли фәәлијјәтчи, мисалсиз оперетга либереттоларынын мүәллифи кими гижмәтләндирәк. Лакин буна бахмајараг бир мүддәт биздә Үзејирбәјдән әсасән анчаг бәстәкар кими белә олунмушдур, онун јазычылыг вә публицист јарадычылыгы көлкәдә галмышдыр. Сон онилликләрдә ишә әдәбијјатшүнаслар, тәдгигатчылар, Үзејиршүнаслар онун диггәтдән кәнар галмыш јарадычылы-

гы илә дә марагланмаға башладылар вә бу барәдә јаздылар. Үзејирбәјин журналистик фәәлијјәти һаггында бир чох әсәрләр, мәғаләләр чыхмышдыр. Әдәбијјатшүнас М. Асланов бәстәкарын фәәлијјәтинин бу чәһәтинин узун мүддәт тәдгиг етмиш, бу мөвзуда—«Үзејир һачыбәјов—журналист» әсәрини јазмышдыр.

Лакин ејни заманда индијәдәк Үзејирбәј һаггында јазылан әсәрләрдә «Һачыбәјли» имзасы илә танынан јазычы «Һачыбәјов» кими тәгдим олунуб. Гејд етмәк лазымдыр ки, «бәј» титул кими Азәрбајчанда мөшһур олуб. Бу титулу һәр кәс ады илә јанашы ишләдә билмәзди, о јалныз мүәјјән дәирәләрдә, нечә нәфәрин шаһидлији илә тәсдигләнирди. Белә имзалардан бири дә Үзејирбәјин «бәј» нәслиндән олмасыны тәсдиг едән сәнәддә көстәрилик:

«1897 август Шуша.

Бир нечә нәфәрдән ибарәт Гарабағ бәјләри тәрәфиндән имзаланмыш шәһадәтнамәдә Үзејирбәјин бәј нәслиндән олдуғу тәсдиг едилир. Шәһадәтнамәни имзалајанлардан биринчиси Хуршудбану бәјим сәбијјәси мәрһум кәнарал-мајор Мейдигулухандыр. (Г. Мәммәдли, Үзејир һачыбәјов, 1885—1948, «Һәјат вә јарадычылыгынын салнамәси», Бақы, Јазычы 1984, сәһ. 8.).

Бу сәнәддән ајдын олур ки, Үзејирбәј «бәј» нәслиндән олмушдур.

Үзејир һачыбәјлинин индијә гәдәр кениш охучу күтләсинә мә'лум олмајан јазылары 1918—1920-чи илләр «Азәрбајчан» гәзетиндә дәрч едилмиш, лакин сон 70 илдә ишыг үзү көрмәмишдир. Буну нәзәрә алараг бәстәкарын «Азәрбајчан» гәзетиндәки фәәлијјәтинин ишыгландырмаг вә јарадычылыгынын тәблиғиндәки бошлуғу долдурмаг үчүн Ү. һачыбәјлинин бу гәзетдә чыхмыш мәғаләләринин, јазыларыны охучуларга тәгдим етмәји лазым билдик.

Китабда материаллар тарихи хроноложни ардычылыгга дүзүлмүшдур. Шәрһләр, бә'зи тарихи һадисәләр вә шәхсләр һаггында мә'лумат верилмишдир. «Азәрбајчан» гәзетинин бә'зи үслуб, имла хусусијјәтләринин муһафизә етмәк үчүн мәтнләрин имласы имкан даһиндә горунуб сахланылмышдыр. Күман едирик ки, китаб даһи бәстәкарымыз Үзејирбәј һачыбәјлинин гызғын публицистик фәәлијјәти һаггында охучуларымызын тәсәввүрүнү зәңкинләшдирәчәкдир.

ПАРТИЈАЛАРЫМЫЗА

Бир шәхс вә ја бир партија, бир милләтин азадлығы әлејһиндә чалышырса вә о милләти дикәр бир милләтин вә ја бир нечә нәфәр худсәр адамларын һөкмү алтында гул етмәк истәрсә, о шәхс вә ја о партија бүкүнкү ингилабат нөгтеји-нәзәриндән инсанијјәтә дүшмәндир. Адыны социалист дә гојмуш олса, һүријјәтпәрәст дә гојмуш олса јалаңды. Онын әсл ады инсанијјәт дүшмәндир. Наман инсанијјәт дүшмәни оланлардан бөјүјү бу күн Азәрбајчан түркләринин һүријјәти вә истиглалы әлејһиндә чалышан партијалардыр. Чүнки бу күн мүстәгил олмаға, азад јашамаға вә асудә нәфәс чәкмәјә һамы милләтләрдән артыг мөһтач олан—Азәрбајчан түркләрдир, о сәбәб ки Русија милләтләри ичиндә әсарәтин ән ағыр јүкүнү чәкән, истибаддын ән шиддәтли зүлмләринә дүчар олан, дини, милли һәгарәтин ән ачы зәрбәләринә мәрүз галан, һүгугунун ән зәруриләриндән дә белә мәрһум едилән вә дүнәнә гәдәр зилләт вә рәзаләтлә өмүр кечирән, ағыз ачан, әһвал вә овзанын мәшәггәтиндән шикајәт етмәјә гүдрәти олмајан бир милләт вар идисә, о да јалныз Азәрбајчан түрк милләти иди.

Бәс кимин инсафы јол верәр вә кимин вичданы буну гәбул едәр ки, Русијадакы үмум милләтләр, истибад дөврүндә дә Азәрбајчан түркләринә нисбәтән истираһәтлә јашадыглары һалда бу күн тәкмил һүгугларына һаил олсунлар да, амма Азәрбајчан түркләри бу һүгугдан мәрһум едилсинләр!

Кәрәк һеч бир кәсин инсафы буна јол вермәсин. Вә вичданы буну гәбул етмәсин, һалбуки бу зүлмү рәва кәрән «инсафлар» вә бу һагсызлығы гәбул едән «вичданлар» вардыр вә бу инсаф, бу вичдан саһибләри дә Африканын вәһши барбарлары дејил, Русијанын «гара күрүһ» ады верилмиш падшаһпәрәстләри дә дејил, бәлкә бу күн Бакымызда—пајтахтымызда бизимлә дизизә отуран... «социалист»ләрдир.

Бәлкә бу сөзләримә етираз едиб дејәрсиниз ки, хејр, белә иш ола билмәз! Социалист адыны дашыјан шәхс бир милләтин әсир едилмәјинә разы олмаз вә саирә вә саирә.

Доғрудур, социалист адыны дашымағы өзүнә ихтијар едән шәхс бу ишә разы олмаз, нәдир ки, бәлкә бунун әкси, јә'ни милләтләрин азад едилмәси јолунда чан

фәда едәр дәрәчәдә мүбаризәјә кирәр, амма Бакы социалистләри бу ишә разыдырлар, јә'ни Азәрбајчан түркләринин әсарәт алтында галмағына нәинки разыдырлар. Бәлкә бунун тәләбиндә белә исрар едиләр.

Сөзләримин јалан олмадығыны тәһгиг етмәк истәјәнләр варса, шәһәримиздәки «Социал-револјусионер»—ичтимаијун-ингилабијунлар партијасынын нашири-әфкары олан «Знамја труда»¹ гәзетәсинин бүтүн нөмрәләрини ачыб, габагларына гојуб диггәтлә охусунлар. Һөкүмәтимизи истәһза, милләтимизи тәһгиг, әсарәтимизи тәләб, јеримизи, јурдумузу тәләф, мал вә мүлкүмүзү гарәт, өзүмүзү дә бичераховлар² гошуну илә һәдәлән башга, социалистлик вә социализм наминә бир шөј тапыб охујарларса, мәни јаланчы дејә е'лан вә тәкдир етсинләр.

«Знамја труда» башына јығылмыш олан бүкүрүһ «социалист»лик маскасы алтында ишләјән һүријјәт дүшмәнләри вә инсанијјәт әдуләри олдуғу бу күнләрлә ашкар едилди. Милләтимизә гаршы олан бүгз әләвәтләринин шиддәти о дәрәчәдә иди ки, даһа өзләрини сахлаја билмәјиб масканы, филаны кәнара атыб, әсл сифәтләрини көстәрдиләр.

Бу сифәти көрүб дә бәд тәркиблијиндән ијрәнәнләр ән әввәл бизим чаван мүсәлман ичтимаијун-ингилабијун партијамыз олмушдур ки, бу јолдакы көзүачыглыглары хүсүси бир тәһсинә шајандыр.

Дүнәнки гәзетәмиздә «Азәрбајчан социалистләринин фәалијјәти» сәрләвһәси илә јазылмыш фәгәрәни охусаныз үрәкләри тәһиз вә ағыллары салым олан социалистләримизин маска алтында чыхмыш әчнәби әсәрләрдән нә дәрәчәдә икраһа кәлдикләрини көрәрсиниз.

Тәһнидир ки, һәгиги социалист оланлар бир милләтин азадлығы вә истиглалына гаршы дүшмән кәсилән партијаларын адларыны «социалист» дә гојмуш олсалар, фикринә шәрик ола билмәзләр. Чүнки бу гејри-мүмкүн бир ишдир, бир тәрәфдән социализм адыны батырмаг вә халг ичиндә суи-тәфәһһүминә сәбәб олмаг вә дикәр тәрәфдән дә түрк милләтинин азадлығы вә һүријјәти әлејһиндә чалышмаг тәшәббүсләриндән исрар едән бир күрүһдән нәинки јалныз түрк социалистләри, бәлкә бүтүн һәгиги социалистләр ичтинаб вә истикраһ етмәлидирләр.

Үмидварыг ки, Азәрбајчан ичтимаијун-ингилабијун партијасынын бу рәфтарына саир социалист вә һүријјәтпәрәст партијалар дәхи шәрик олуб, өзләрини чирк-

ли һәрәкәтләрдән кәнар тутмагла бәрабәр, сә'ј вә әмәк-ләрини бир бу гәдәр зилләт вә рәзаләт көрмүш олан түрк Азәрбајчан милләтинин истиглал вә азадлығы јолунда сәрф едәрләр.

ТАРИХИ КҮНҮМҮЗ

1337 сәнеји-һичриси рүббүләввәлин¹ икинчи күнү түрк Азәрбајчан тарихиндә хусуси бир јер тутуб бөјүк бир әһәмијјәти һаиз олачагдыр.

Бу күн о күндүр ки, Азәрбајчан түркләринин милли мәчлис, милли шурасы ачылыб Азәрбајчан тәкмил бир һөкүмәт шәклинә кирир.

Јүз-јүз әлли сәнә бундан әввәл мүхтәлиф ханлыглардан ибарәт олан Азәрбајчан торпагының рус истиласындан газандығы бир мәнфәәт о олду ки, бу торпаг үзәриндә гурулмуш олан сахта вә әмәли һудудлары силиниб-сүпүрүлүб мүтәһид вә вә'си бир әрази шәклинә кирди вә бу күн хилас олуб да ики милјону мүтәчавиз нүфус илә Азәрбајчан Чүмһуријјәти намыны дашымаға кәсби-ләјагәт етди.

Пәс бу күн һаман бу Азәрбајчан Чүмһуријјәтинин Милли парламаны, милли мәчлиси ачылмагла тәшкилат вә тәртибати-сијасијјәси артыг итмама јетир.

Парламанымыз дахилән вә харичән нә шәраит ичиндә ачылыр?

Истиглалымызын фе'лән јүрүдилмәсинә гаршы бүкүнкү чаһан зорлулары тәрәфиндән мүманиәтләр көстәрилмәјирсә дә, гәбулуна да һәлә гол гојанлар јохдур. Мәсәлән һәлли истиглалымызын рәдд вә ја гәбулу **кәләчәк сүлһ конфрансының бахацаг ишләриндән**дир.

Бир тәрәфдән дәхи түрк Азәрбајчан Чүмһуријјәтининдә вәтәндашчасына јашамаг, асајиш вә истираһәтимизин тә'мини јолунда әл-әлә вериб чалышмаға, дә'вәт етдијимиз гејри-мүсәлманлар арасында еләләри тапылды ки, узатдығымыз әлә архаларыны чевириб парламанымызы вә һәтта чүмһуријјәтимизи белә набемөвсүм әдд едәрәк истиглалымызга гаршы бәдхаһ олдугларыны индидән билдирдиләр. Бунларын ичиндә һәтта «бајкот» сөзүнүн исте'мали кими габалыг вә нәзакәтсизлик көстәрәнләр дә олмады дејил.

Дахилән дәхи гулдурлулары вә ја рәсми һөкүмәт мә'мурлулары һәләлик бирчә бәлли олмајан бир та-

гым мүсәлләһ ермәниләрин һудудумуза тәчавиз едиб, Азәрбајчан мүсәлманлары һаггында ичра етдикләри гәтл вә гарәт, зүлм вә чәфа хәбәрләри чүмләмизи мүкәддәр вә мүтәһәјјич етмәкдәдир.

Бу шәраит, нә гәдәр мучиби-мәсәррәт олмаса да парламанымызын ачылмасына гаршы мүманиәт тәшкил етмәди. Биләкс мәчлиси-миллимизин тезлик илә ачылмаг лүзүмијјәтини мејдана гојду.

Чүнки јухарыда ичмәлән зикр етдијимиз әһвалатын биләхирә түрк Азәрбајчан Чүмһуријјәти үчүн мүбарәк вә мүсаид бир јола дүшмәји—мәһз парламанымызын вүчүдундан вә чалышмасындан асылы бир мәсәләдир.

Белә олан сурәтдә, демәли, гәлбимиздә бәсләдијимиз үмид—парламанымыздыр. Вә үмидварыг ки, чаван парламанымыз, бү үмидимизин һүсули јолунда вар гүввәсилә чалышачаг вә сијаси имтаһаныны харичиләр әнзари гаршысында парлаг бир сурәтдә вермәклә вәтәнимизин истиглал вә азадлығына биринчи сәбәб олачагдыр.

Јашасын түрк Азәрбајчан Чүмһуријјәтинин чаван парламаны!

ТӘӘССҮРАТ

Парламанымыз ачылды, көрдүк, Фәтәли хан¹ доғру деди ки, јатса идик дә јухумуза кирмәзди...

Әввәлдән, инкилисләрин гејдкешлији һүрријјәтимизин бәдхаһлары тәрәфиндән, парламанымыз ачылмасы мүнасибәтилә мәбадә бир шулуғлуғ бирузә вермәсин вә версә дә филфөвр табағы алынсын дејә, парламан имарәти јанындакы һачынын гыз мәктәбидир²— инкилисләрин ики әдәд зиреһли автомобили дајаныб, ичиндән көрүнән топларын ағзыны ачыб кәлиб-кәдәнә куја:

Динч дур!—дејирди.

Затән о сәмтдән кәлиб-кәдән һеч јох иди, чүнки Азәрбајчан полиси имарәтин «бир ағачлығындан»³—гој мүбалиғә олсун адамлары кечмәјә гојмајыб, анчаг мәбууслар вә парламана кирмәк һаггы вәсигәсинә малик оланлара изн верирди.

Парламан имарәтинин ичиндә зијнәт чүмләсиндән чалиби-диггәт олан шеј гијмәтли халылар дејил иди, бәлкә фиаты учуз, лакин маһијјәти-миллијјә вә сијаси-

јәси дедикчә баһа олан үч рәнкли милли бајрагларымыз иди.

Мәһәммәд Әмин нитги-ифтиһаһисиндә бу үч рәнкин: түркләшмәк, исламлашмаг вә мүасирләшмәк амалы әләмәтиндән ибарәт олдуғуна ишарә илә—бу бајраг ендирилмәз!—дедикдә бүтүн мәчлис ајаға галхыб әл чала-чала бајраглары саламларкән тәссүрати-фөвгәл'адәмдән башымын түкләри биз-биз дурду. Нәдәнсә бу фәгәрә дәхи јадыма дүшдү ки, көрәсән күчәдә зирәһли автомобилләр олмајыб һеч бир нәфәр дә полис вә ја гошун әһли көрүнмәсә иди, букүнкү күнүн шәрәфинә тохунмаг кими әдәбсизлијә бир кәсдә чүр'әт ола биләрдимизи?!

Мәнчә јох. Чүнки бу мүгәддәс мәчлисин имарәтин дәлик-дешикләриндән белә дышарыја тәрәф нәб'ан етдији әзәмәти-мәнәвијјәсиндән о дәрәчә мүтәәссир оларды ки, әли-голу бошалыб дили дә бағланарды...

Мәчлисин ачылмаг сааты јахынлашды. Тамашачылар ки ичләриндә мүсәлман ханымлары да аз дејилди—бош јерләри долдурдулар. Мәб'услар һәр кәс өз мәхсуси јерини тапыб отурдулар. Гәзетә јазычылары кағыз вә гәләмләрини һазырлајыб мүнтәзир дурдулар. Министирләр мүавинләријлә бәрәбәр өз јерләринә кечиб чәркә илә отурдулар. Бир ложаја сығмајыб, сағ вә сол ики ложаны долдурдулар.

Бунларын һамысы башы ачыгдылар. Бир нәфәрдән савајы, көрүнүр ки, сојугдан горхурмуш, һәгигәт, чох сојугдур.

Һамы амадә олуб интизарда икән милли шура рәиси Мәһәммәд Әмин Рәсулзадә чәнаблары рубәру гапыдан чыхыб мәгами-сәдарәдә үзү мәчлисә тәрәф, ајаг-үстә бир вәзијјәт алдыгда һазиринин интизары донуб диггәтә мүнғәлиб олду.

Мәһәммәд Әмин гәлбән никбин вә никбинлијиндә дә сабитгәдәм олдуғуна дәләләт едән ачыг вә күләр бир үз вә јерә бахмаг адәти олмајан бир көз илә мәб'усларә хитабән нитг сөјләмәјә башлады.

Падшаһлы мәмләкәтләрдә мәчлис-мәб'усаны падшаһ ачар, амма Азәрбајҗан Чүмһуријјәтинин мәчлиси-мәб'усаныны бир нәфәр вәгән өвлады ачды.

Мәһәммәд Әминдә натигликдә «патент» газанмыш олан «аратор»ларә мәхсус гол атма, баш ојнатма, үз-көзүнү сифәтдән-сифәтә дәјишмә кими һәрәкәтләр јох иди.

Бунларын әвәзиндә өзкә бир һал вар иди ки, о да

кетдикчә гызышыб сөзләринин дәруни гәлбдән сөјләндијини ешидәнләрә һисс етдирмәклә дәрин бир тә'сир ојатмаг иди. Гол атмагдан бу јахшыдыр. Бунда ихласи-гәлб вә сәмимијјәтлә бәрәбәр, сәрд едилән кәламда бир дә бөјүк бир чиддијјәт мөвчуд олдуғуна һәр кәс инаныб натигин һәр бир сөзүнә лазымынча әһәмијјәт верирди. О иди ки, һәр бир чүмлә ахырында алгышлар јағырды.

Натигин нитгини букүнкү нөмрәмиздә охујарсыныз⁴. Мәним мәгсәдим көрдүкләрим, тәссүратымы сөјләмәкдир.

Нөвбәт министрләр рәиси Фәтәли хан Хојскијә јетишди.

Худавәнди-аләм һәр јердә истибаддә варса евини јыхсын нечә ки, рус истибададынын евини јыхды. Гојурдулармы ки, вахтында дилимизи өјрәнәк ки, јери дүшәндә данышаркән фикримизи сөјләмәјә, сөз ахтармаға мөһтач галмајаг!

Бавүчуди-ин Фәтәли хан чох да дуруха-дуруха данышмырды, дилинә һәтта рәван демәк дә чаиздир. Анасындан өјрәнмиш дилинә бир гәдәр дә түрк гәзетәләри мутәлиәсиндән вә бир дә Османлы түрк гардашларымыз илә бир мүддәт тәмасда булунуб дејиб-данышмаг мәчбуријјәтиндән һасил олан сөзләри гатыб, бир дил дүзәлтмишди ки, онунла ифәдеји-мәраәм едирди.

Фәтәли хан, затән нитг сөјләмирди. О, мәб'услар, әфәндиләрлә дәрдләшмәк истәјирди, дәрдини сөјләјиб шикајәт едирди.

Харичдә гарышыглыг вә дахилдә пәришанлыг ола-ола, хәзинәдә бир көпүк пул вә мејданда бир нәфәр әскәр олмаја-олмаја, бизи һөкүмәт сечиб дедиләр ки, кәрәк бу ишләри дүзәлдәсиниз. Биз дә нечә ки, көрүрсүнүз мүмкүн гәдәр дүзәлтдик. Пул да вар, јол да вар вә саирә.

Мәчлис рәиси-вүзаранын сөзләринә диггәт вә сүкүт илә гулаг верирди, анчаг сағ тәрәфдә ким идисә хысын-хысын пычылданыб рәсин һәр сөзүнә бир кинајә бура-хырды.

Зәннимчә, Фәтәли ханын шикајәти парламан әксәријјәтинин гәбулуна мәзһәр олмајачаг дејил.

«Декларасија»нын музакирәси сонраја галды. Доғрудур, «Фәтәли хан кабинетинин әвәзиндә өзкә бир кабинетинә алса иди ишләри даһа көзәл апарарды», дејәнләр олачагдыр. Анчаг бәлкә «өзкә кабинетә һеч бир ишләри дә көрә билмәјәчәк иди» дејәнләр дә аз олмајачагдыр.

Фэтэли ханы «тэнгид етмэк асандыр, амма иши көр-мэк чэтиндир» сөзлөрүнө чох адамлар шэриктир.

Сагда отуран «Иттиһад»⁵ фраксиясы өзлөриндэн сол олан фраксиялары бир мәсэләдә габаглады, һэтта бир дәрәчәјә гэдәр «мәһчуб» белә етди ки, «утандыр-ды» сөзүндән бир аз јункүлдүр. «Иттиһад» парламан ачылмаг бајрамы мүнәсибәтилә сијаси душтагларын әфви-үмүмиси тәклифини етди. Фраксия намындан бу тәклифи ирад едән «Иттиһад» әзасы «өзкәләрә» сәбгәт етмәк арзусунун чушиндән карыхыб «сијаси» сөзүнү унутмагла бир чохларыны горхутду, кәнардан тез «си-јаси» сөзүнүн әлавәси мәтләби ашкар етмәклә тәскинә сәбәб олду.

Чаван парламанымызын биринчи ичласындан һасил олан тәәссүрат кәләчәк әндишәләримизин зајил едил-мәјәчәјинә үмидләр вериб, индики овзамызын да бир дәрәчәјә гэдәр һисс етдирмәз ағырлығы мугабалиндә гәлбимиздә тәслијјәтамыз бир һисс ојадар.

Аллаһ көмәк етсин.

ТӘӘССУРАТ

Парламанымыз икинчи ин'игадында фраксияларын бәјәннамәләрини ешитдик.

Әввәл сөзүнү дејән «Мүсават»¹ олду.

«...Мүлкәдарларла хүсуси маликләрә мәхсус олан торпаглар пулсуз вә әвәссиз олараг әһмәткеш вә рәнч-бәр халга вериләчәкдир» дедикдә мәчлис әһлиндән бир парасы гурчаландылар. Лакин сол тәрәфин курултулу ал-гышы «ишин үстүнү өртүб» әһвалы дәјишмәклә бәра-бәр, мүркүләјән әзалары да јухудан ојады.

«Мүсават»дан сонра «Сосиалистләр блоку»нун адам-лары чыхды.

Асланбәј Сәфикүрдски² бәј дә олса кәндчи тәрәф-дарыдыр. Кәнд әһлинин ағыр һалы Аслан бәјә о гэдәр тә'сир едибдир ки, о тә'сири парламан әһлинә јетирмәк үчүн, бәлкә сөзүнә инанмазлар дејә кәрратилә Аллаһ-тәәлаја анд ичирди:

«Валлаһ, мән доғру дејирәм.

Чамаат әлдән кетди, аллаһа анд олсун!»

Мән ону көзләјирдим ки, чамаатдан бириси дуруб дејәчәк:

—Мән өлүм, доғру дејирсән?

Бу да чаваб верәчәкдир ки:

—Сән өл, һәзрәт Аббас һаггы!

Көрүнүр, бизим сосиалистләр өзкә милләт сосиа-листләри кими дејилдирләр: Аллаһа, пејғәмбәрә инан-ырлар.

Амма мәним гәлбими шад едән бурасыдыр ки, би-зим сосиалистләр Азербайчанын истиглалијјәтинә дә инанырлар!

Бурасы, сосиалистләримиз тәрәфиндән кәстәрилән сијаси бир һүнәрдир ки, бу һүнәр дүшмәнләримизи мәһур вә мә'јус, достларымызы исә мәсрур вә мәмнун едиб үмидсизләрә үмид, үмидлиләрә дә гүввәт вә сәбат вермәклә јаваш-јаваш да олса мәнзили-мәгсәдә тәрәф гәдәмәндәз олуруг.

Биз бир шејдән горхуруг:

Истиглал јолунда ики гәдәм атмышдыг, бириси истиглали-елани вә мүстәгил һөкүмәт тәшкили, икинчи-си исә парламан ачылмасы.

Биз горхурдуг ки, үчүнчү гәдәми атмаға бизә имкан вермәјиб, јолдан гајтаралар...

Амма шүкүр олсун, Аслан бәј анд ичди Аллаһа ки, сосиалистләримиз имдада јетишиб, үчүнчү гәдәмиизи даһа да кен гојмаг үчүн голумуздан јапышдылар.

Гәдәмләримиз бир-бириндән мүбарәкдир.

Булара ад гојаг.

Биринчи гәдәм—мүстәгил һөкүмәт.

Икинчи гәдәм—шураји-милли, јахуд парламан.

Үчүнчү гәдәм исә—әлбирлик!

Бүтүн парламан фраксияларымызын Истиглал үс-түндә әлбир олуб, сөз-сөзә вердикләрини хошбәхт гу-лағларымыз илә ешитдик. Иншаллаһ бу јолдакы, иш-ләрини көрмәклә көзләримизин дә ајдын олдуғуну һисс едәрик.

Инди доғрудан да демәк олар ки:

—Милләт ирәли кедир!

Артыг, бу сөзә күлмәјәчәјик, чүнки ирәлијә доғру үч бөјүк аддым атмышыг вә кери дөнмәк фикримиз дә јохдур. Аслан бәј демишкән:

—О кетди:

Аслан бәј бу ики сөзү бүтүн мәчлис тәрәфиндән ку-рултулу алгыш алмаг үчүн демәди, һәгигәт елә беләдир ки вар:

—О, јә'ни о мәнһус кери—кетди!

Арвадлар сөзү олмасын:

—Елә кетсин ки, далынча да бир гара даш!

Һаман о «мәнһус кери»нчи мәнһус әсәрләриндән

иди ки, Аслан бәдән сонра күрсү хитабәтә чыхан Шейхүлисламов³ «Һүммәт»⁴ фиргәсинин адындан данышмаг истәркән башындакы фикрини сөйләмәк үчүн ағзындан сөз тапмайрды!

Ашкар иди ки, натигин башындакы, фикир рус диндә һазырдыр. Инди буну түркчәгә тәрчүмә етмәк лазым. Она көрә көрәк мәчлис әһли сәбр едиб, көзләсин, ләкин тәрчүмә үчүн дә түркчә јахшы билмәк лазымдыр, һалбуки натиг түркчә бисәваддыр. Пәс нә олсун?

Һәр нә олду—десин!

Одур ки, «пајдар» дејәчәк јердә «пајмал» дејирди.

«Чүмһуријјәтә инам» әвәзинә «чүмһуријјәтә әнам» чыхырды. Бир чох сөзләр вардыр ки, һеч дејә билмирди, көрәк мәчлис әһли өзү баша дүшә иди. Гәрәз, бинәва чох әзијјәт чәкирди. Јахшы ки, көмәк едәнләр аз дејил иди. Бир тәрәфдән сәдри мәчлис, бир тәрәфдән дә јахындакы јолдашлары «суфлијорлыг» зәһмәтини мүзәјигә етмәјирдиләр.

Бир дә натигин чаныны гуртаран бир әһвалат иди: јалан јанлыш да олса, дедији сөзләрин мәнасы о гәдәр шајани-әһәмијјәт иди ки, һаман һәр мәтләбиндән сонра узун алгышлар курулдајырды, натиг бу фасиләдән истифадә едиб о бири фикрини тәрчүмәгә чалышырды.

Һәнгәт, Шейхүлисламов чәнабларынын бир пара мәтләбләрини гызыл хәтт илә јазыб сахласан сәзадыр.

Дејирди ки:

—Азәрбајчан истиглалы јолунда мүбаризә етмәк лазым кәләрсә, биринчи мүбаризә чәркәсиндә биз социалистләри көрәрсиниз!

Инди «Знамја труда» гәзетәси мүсәлман социалистләринин бу чүрә сөзләрини ешидиб дә сөјмәсин бәс нә еләсин? Үмидләри пуч олду кетди...

«Знамја труда»нын башына јығылмыш олан јаланчы социалистләр бу үмиддә идиләр ки, Азәрбајчан истиглалынын тәзә гојулмуш бинасыны учуруб дағымтагда мүсәлман социалистләри онлар илә әлбир олачагдырлар вә Азәрбајчан еви Азәрбајчан өвладынын өз әлилә јыхылачагдыр.

Көрүнүр, онлар белә күман едирмишләр ки, бизим социалистләр, социализм кими али бир елми ағыл вә биллик сәјәсиндә дәрк етмәјиб, јалныз бир «мода» олмаг үзрә өзләринә социалист адыны гојубдурлармыш, бинаәнилејһә «биздән ајры олмаға утанарлар», ја ки, онлары ушаг кими товламаг олармыш ки, белә иш јахшы

дејил, рус демократијасындан ајрылыб истиглал гурмаг социализм ишинә хәјанәтдир вә саирә вә саирә вә саирә.

Лакин бизим социалистләримизин ағыл вә дәррақәси «Знамја труда» башына јығылмышларын шејтанәт вә хәбасәтинә гәләбә чалыб, социалистләримизин «мода» үчүн дејил, бәлкә чидди сурәтдә мискинләр тәрәфдары олдуларыны һәр кәсә билдирдиләр. Мискинләрин дә ким олдуғу мәлумдур:

Бизим кәндчиләримиздән, бизим әмәлә вә рәнчбәрләримиздән башга мискин ким ола биләр?

Демәли, «Знамја труда»чыларын бу үмиди дә чүрүк гоз кими пуча чыхды, социалистләримизи ушаг кими товлаја билмәдиләр!

Одур ки, инди дә горхузмаг истәјирләр, хох кәлди едирләр! Белә ки «Знамја труда»нын сон нөмрәләринин бириндә бизим социалистләрә итаб вә хитабән ачыглы бир мәгалә јазылыбдыр:

—Сиз нә ихтијарла өзүнүзә «Азәрбајчан социалистләри» адыны гојдунуз?

Демәли, буналарын сөзүндән белә чыхыр ки, рус социалисти, алман социалисти, фирәнк социалисти олар, амма Азәрбајчан социалисти олмаз, нечә ки, Азәрбајчан истиглалы да ола билмәс!

Андраникләри⁵ мүдафиә едән бу чүрә «социалист»ләрдән һәлә чох сөзләр ешидәчәјик...

Белә күман едилмәсин ки, бу сәтирләри јазан өзү социалистдир, она көрә дә социалистләримизин һүнәрләри һаггында бу гәдәр данышыр. Хејр, мән социалист, филан дејиләм, ола биләр ки, һәлә ағлым о дәрәчәгә чатмајыбдыр, анчаг мәни бу гәдәр фәрәһләндирән Азәрбајчан истиглалы мәсәләсиндә социалистләримизин бу дәрәчә сағлам, дүзкүн вә һәгиги бир вәзијјәтдә булунмаларыдыр. Мәни фәрәһләндирән, социалистләримизин парламан күрсүсүндә ағызларындан чыхан көзәл вә пүрмәзмун сөзләрдир.

Мәсәлән, Шейхүлисламовун бу сөзләрини ешидиб да һансы Азәрбајчан өвлады фәрәһләнмәз ки, дејирди:

—Истиглалымыза инанмајан, кәләчәјимизә үмидвар олмајан адамлар, һөкүмәтимиз ичиндә олмамалыдыр!

Гәрәз! Мәтләби узатмајаг өрб. Госуд. Республ.
Нөвбәт дөрдүнчү аддымындыр.
Бу аддымын да ады:

БИБЛИОТЕКА
ИМ М. Ф. Ахундова

—Ләҗагәтдир!

Јә'ни мүстәғил јашамаға лајиг олдуғумузу билдирсәк, ахырынчы олан бешинчи аддымымызы да атыб мәнзилл-мәгсәдә јетишәрик.

Бешинчи аддым исә:

—Истеһгадыр.

Истиғлалә мүстәһәгг олдуғумузу дүнјаја ашкар едәк.

Бу ахырынчы аддым да атыларса, өзүмүзү мәгсәдимизин мәнзилиндә көрәрик.

О мәгсәд исә:

—Јашасын мүстәғил Азәрбајҗан!

Кәлами-инсанијјәт пәрвәрәнәсинин сүлһ конфрансында вилсонларын⁶ ағзы илә бүтүн чаһана е'лан вә е'лам едилмәсиндән ибарәтдир!

АНДРАНИКИН МӘСӘЛӘСИ

Инкилис командасынын вә гисмән бизим һөкүмәтимизин тәһрири вә шифаһи тәдбиринә рәғмән Гарабағ әһалисинин даду фәрјадыны јенә дә ешитмәкдәјик.

Ашкардыр ки, Бақыдан дејилән сөзләр, нәсиһәтләр вә хәбәрдарлығлар, һәтта кенерал Томсонун¹ тәһдиди белә, Андраникә һеч дә әсәр ејләмир. О, өз ишиндәдир. Мүсәлман кәндләрини дағыдыр, әһалисини өлдүрүр, ја гачырдыр, арвадларын ирзү намусуна саташыр, әсир едир, әрзи-гүввәтчә зәиф јерләримизә сохулуб билдијини едир вә Бақыдан кедән сифаришләрә—ашкардыр ки, мәнһәл-күзар олмајыр.

Зәнни-ачизанәмиздә Андраник мәсәләсинә чидди сурәтдә әһәмијјәт верәнләр, Азәрбајҗан мүсәлманларынын чинајәткар үнсүрләрин зүлм вә ситәми алтында мәнһәдилмәләринә разы олмајанлар вә Азәрбајҗанын һопарылмаз бир гисми олан үмүгарабағ мүсәлманларынын даим горху алтында јашајыб да, етдикләри күзәрән вә мәншәтләри һарам олмағына сојуг нәзәрлә бахмајанлар вә билахирә мүнәсибәти гејри-мүәјјән гоншу милләтдән олан мүсәлләһ бир гүввәнин һүдудумуз саһилиндә худсәрәнә һәрәкәтдә булунмасына асибәтини нәзәр диггәтә аланлар, бу мәсәләни тезлик илә бу төвр, ја о төвр һәлл вә фәсл етмәк үчүн Андраникин ким олдуғуну, јә'ни симаји-сијәсини, ма'муријјәтини, кимин тәрәфиндән бу әмрә ма'мур олдуғуну билиб, бу чүрә вәһши һәрәкәтләр

васитәсилә тә'ғиб едилән, мәгсәдин ма'наји-һәгигисиндән лазымынча хәбәрдар олмадырлар.

Мәсәлән, дејирләр ки, Андраник түркләр илә ермәниләр арасында ваге олмуш мүсәлиһәдән долаја ермәни һөкүмәтиндән күсүб, «өзбашына» олубдур. Вә мәс'улијјәти өз өһдәсинә алмағ үзрә чүрбәчүр ишләри дә өзбашына көрүр.

Ола биләр, ким билир? Бәлкә Андраник ермәни һөкүмәтиндән күсүб дә, ермәни чамааты ичиндә шөһрәт газанмағ истәјир вә бу шөһрәтә малик олмағ јолунун ән растыны тапыб мүсәлманларын әлсиз-ајағсыз гисминин үзәринә топ вә түфәнк илә пүчүмлар едиб «рошадәт» көстәрир. Јә'ни истәјир ки, «икид» Андраникин ады ермәниләр арасында дилләрдә зикр олунуб, һәр кәсин мәнһүбүлгүлуби олсун... Нә демәли! Бәлкә «гәһрәмән» Андраникин күнләрин бир күнү ермәни падышаһы олмағ фикри дә вардыр. Затән һал вә овза елә белә сурәт пејда етмәкдәдир ки, һәр «авантюрист»ин башындан чүрбәчүр хәјаллар, кечир.

Вагәән әкәр иш белә исә јә'ни, Андраникин гоншу ермәни һөкүмәтинә һеч бир дәхли јохса вә көрдүкләри вәһшиликләрин чавабдеһлији дәхи мәнһәз өз бојнуна исә, о һалда бу Андраник, ермәни чамаатынын көзүндә «икид» олсун, «гәһрәмән» олсун, нә олур-олсун бизим көзүмүздә ади бир гулдурдур, чүнки бир шәхс ки, башына адам јығыб кәнд-кәсәк үстә төкүлүб гәтлү гарәтә мәшғул ола, о шәхсә гулдур дејерләр.

Белә олан сурәтдә бир гулдурун јанына «делегат» көндәрмәк, ону кағыз васитәсилә гулдурлуғдан мәнһәгылмағ вә ја һәддини билдирмәк үчүн телеграм васитәсилә тәһдид етмәк нә һөкүмәтимизин шанына лајигдир, нә инкилис командасынын вә бир дә мәнһур мәсәлдир ки, «Гуран охумагла донуз дарыдан чыхмаз», гулдурларын габағына лазым олан гәдәр күч көндәрмәк истәр ки, дәстәсини дә, өзүнү дә дәстәкир едиб мәнһәмә гаршысына кәтирсин вә чәзәи сәзасына чатмағ үчүн тәһти-мүһакимәјә верилсин.

Бу бир.

Бу да ола биләр ки, Андраник ермәни һөкүмәтиндән һеч дә күсмәјибдир, өзү дә һаман һөкүмәтин мәнһәфи вә ја әләни бир аҗаны, бир ма'мурудур вә ја даһа ачығы тәһти-командасында һөкүмәтин рәсми гошуну олан бир нәфәр ермәни кенералдыр. Сәрһәд мәсәләсини Тифлис конфрансында сүлһ вә сазишлә һәлл етмәк истәмәјин ермәни һөкүмәти, һәмин бу мәсәләни гылынч зору илә

гуртармаға гәрар вериб, кенерал Андраники дә көндөрибдир ки, һүдудумузу кечиб мүсәлманлары тәдһиш илә пәрәкәндә ғылмагла аруз етдикләри јерләри тәһти-тәсәллүт вә тәсәррүфә кечириб Ермәнистан торпағына гатышдырсынлар. Демәли, бу сурәтдә Андраникин һәрәкәти-вәһшијанәсиндән мәсул тутулачаг адамлар әв-вәлчә ермәни һөкүмәтинин башында дуран шәхсләр олар. О һалда јенә Андраникин јанына мүрәххәсләр көндөр-мәк вә ја қағыз илә сифаришләр етмәк вәчә кәлмәз тәдбирләрин һеч бир мәнасы јохдур. Бу сифаришләрин, бу телеграмларын мөһәли-ајдинә, јәни ермәни һөкү-мәти башында дуранларына көндөрилмәси ичаб едәр. Биләк кәрәк ки, ермәни һөкүмәти бизә гаршы мұһарибә мејданымы ачыр, ја бу вәһшиликләрин мәнасы нәдир? Бәлкә Ермәнистан Чүмһуријјәтини мүстәгил бир сурәт-дә јашатмағ үчүн өзләриндә габилијјәт вә истәдад ол-дуғуна инанмајан вә бу тәгдирдә гоншуларын да мүс-тәгил јашамаларыны истәмәјән дашнаклар Гафгазын орасында, бурасында андраникләр васитәсилә гәсдән шулуғлуг салыб, өлкәмизин тәкрар гәјјумлар әлине кечмәси мәгсәдини тәгиб еләјирләр! Гәрәз, бу ишкил-ләрин бизим үчүн ајдын вә ашкар едилмәси дәхи хари-чән вачибн олан ишләримиз чүмләсиндәндир.

Бу ики.

Бир дә о мүмкүндүр ки, Андраник нә гулдурдур, нә дә ермәни һөкүмәтинин рәсми мәмуру, бәлкә мөһз мү-сәлман ганы төкмәкдән хүсуси бир ләззәт һисс егмәк мәрәзинә мүбтәла олан бир нәфәр ермәни мүтәәссиби-дир ки, бунун бу вәһши һәрәкәтинә Арарат һөкүмәти дә разы дејил, лакин ипини чәкмәјә голунда күч јохдур.

Бу да үч.

Шүбһәсиз бу үч зәнндән башга Андраник мәсәләси-нин гаранлыг јолларына ишыг салан дөрдүнчү вә бе-шинчи вә доғгузунчү зәннләр ирады дәхи мүмкүндүр. Фәгәт бизчә, зәнни-ғалиб бу үчдәдир. Ондан әлавә биздән өтрү вачиб олан дәхи будур ки, кәрәк Андраник гулдур-му, рәсми мәмуру вә ја тәкрар гырғын салмаға баис олан бир нәфәр мүтәәссиб ермәними. Чүнки чидди тәд-бирин итхаз вә тәдбири бу үчдән биринин тәјининә бағ-лыдыр.

Лакин буну тәјин етмәк ишинин өз јолујла ичра-сына мәшғул олмагла бәрәбәр, бир тәрәфдән зүлмү ситәмә мәруз галан мүсәлманлары тезлик илә хилас етмәк вә дикәр тәрәфдән бу вагәнин кетдикчә бөјүјүб башымыза әнкәл олмағына имкан вермәмәк үчүн сәри

вә мүәссир тәдбирләр илә Андраник һәрәкәтини нә төвр олса дајандырмағ лазымдыр. Фәгәт бу јолдакы тәдбир-ләр јалныз инкилис командасыны тәкрар-тәкрар мұра-чиәтләрлә тәчиз етмәкдән ибарәт олмалыдыр. Затән бу мұрачиәтләрин нәтичәси о ола биләр ки, өз-өзүмүзү го-румағ габилијјәт вә гүввәмизә шүбһә едәнләр олар. Ин-килисләри әһвалатдан вағиф етмәк әлбәттә борчумуз-дур. Гафгазда низам вә асајишин бәргәрар едилмәси, ишләринин ичрасы да инкилисләрин борчларыдыр. Буну өзләри елан едибдирләр. Вә ола биләр ки, ин-килисләр андраникләр һәрәкәтины бөјүк нүфузлары сајәсиндә мәнави бир гүввә илә дә дајандырмаға мүг-тәдирдиләр, лакин биз дәхи бу чүрә һәрәкәтләри чисма-ни гүввәләримиз илә дурдурмаға мүгтәдир олдуғумузу лазым олан дәрәчәјә гәдәр билдирмәлијик. Андраникләр дәхи түркләр кедәндән сонра баш галдырб зәни етмә-синләр ки, биз гошунсуз вә әскәрсиз галмышыг. Лазым олан јердә һаымызын арвадларымыза гәдәр әскәр ол-дуғумузу, андраникләр ичиндә биләнләр јох дејил, зәни едирәм. Фәгәт бир бу гәдәр төкүлән ганлардан сонра бәшәријјәт артыг зара кәлиб сүлһ, сүлһ дејә севиндији һалда бу сүлһ ахшамы бир дә тәкрар ган төкмәк икид-лик дејил, рәзаләтдир вә о гана сәбәб оланлар, бәшәри-јәт ләһнәтинә кәлмәкдән башга өзкә бир мәнфәәт газа-на билмәзләр. Бу чүрә вәһши һәрәкәтләр ичрасы илә ермәни милләтинә хош кәлмәји гәсд едән андраникләр, зәни едирәм ки, сәһвдәдирләр. Онлара афәрин дејиб әл чаланлар, бу күн ермәни милләтинин ичиндә дә чох аз тапылар. Бир ај бундан әввәл гоншулуғ тәригинә мү-вәффәг сүлһ вә сазишлә јашамағ һаминә ханымлары-мыза мұрачиәт едән ермәни ханымлары, фәһләләримизи чағыран ермәни фәһләләри әминәм ки, андраникләрин бу јолу чох һагг шикәнәнә һәрәкәтләриндән сон дәрәчә дилкир олмагла бәрәбәр, мұрачиәт етдикләри вә чағыр-дығлары гоншулары габағында «гәһрәмән» андраник-ләрин хәчәләтини чәкирләр. Бурасыны да јаддан чы-хармасынлар ки, Андраник мәсләкли башчыларынын бу гәдәр мәнһус политикасы нәтичәсиндән чүрбәчүр фәлакәт-ләр чәкмиш олан ермәни милләти, бир кәрә галхыб да бу јаланчы пәһләванлары өз әлләрилә үстләриндән дәф' вә рәф' едәр еһтималы да мејданда јох дејилдир.

Биз һәр һалда өзүмүзү гору малыјыг ки, һәр дәли, гу-дурмуш сохулуб билдијини, истәдијини јапа билмәсин. Үмуми әһалимизин бахүсус һүдуд вә јахынлығында

оланларын мүдафиэ вэ мүһафизэси үчүн элимиздэ вэ-
ситэлэр лазымдыр ки, һәрәкәтчэ сүр'әтэ вэ фәалијјәт-
чэ дә гүввәтэ малик олмагла халгымызы мүтмәннүлгәлб
етсин.

Зәнн едирик ки, мөһтәрәм парламан эзалары, бахү-
сус Гарабағ мәб'услары Андралик мәсәләси һаггында
һөкүмәтдән изаһат истәмәсә дә һөкүмәт өзү бу ишдә нә
нөв тәдбирләр көрүлдүјүнүн вә көрүлчәјини вэ бунунла
барабәр бу ишә нә нәзәрлә бахдығыны да парламан һү-
зурунда бәјан вә е'лан едәчәкдир.

ТӘӘССУРАТ

Рус мәчлисис-мәб'усаны олан государственныј дума
да һеч вахт ешитмәдим ки, «инородес» дејилән гејри рус
вә бунлардан бахүсус мүсәлман мәб'услары нитг үчүн
күрсү китабәтә чыхаркән ону тәбрик едиб әл чалсынлар.

Лакин биз, гафгазлыыг, меһманнәвазлыг бизим јах-
шы, ја фәна хасијјәтләримиздән биридик. Одур ки, пар-
ламанымызда гејри мүсәлман мәб'услары нитг сөјлә-
мәјә чыхаркән, мүсәлман эзалары онлара һеч олмаса
бир «аллаһ сахласын» едиб әл вурдулар, һалбуки һәлә
мә'лум дејил иди ки, бунлар бизим хејримизә даныша-
чагдырлар, јохса зәрәримизә.

Затән әзиз достумуз күрчүләрин, һәмдәрдимиз пол-
јакларын, һөрмәтли алманларын вә ашинамыз јәһуди-
ләрин мәб'усларындан зәрәримизә данышылачаг сөзләр
көзләмирдик. Бизи марагландыран «Рус-славјан» чә-
мијјәти-мәб'усанын бәјаннамәси иди.

Мәб'ус Виноградов¹ чәнаблары һәмән бәјаннамәни
охуду, мәчлис диггәтлә гулаг асды. Марағымыза тохунан
јерләринә дә бир сөз дејән олмады.

Һәмин бәјаннамәнин хүласәсинин, хүласәсинин хүла-
сәси будур:

— Ваһид Русија вә азад Азәрбајчан.

Јәни Русија дәвләти әввәлки кими өз јериндә гал-
сын вә Азәрбајчан да азад олсун!

Бу мәтләб ки, адына «назик» демәк лајигдир, бир
чохларыны фикир дәрјасына гәрг едир.

Нечә ола биләр ки, Русија дәвләти әввәлки јериндә
галсын вә Азәрбајчан да азад олсун?

Әкәр Русија дәвләти әввәлки јериндә галса, Азәрбај-
чан азад олмаз.

Әкәр Азәрбајчан азад олса, Русија дәвләти әввәлки
јериндә галмаз.

Һәгигәт, бу бир мүәммадыр!

Мән зәнн едирдим ки, «Ваһид Русија вә Азад Азәр-
бајчан» шүары, бу күн бир пара социалистләрин Руси-
јада федератив бир чүмһуријјәт јапмағ арзусуна иша-
рәдик ки, бир вахт «Мүсәват» фиргәси дәхи бу арзуда
олуб «түрклүк» иттиһадына бу нөв илә бир јол ачылар,
зәнн едирди.

Лакин бу дејилмиш бәјаннамәдә «Рус Федератив
Чүмһуријјәти» һәминә һеч бир ишарә дә јохдур.

О һалда, бәс мүәмманын ачары нередә?! Шүбһәсиз
ки, «азад» сөзүндәдир.

«Азад» сөзү елә бир «аллаһ бәндәси» сөзүдүр ки,
дартсан-дартылар, јыхсан-јыхылар, ачсан-ачылар, јум-
сан-јумулар...

Бизә «Ваһид Русија вә Азад Азәрбајчан» шүары гә-
риб вә һәтта мәһал көрүнүр.

Амма «Рус-славјан» чәмијјәтинә нә гәриб көрүнүр,
нә дә мәһал. Чүнки «азад» сөзүнү биз башга бир мә'на-
да анлајырыг, онлар да өзкә бир мәзмунда, одур ки,
бизә чәтин көрүнән шеј онлара асан көрүнүр.

«Һәр һалда биз, ваһид Русија гурмағ ишләринә
һеч бир вәчһлә хәләл јетириб мане олмарыг, бу шәртлә
ки, бу ишдән бизим истиглалымыза зәрәр дәјмәсин».

Бу сөзләри парламан мәчлисинә зәбани-һали де-
јирди...

* * *

Әввәлчә адыны да дүрүст јаза билмәјән вә Истанбу-
ла кедиб бир ил галмагла түрк әдәби лисаныны вә кита-
бәтини мүкәммәл дејиләчәк сурәтдә өјрәнмәк исте'-
дады көстәрмәклә бизи һејрәтдә гојан дохдур Гарабәј²
чәнаблары «Иттиһад» фраксијасынын бәјаннамәсини
охуду.

Государственныј думаларынын сағ чинаһында оту-
ран фраксијаларын бәјаннамәләри јадымдадыр ки, тәг-
рибән бу мәзмунда иди:

милијјәт мәсәләсиндә
дин
кәндли
фәһлә
өзкә милләтләр
гоншулар

шовинизм
тәәссүб
гамчы
јумруг
руслашдырмағ
әдавәт

Амма бизим парламанын сағ чиннаһында јерләшән «Иттиһад» партијасы, бәјаннамәсинә көрә о гәдәр һүр-рәндиш, о гәдәр азадидуст вә о гәдәр демократикдир ки, думанын солунун солунда да отурмаға ләјигдир.

«Иттиһад» фраксијасынын, парламанымызын сағ тәрәфинә мејл вә мәнәббәти о дәрәчәдәдир ки, дохдур чәнаблары өз нитгини мәчлисин сағ күрсүсүндән демәк-дә дәхи исрар едиб, сәдр чәнаблары илә дә бир балача мубаһисәјә кирди.

Гарабәј чәнаблары, фраксијаларыны вәтән вә милләт јолунда нијә вә нәји мұдафиә едәчәкләрини бир-бир сајаркән өз чүмлә мөһтәрәм Русија демократијасынын әллә газанылмыш вә бизә еһсан едилмиш гәнимәтләр-дән данышды.

О күндән бәри фикирдәјәм ки, көрәсән о «гәнимәт-ләр» ки, мөһтәрәм рус демократијасындан бизә «еһсан» едилибдир һансы гәнимәтләрдир ки, бизим ондан хәбә-римиз јохдур?

Бәлкә бизим «еһсан» пајымызы өзкәләр јејибдирләр ки, бизә чатмајыбдыр!

Мәним јахшы јадымадыр ки, мөһтәрәм рус демократијасынын әлилә газанылан «гәнимәтләр» һүрријәт-ләр иди. Вә бу да јахшы јадымадыр ки, о «гәнимәт-ләр»дән бизә нәинки «еһсан» етмәдиләр, һәтта Николај³ заманындан бәри «диләнчи пајы» олмағ үзрә әлимиздә галан «гәнимәтләр»и дә кери алмағ истәдиләр.

Вә бурасы да јадымдан чыхмајыбдыр ки, (кәрәк дохтурун да јадында олсун) ағзымызы ачыб сөз демәк истәдикдә мөһтәрәм рус демократијасы наминә иш кө-рән һәрифләр башымыза елә гапазлар салмаға башла-дылар ки, јеримизи, јурдумузу да гапаз вуранлара гојуб һәрәмиз бир дијара гачмағы сәләһ билдик.

Сонрасы һәр кәсә мә'лумдур, тәкрара һачәт јохдур. Анчаг буну јетирмәк истәјирәм ки, доғрудур, рус де-мократијасы ган төкүб, баш јаран рус истибадындан «гәнимәтләр» алды. Биз дәхи о гәнимәтләрден пајымы-за дүшән һиссәни алмағ үчүн ган да төкдүк, чан да вердик, баш да јардыг.

Белә олан сурәтдә о «еһсан» һансы еһсандыр?

Һансы «гәнимәти» бизә «еһсан» верди?

Гәнимәтлән мәгсәд һүрријәт исә, һагг исә, биз она малик олмағ үчүн «еһсан» алмадыг, бәлкә он минләрчә гурбан вердик, чајларча ган ахытдыг!

Ола биләр ки, «бизә еһсан едилди» кими тәбирләр-дән бир пара сафләрунлар хошлана биләр, лакин де-

һәрми ки, бир тағым адамларын «хошланмағ» хатирәси үчүн шәһиди-һүрријәт оланларымызын руһуну инчи-дәчәк? Мәнчә дәјмәз!

ВӘЗИФӘМИЗ НӘДИР

Ермәни-күрчү тоғгушмасы артыг ади мұһарибә шәк-линә кирди демәк чаиздир. Бир тәрәфдән ермәни гошу-ну баш команданы Дронун¹ Күрчүстан елчиси Мидива-нијә рәсми сурәтдә е'лани-һәрби маһијәтини һаиз олан тәчавүз хәбәрдарлығы, диқәр тәрәфдән Күрчүстан һө-күмәтинин тәкрар сәфәрбәрлик е'ланы вә бу јандан дәхи һәр ики тәрәфин гошунунун там һәрб үсулуна мұ-вафиғ кәмәли-шиддәт вә тәһәввүрилә вурушмасы, гар-шымызда јени бир мұһарибә мејданы ачылдығыны әләнән исбат етмәкдәдир.

Демәли, гоншулуғумузда мұһарибә кедир.

Мұһарибәнин кедишини һәгиги вә битәрәфанә бир сурәтдә тәсәввүр етмәк үчүн әлимиздә мә'лумат олмағы лазым иди. Белә мә'лумат ки, бу тәрәфин дә, о тәрәфин дә әһвалыны бизә тәсвир едә иди. Һалбуки һасил етди-јимиз мә'лумат анчаг бир тәрәфдән кәлир, о бирн тәр-рәфдән мұһарибә кедиши хәбәрләри бизә чатмајыр. Доғрудур, күрчү гоншумузда тәрәфиндән алынән мә'лу-мата инанмамаға бизим һеч бир һаггымыз јохдур вә бурасы да бизә јәгиндир ки, хәбәрләрин доғрусуну биз анчаг бу тәрәфдән биләчәјик; лакин нә тәһәр олса да мұһарибә заманында сансүр һөкүмүнүн ичрасы, һәгигет һалын тамашасына инсанын анчаг бир көзүнә мұсан-дәт верир.

Мұһарибәнин нәдән башландығыны вә бу төкүлән ганларын мәсулијәти кимин үзәринә дүшдүјү мәсәлә-синә һәләлик әл вурмајыб да, әмр вағе гаршысында өзүмүзүн насыл бир вәзијәт алачағымыздан вә нә вә-зифәләрдә булуначағымыздан бир гәдәр данышаг.

Һәмин мәсәлә парламанымызын фөвгәл'адә ичла-сында данышыларкән мәб'ус әфәндиләрдән Сәфикүрдски чәнаблары гоншуларымызын мијанындакы бу мұһари-бәни ики гардаш арасына дүшән даваја охшадыб, бизи дә бачы мәсәлиндә гојуб.

Тәләб едирди ки, бајрағымызы бачы чадрасы кими дава едәнләрин арасына атыб вурушманы дајандырмағ үчүн вар гүввәмизи сәрф едәк.

Әлбәттә, вурушанлар һаггында вурушанлардан һәр

биринни бизә гаршы чаиз көрдүктәри вәзијјәт һаггында вә бу ишләрин нәдән нәш'әт етдији шәраит барәсиндә һәр бир кәсин нәзәријјаты өз мәлуматы вә мүлаһизаты әсасы үзрә гурулдуғундан, мүһарибәләрин һалы вә бизим мүнасибәтимиз, һәр кәсин хәялында хүсуси бир шәкилдә тәчәссүм едәчәји тәбиидир. Биз исә әһвалы хәялымызда бир сурәтдә тәсвир едирик ки, ики гоншу еви од тутуб јанмагдадыр. Белә олан сурәтдә бизим вәзифәмиз ашкардыр. Одун өз евимизә кечмәмәси үчүн лазым олан тәдбирләри көрмәк вә бу мөһлик јанғыны басдырмаг вә кечирмәк үчүн әлимиздә олан васитәләрә кәмәли-әчәлә илә төвсәл едәк. Одур ки, јенә мә'бус әфәкилләрден дохтур Гарабәјин һүдудумузун мүһафизәси хүсусундакы суалы, мүнасибәтимизин тә'јини вә өлкәмизин асајиши нөгтеји-нәзәриндән даһа һәгиги бир јола ишарә олдуғуну инкар етмәк вә нәзәр диггәтә алмамаг һеч бир вәчһлә мүмкүн дејилдир. Оду һәлә индијә гәдәр сөнмәмиш олан аләмшүмүл мүһарибәнин ајры-ајры вәгеләриндән олмаг үзрә мүһарибәдә газанмаг үчүн сөвгәлчәш һөкмү тәләбилә, битәрәф дурмаг истәјән дөвләтләрин јериндән гошун кечирмәк вә битәрәф дөвләтин әһалисини «гошун кечди» нәтичәсиндән әмәлә кәлән фәлакәтләрә мә'руз галмаг кими һадисәләрин вәгәји көзүмүз өнүндәдир.

Бу мүлаһизә илә һүдудумузун вә битәрәфлијимизин мүһафизәси үчүн биринчи тәдбир олараг бу ишә баш гошмалы, ондан сонра вар гүввәмизни ики гоншуну барышдырмаг јолуна сәрф етмәлијик.

Рәисүлавүзәра Фәтәли хан чәнабларынын дохтур Гарабәјә вердији чавабындан, һөкүмәтимизин әввәл-әввәл бу ишә игдам етдијини кәмәли-мәмнунијјәт илә ешитдик, буну тәкрар сөјләмәкдән мәгсәд, парламанымызын, чамаатымызын е'тибар вә е'тимад етдији һөкүмәтимизә јол көстәрмәк дејилдир, һөкүмәт өз вәзифәсини билир. Фәгәт Сәфикурдски чәнабларынын ики гардашы барышдырмаг үчүн тезлик илә араја сохулмагымызы тәләб етмәјинә әлавә олмаг үзрә әввәлчә евимизи јанғындан од дүшә биләр еһтималына гаршы мөһкәм сурәтдә мүһафизә етмәјә вә ондан сонра јанғыны кечирмәјә јүјүрмәк борчумуз вә вәзифәмиз олдуғуну ихтар етмәји фәјдадан хали көрмәдик.

Бакы шәһәри ислам ордусу тәрәфиндән алынмамыш олса иди вә Бакы губернијасы, шәһәр илә бәрабәр, аллаһ көстәрмәсин, «советләр» әлиндә галса иди, билирсинизми бинәва мүсәлманларын башына нәләр кәләрди!

«Һүрријјәтпәрәст»ләрин «идарә анаршијәси» алтында һәгарәт, рәзаләт, әзијјәт, зүлмү ситәм кими мөһз мүсәлманлара гаршы рәва көрүлән «мәрһәмәт»ләрин бәрәкәтиндән зәнн етмирәм ки, Бақыда мүсәлман намына бир кәс галмыш ола иди! Бир тәрәфдән «советләр» башында олан «социалист»ләрин идарә ишиндә көстәрдикләри чәһаләти, дикәр тәрәфдән һәмни «социалистләр»и әлләриндә ојунчаг вә аләти-мәсғәрә етмиш олан һижләкәр вә хунхар дашнакларын образ етдикләри фитнә вә шәјтанәти мүсәлманлары бир һаләтә салмышды ки, јашамаг имканы галмамышды. Шүкрләр олсун бизи јарадан халигә ки, «һөкүмәт сијасәси» гәтлү гарәтдән ибарәт олан бу мәнһус идарәнин тәһәммүлфәрса өмрү, үмумбакы мүсәлманларынын билкүллијјә мөһв вә тәләф олачағы мүддәт әрзиндә узун чәкмәјиб гәһрәман ислам ордусунун шанлы ғылынчы илә кәсилди вә Бакы мүсәлманлары азад едилди.

Бакы илә бәрабәр Бакы губернијасында олан Губа, Көјчај, Салјан вә «бәд әз хәрабәји Бәсрә»¹ олса да Шамаһы дәһи чаһил мүстәбид «Һүрријјәтпәрәстләр»ин вә ермәни макиавелләринин² пәнчәји-залемәләриндән хилас едилмәк үзрә хошвәхт вә хошбәхт олдулар.

Лакин минләрчә тәәсүфләр олсун ки, бу азадлыг сәадәти бүтүн Бакы губернијасына шамил олунмајыб, һамыны хошбәхт едә билмәди. Хошбәхтләр арасында бәдбәхт галанлар дәһи олду.

О бәдбәхт галанларын бир нечәси мә'лумумуз олдуғу үзрә:

—Ләнкәран.

Вә Ләнкәран ујездидир.

Бу бәдбәхт ујезд вә онун бәдбәхт мүсәлманлары бу күнә гәдәр биканәләр әлиндә галыб, низамсыз, ганунсуз вә залиманә бир идарәнин бүтүн ағырлығларыны зәиф бојунларында чәкмәјә мәчбурдулар.

Салјан вә Бакы алынандан бәри буранын бинәва мүсәлманлары ничат јахынлығы үмидијлә чырпынан гәлбләриндә бу үмиди бәсләмәклә бәрабәр сәбирсәлик нәтичәси олараг һәрдем бир гәзетәләримиз сүтүнларыны вә идарәләримиз гапыларыны дәһи истимдад фәрја-

ды илэ долдуруб, ничат тапмыш олан гардашларынын диггэтнини фэлакэтли халларынын шэраити-тэхэммул-фэрсасына догру чэлб етмэжэ чалышырдылар.

Лакин булларынын фэрјадлары бијабан үзэриндэ јол азымыш олан бир јолчунун сэдэн истимдади кими ча-вабсыз галыб, сэслэринэ сэс верэн олмајырды.

Лэнкэран Азэрбајчанын бир һиссэсидир, тахыл, ба-лыг вэ саирэ кими сэрвэтлэри нэзэрэ алмајыб, үмум-азэрбајчан дөвлэти хэзинэси үчүн бир гениклик мэнфэ-эти олмаса да, бурада јашајан гардашларымызын һи-мајэси Азэрбајчан дөвлэтинин бојундадыр. Биз Лэн-кэран мүсэлманларынын биканэлэр вэ јадлар элиндэ чүрбөчүр зүлм вэ фэлакэтлэрэ мэрүз галдыгына гејд-сиз нэзэрлэ баха билмэрик, индијэ гэдэр дэ бахмамы-шыг, онларын фэрјадларыны ешитмишик. Фэгэт сэслэ-ринэ сэс вермэк, тезлик илэ имдадларына јетишмэк вэ онлары фэлакэтден гуртармаг ишиндэ бир тагым мэ-манһэтлэр гаршысында мээттэл галмаға мөчбур олму-шуг. Бу ишдэ бизим бир сэлһэнкарлығымыз олмуша, о да бу мәсэлэ хусусунда парламанымызда һэлэ индијэ гэдэр сөз ачылмамышдыр. Бунун күнаһы исэ үмумпар-ламаң эзаларымызын бахусус Лэнкэран мөб'усэнин бој-нунадыр ки, ситэмдидэ вэтэнинин хиласы хусусунда бу күнэ гэдэр һеч бир тэшэббүсдэ булуңдугу мүшапидэ едилмэмнишдыр.

Инди исэ зэни едирэм ки, даһа гаршымызы кэсэн «рәсми бир мөманһэт галмајая кими Лэнкэраны бика-нэлэр элиндэн гошун күчү илэ хилас етмэк мөчбурјјэ-тиндэ галмады. Бу мәсэлэ кенерал Томсонун бу ахыркы интибаһнамэси илэ һэлэ олунуб кетди.

Һүрријјэтпәрэстлијиндэн элава, бу гарышыгыг ичиндэ сэтһи бир нэзэрлэ дэ олса һәмандэм догруну јаландан, дүзү эјриндэн, пақы напакдан сечмэк габилјјэ-јэтинэ дара олан бу инкилис кенералы, Азэрбајчан түрк вэ исламларына гаршы һэгиги мүнасибэтини тез-лик илэ тэјин едиб, Азэрбајчаны Азэрбајчан һөкүмэ-тинэ тапшырды, тапшырдыгдан сонра көмэјини дэ элава олараг елан етди.

Гој дүшмәнләримизин ичи од тутуб јансын! Гэзетэ-лэриндэ бу хусусда ағызларына кэлэни демөклэ бүхл вэ һесэд атәши ичиндэ гыврылыб јандыгларыны бил-дирмөклэ «һүрријјэт вэ инсанијјэт» шүарлары алтында истибад вэ шејтэнэт амалы кизлэтмиш олдугларыны тэкрар-тэкрар исбат етсинлэр! Бунларла ишимиз јохдур, јанындакылардан истэр лап чаңлары чыхсын. Биз ке-

нерал һэзрэтләринин бу тэсдиғнамэсиндэн истифаде етмэлијик. Затэн кенералын әмрини јеринэ јетирмэли-јик. Инкилис демократијасы вэ инкилис һөкүмэти адын-дан Азэрбајчанын мүгэддэрэтыны азэрбајчанлыларын өз эллэринэ верэн кенерал Томсонун бизэ даир бәна-рэт вэ дүшмәнләримизэ гаршы өлүм хэбэри дэрәчэсини-дэ олан бу әмри бүтүн Азэрбајчан торпагыны, бина-энилејһэ Азэрбајчанын һиссэси олан Лэнкэраны дэхи өз һөкүмэтимызин тәһти-идарэсинэ мүһавэл едир.

Бундан сонра артыг фикир лазым дејилдир. Тезликлэ Лэнкэранлы гардашларымызын имдадына јетиниб, би-канэлэр пәнчэсиндэн хилас етмөклэ, чаңларыны азад вэ көнүллэрини шад едөк. Лэнкэран шәһэри вэ Лэнкэ-ран ујээди идарэлэри башына өз мэрмурларымызы тез-лик илэ көндэрөк. Анчаг буну тапшыраг ки, о мэрмур-лар биканэ вэ худсэр-харичи мэрмурлары кими, рус, ер-мәнни вэ мүсэлман арасына тәфавүт гојмагла бир мил-ләти эзиб, дикэр милләти һаким вэзијјэтиндэ гојма-сынлар. Азэрбајчанымызын һәр јериндэ олдуғу кими, орда да һамыја бир нэзэрлэ бахсынлар. Кин вэ күдурәтэ мөһөл вермэсинлэр. Ган илэ кәсилчөк бир иши кенерал Томсон сөз илэ кәсди вэ Азэрбајчан һөкүмэтинэ көмөк вәдэ етмөклэ бу сөзэ разы олмајанларын чэзаја верилэ-чөји дэхи анлајанлара билдирди.

Пәс тез олуб мэрмурларымызы көндэрөк. Лэнкэран мүсэлманларынын бир бу гэдэр фэлакэт чөкдикләри артыг кифајетдир.

КИМ НӘИНИ ФИКРИНДЭ ИМИШ

Бизин Русијаја «битнишдирмөк» истөјән «Јединаја Русија»¹ гэзетэси, кенерал Томсонун бу ахыркы инти-баһнамэсиндэн вэ кенералын билхәссэ, өзүндэн чох на-razyдыр.

Шәһэримиздәки рус милли комитәсинин нашри-эф-кари вэ Азэрбајчан азадлығынын дүшмәни олан бу гә-зетә рәнсүлвүзэра Фэтәли ханын деклорасијасыны вэ бу деклорасија бәд'индэ кенерал Томсон тәрәфиндән садир олан интибаһнамәни тәғтид едәрәк дејир ки, бу нечә ишидир? Фэтәли хан дејир ки, Азэрбајчан һөкүмәти, Азэрбајчан дөвлэтинин истиғлалыны көзүнүн бәбәји кими мүһафизэ вэ мүдафиэ едәмәкдир. Кенерал Томсон дәхи әмр верир ки, Азэрбајчан дахилиндэ Фэтәли хан һөкүмәтиндән башга ајры һөкүмәт ола билмәз вэ бу һө-

кумэтэ инкилис командасы тэрэфдар, һәр дүрлү меза-һирәт көстәриләчәкдир. Белә нечүн?

Демәли, инкилис командасы башында олан шөхс Азербайжанын Русијадан ајрылыб да мүстәгил бир һөкүмәт олдуғуна разымы олур? Бәс инкилисләр Русијаны тәздән дирилтмәк истәјирдиләр?

...Дејә шикајәтә булунур. «Јединаја Расија»дан башга «һәгиги есерләр»ин мәшһур «Знамја труда»сы, фәһлә «тәрәфдарлар»ынын «Искра»сы, ермәни милли комитәсинин «Наше время»сы «гәһрәман дашнакларын «Вперјод» адындакы күчә вәрәгәси, һәтта мүсәлман пулујла чыхан «Каспи» гәзетәси дәхи бу мәтләб хүсусунда ағыз-ағызга вериб бири шикајәт едир, бири сөјүр, бири ағлајыр, бири аһ-налә чәкир, бири гаргыш едир... Амма ахырда һамысы өз-өзләринә тәсәлли вериб дејирләр ки: ишәллаһ ки, бу иш «недоразумение»дир! Јәни инкилис командасы башында дуран кенерал Томсон сәһв едибдир вә сәһвини баша салсаг, тез дүзәлдәр.

Шүбһәсиздир ки, инсанијәт вә азадлыг дүшмәни олан бу гәзетәләрин бу чүрә данышыгылары, саламат бир ағылын һәрәмәти сәјәсиндә һасил олмајыб да бәхил вә һәсәд һиссијат зәминәсинин дашыб-чошмасындан нәш'әт едән сәрсәри сөзләрдир. Диләнчиләр, нә гәдәр мәдәнчү-јәт саһиб олан бир милләтин кенералы о гәдәр олду ки, дедији сөзләрин һагг вә сәһв олдуғуну анламадымы? Вә бу сөзләрин вахт вә мөвгәјини дәрк етмәдимиз?

Бош вә бича тәсәллидир!

Кенерал Томсон нә еләдијинин вә нә данышыдығынын мә'насыны слбәттә чох көзәл билир вә әкәр кенералын һәрәкәти вә бујурдуғу сөзләр азадлыг дүшмәнләринин мејл вә арзусуна тәвафүт етмирсә, ондан ашкардыр ки, кенерал Томсон азадлыг дүшмәнләринин мејл вә арзуларына шәрик дејилдир.

Һәлә «Каспи»³ гәзетәсинин хүсуси бир тәсәллиси вар; дејир ки, кенерал Томсонун Азербайжаны, анчаг Азербайжан һөкүмәтинә тапшырмасы вә бу һөкүмәтә көмәк вә әдд етмәсин Азербайжан истиглалынын инкилисләр тәрәфиндән тәсдиги әмринә дәлил дејилдир.

Лакин бизчә «Каспи» гәзетәсинин бу хүсуси бир тәсәллиси дәхи дүшмәнләримиз үчүн һәгиги тәсәлли олачаг маһијәтдә бир шеј дејилдир, чүнки әввәлә, шүбһә жохдур ки, кенерал Томсонун бу интибанамәсинә Америка вә Франсадан ибарәт олан саир мүттәфигләр нүмајәндәләри дәхи шәрикдирләр вә санијән инкилис кенералынын сөзү нечә ки, мәбусәләримиз дәхи тәсдиг едиләр—инкилис чамаатынын сөзүдүр. Бундан өтрү ки,

кенерал Томсонун Азербайжана көндәрән, она мә'муријәт верән, она е'тибар вә е'тимад едән инкилис чамааты олудур. Вә бир дә кенералын еләдикләрини вә дедикләрини билиб дә тәсвиб етмәсә, ону бурада сахламаз, әвәз еләјәр. Наһаг јерә дүшмәнләримиз кенерал Томсонун Лондона шикајәт едәчәкләр дејә тәһдид едирләр! Һәрчәнд шикајәт етсәләр һеч јаман олмаз: өзләринин әбәс јерә гара-гышгырыг салан олдуғларыны, гарачылыгыларыны вә бунунла белә дүшмән инсанијәт вә әдуји-һүрријәт олдуғларыны кенерал Томсон билдирдикләри кими, Лондона дәхи билдирмәклә бәлкә биркәрәлик чанымызы гуртаралар.

Кенерал Томсонун һәрәкәти мүбтәди мәктәб шакирдләринин белә анлајачағы дәрәчәдә ашкар вә ајдын бир ишдир.

Кенерал Гафгаза варид олуб һәгигәт һалдан биззат вә бил'әјан хәбәрдар олду, көрдү ки, Азербайжан торпағы Азербайжан түркләрилә мәскән бир јердир. Бу түркләрин низамсәвән, асајишә риәјәт едән аличәнаб бир ирг олдуғуну мүшаһидә етди. Түрк Азербайжан торпағында бир хејли ермәни үнсүрләринин дә јашадығыны көрдү. Шүбһәсиз, ермәниләрин дә нә күнә хасијәт саһиб бири милләт олдуғуну да анлады. Ондан әләвә бурда сабиг Русија падшаһлығындан галмыш бир гәдәр дә рус олдуғуну көрдү. Бу руслардан да бир парасынын чүрүк истибад фикирләри «милләтпәрәст» вә бир параларынын да јаланчы «һүрријәтпәрәст» вә «фәһлә дост» олдуғларыны сәзди, Бавүчуди арада сөз олмасын дејә һөкүмәтимизә тәклиф етди ки, һөкүмәт ичиндә руслара вә ермәниләрә дәхи јер верилсин. Затән һөкүмәтимиз вә парламанымыз бу һөкүмәт мүчтәме фикрини әввәлдән өзүнү мејдана атмышды. Одур ки, һөкүмәтимиз һеј'әтиндә руслара да, ермәниләрә дә һәрәсинә үч вәзирлик јери верилди. Ермәниләр бу вәзирлик јерләрини «кәмәли-фәхр» илә рәдд едиләр. Руслардан да «Јединаја Расија» чадырына мәнсуб олмајанлардан ики нәфәри кәлди, амма рус милли комитәси тәклифиниз гәбул етмәди. Биз дә ки, даһа јалвармајачағыг. Кенерал Томсон дәхи рус вә ермәни милләтчиләринин бу јерсиз наз вә гәмзәләриндән вә налајиг һәрәкәтләриндән хошнуд олмадығыны билдириб, јени һөкүмәтимиз тәсдиг етди. Вәссалам!

«Јединаја Расија» биздән вә кенерал Томсондан ичидији кими һөкүмәтимиз ичиндә вәзирлији гәбул едән Пратосов⁴ вә Лизгар⁵ чәнабларындан даһа артыг ин-

чикдир. Дејир нечә ола биләр ки, Азербайжан һөкүмәтинин истиглалына рус адамлары разы олуб да һәлә кедиб вәзирлик дә етснләр?!
Демәли, рус милли комитәси һөкүмәтимиз ичинә вәзир көндәрәә имши, һаман вәзир Азербайжан эһалисинин еһтијачат вә мәншәт ишләрини кәнара атыб, анчаг Азербайжаны Русијаја «битишдирмәк» политикасына мәшғул олачагмыш. Бундан белә көрүнүр ки, ермәни вәзирләри дә Азербайжаны Ермәнистана битишдирәчәкләрмиш. Анчаг бу политиканын јеридилә билмәјәчәјини көрүб дә тәклифимизи рәдд едиб, өзүмүздән күсүбдүрләр!
Бәс елә исә јахшы едибдирләр ки, күсүбдүрләр. Ахырадәк күсмүш галсалар, даһа көзәл иш көрмүш оларлар. Чүнки Азербайжан вәзирләри рус олсун, ермәни олсун, јалныз Азербайжана вә Азербайжанын еһтијачатына гуллуғ етмәлидирләр: Валлаһ башга фикирләр» илә кәлмиш олан вәзирләри биз бир күн дә ичимиздә сахтамырыг.

БИР ИЛТИМАС МУНАСИБӘТИЛӘ

Рус милли комитәси Азербайжан харичи вүзәрәтына мүрачиәт едиб өлкәмиздән гачмыш вә Шимали Гафгаз һудудунда галмыш олан әлли мин нәфәр рус кәндлиләринин тәкрар торпағымыза гајытмағы вә гајтарылмағы хүсусилә илтимасда булуңур. Камитә дејир ки, «Азербайжан һөкүмәтинин рус кәндлиләринә гаршы хүснү тәвәччөһүнү билдијимизә көрә тәвәгге едирик ки, һаман кәндлиләрә Азербайжан торпағында јер верилсин: онлардан әләвә Гафгазын саир јерләриндән кәлән руслара дәһи Азербайжанда мәскән салмағ имканы рәва көрүлсүн».

Тәәччүб ишдир. Рус милли комитәси бир тәрәфдән бизи вә бизим һөкүмәтимизи танымағы әсла гәбул етмәјир. Нашири-әфкари олан «Јединаја Расија» гәзетәсинин һәр нөмрәсиндә һөкүмәтимизи илан кими чалыр, азадлығымызын дүшмәнләри чәркәсиндә дуруб онлар илә һәмаваз олуб, Азербайжан истиглалына гаршы бәдкүлуғ едир, рәисүлвүзәрәмыз тәрәфиндән тәклиф олуңан вәзирлик јеринә гејри-габил гәбул билиб «атказ» едир, бир тәрәфдән дә бу танымадығы вә гәбул етмәдији һөкүмәтә мүрачиәт едиб, әлагә бағлајыр вә дүрлү-дүрлү илтимасларда булуңур.

Бир тәрәфдән биздән күсүр, бир тәрәфдән әлагә бағлајыр. Даһа ачығы, рәсмийәт мәгамында бизи рәдд

едир, амма гејри-рәсми һалда хејримиздән истифадә етмәк истәјир.

Бу нәдир? Икиүзлүлүкдүр, јохса бизи сафдәрүн һесаб едиб әлә салмагдыр?

Вә бу нә сәнәтдир ки, һаман милли комитә јенә бир тәрәфдән Азербайжан һөкүмәтинин «рус кәндлиләринә гаршы хүснү тәвәччөһ көстәрмәк»дә олдуғуну куја играр вә етираф едир, дикәр тәрәфдән һөкүмәтимизин һаман рус кәндлиләри хүсусунда «зүлмү ситәмдән» мүфәттинанә бир сурәтдә гәзетәләриндә данослар јазыб әләвә кенерал Томсона бизләрдән вә һөкүмәтимиздән шикајәтләр едир ки, куја биз азербайжанлылар лазым олуб «мәзлум» русларын кәнд вә кәсәкләрини дағыдырғ...

Белә олан сурәтдә рус милли комитәсинин тәвәгге вә илтимасларына бизим һөкүмәтимиз нә әсасла мәһәлкүзар олсун?

Әкәр рус милли комитәси вагедә Азербайжан русларынын гејдкеш вә дәрдинә галан исә, пәс нә үчүн кабинетмиздә вәзирлик јеринә гәбул етмәдиләр? Һалбуки бу вәзирлик илә Азербайжан русларына даһа артыг көмәк гејирә биләрди вә еһтијачыны даһа тезликлә рәф чалышарды.

Ашкар дејилми ки, рус милли комитәсинин амал вә арзусу Азербайжанда јашајан русларын мәнәфејини көзләмәк олмајыб, бәлкә политикачылыгдыр ки, о политика сәјәсиндә бизләри тәкрар Русијаја битишдириб истиглалымызын мәһвинә сәбәб ола вә әлли мин нәфәр русу Шимали Гафгаз һудудундан гајтарыб да торпағымызда јерләшдирмәкдән мәгсәд јенә дә политика јеритмәкдир ки, онун тәфсири узундур, амма зәнн едирәм ки, буну анламағ үчүн тәфсирә мөһтач олачаг дәрәчә кәмәғыл дејилик.

Мәсәләнин өзүнә кәлдикдә әввәла буну унутмамадыр ки, рус кәндлиләринин баәлүмум Гафгазда вә баәлхүсус Азербайжанда јер вә мүлк саһибләри олмасы сабиг мүстәбид рус һөкүмәтинин «колонизатсия» вә даһа доғрусу Гафгазы «руслашдырмағ» вә Гафгазы русларла долдурмагла эһалисинин еһјанән үсјан вә ингилаб төрәтмәсинә мане олмағ политикасындан нәтичә верән бир ишдир. Вәла Гафгазда вә баәлхүсус Азербайжанымызда бир о гәдәр јер вә торпағ јохдур ки, јерли эһалинин еһтијачатыны рәф' едчәк дәрәчәдә кафи олуб һәлә артыг да гала ки, о артығыны Русијадан кәлмиш рус кәндлиләринә верәләр. Демәли, вәтәнимиздә русла-

рын вә рус кәндлиләринин мүлк-маашы јер вә торпаг саһибн олмалары јерли әһали үзәринә рәва көрүлмүш зүлм вә чәбр нәтичәсидир. Вахтилә бу хүсусда, јәни Гафгазы рус «переселеније»синдән азад етмәк һаггында башбиләнләримиз вә иш көрәнләримиз чох чалышдылар. Лакин сәј вә кушишләрн рус «бүрократија»сынын инады мүгабилиндә һадәр кедиб бир нәтичә һасил олмады. Инди исә јеримиз вә торпағымызын саһибн өзүмүз олдуғумуз һалда зәнн етмәрәм ки, һөкүмәтимиз ичиндә бир адам тапылсын ки, рус мүстәбидләринин политикасына табе олуб да фәлакәтздә кәндчиләримизин үзәринә тәқрар фәлакәтләр јүкләсин.

Һөкүмәтимизин парламанын алгышла гәбул етдији јер вә торпаг програмындан мәлумдур ки, вәтәнимиздә һәр нә јер вә торпаг варса биәвәз олараг кәндләримизә вериләчәкдир. Бу кәндләрдән мәгсәд шүбһәсиздир ки, јерли әһалинин кәндчи синфидир. Рус мүһачирләринин кәндчиләримизин јер вә јурдуна шәрик чыхмаға һеч бир һаггы јохдур, чүнки онларын јери өз доғма вәтәнләрн олан Русијадыр. О Русија ки, бүтүн аләмдә јер вә торпағынын чохлуғу илә мәшһурдур. Һеч инсаф дејил ки, Русијанын өз јери, өз торпагы бош-бошуна галсын да рус кәндлиләри клубда өзкә јеринә шәрик олмағла һәм өзләрнин вә һәм дә јерлиләри сыхынты вә әзијјәтә дүчар етсинләр. Затән рус мүһачирләринин вәтәнләриндән фариг олуб да, абү һавасына алышмамыш вә шәрант мәһәллијәсинә өјрәнмәмиш, јад јерләрдә сүкунәт етмәләри, өзләринә габили-әһәмијјәт бир мәнфәәт вермәјиб чәкдикләри чәфанын, көрдүкләри сәфаја дәјмәз олдуғуну өзләрн дә гәрар етмәкдәдиләр. Һал-һазырда исә торпағымызда јашајан вә јашамаг истајән русларын үзәринә бир дә Азәрбајчан тә'бәлијини гәбул етмәк бинзән-илејһ Азәрбајчан тә'бәси үзәринә кәлән һәр бир вәзифә вә мүкәлләфијјәти гәбула мәчбур олмаг тәклифи кәлир. Бу да ки, мәлумуз олдуғу үзрә бир чох русларын бахүсус бу руслар һаггында «чалышмаг» вәзифәсиндә олан рус милли комитәсинин хошуна кәлән вә гәбулу мүмкүн көрүнән әһваллардан дејилдир.

Белә олан һалда рус мүһачирләринин вәтәнимиздә јерли әһалинин мүлк вә малына, јер вә торпағына шәрик олуб да өзүмүзү вә һәкүмәтимизи танымаја-танымаја истираһәтә мәшғул вә ја чәфаја дүчар олмаларында нә мә'на? Вәтәнимиздә рус мүһачирләри ики шәртлә јашаја биләрләр. Ја кәрәк Азәрбајчан тә'бәлијини тамамилә гәбул етсинләр вә ја әчнәби, јәни өзкә дөвләт

тә'бәси сифәтилә долансынлар. Һалбуки рус милли комитәсинин бизим истиглалымызы вә һөкүмәтимизи рәсмән танымаг истағмәдији бу шәртләрн һеч биринә имкан јолу вермир. Рус милли комитәси Азәрбајчанымыза «Русијанын бир парчасы» нәзәрилә бахыр. Биз дә ки, бу ишә разы олмадығымызы е'лани-истиглал едиб бәлфә'л мүстәгил бир чүмһуријјәт шәклиндә јашамағымызла руслара да вә бүтүн аләмдә әләни сурәтдә билдирмәкдәјик. Бу мәсәлә исә артыг сijasәт аләминдә бәјнәлмиләл бир мәсәлә олдуғу үчүн рус милли комитәсинин «идарә»силә дејил, чаһан сүлһ конфрансынын тә'јини илә гәти сурәтдә һәлл вә фәсәл едиләчәкдир. Чаһан сүлһ конфрансынын да һәр бир мүзакирәти «милләтләрн әсирликдән азад едилмәси» шүары әсасына мүстәнад олачағыны билдијимиз үчүн, биз дәхи әсирликдән азад едилмәклә лајиг бир милләт олдуғумузу бу мәчлисн-күбра тәсдиг едәчәк дејә гәвијјән е'тигад етдијимиздән долајы истиглалымызы кәмал илә јеритмәк ишиндә давам едирик...

Вә бир дә әлли мин нәфәр рус гачгынларынын вәтәнимизә кәтирилмәси бу вахтда ки, һәр јердә чүрбәчүр нахошлуғлар вә мәрәзләр әмәлә кәлир—һифзүссинһә чәһәтинчә чох горхулудур. Азар вә нахошлуғларын әввәл-әввәл гачгынлар ичиндә төрәтдији вә о гачгынлардан да кечиб јерли әһалијә сирајәт етмәси һәр кәсин мә'лумдур. Ондан әлава арада ачлыг мәсәләси дә вардыр ки, о нөгтеји-нәзәрдә дәхи бу ишә бахыларса, онда да бир чох әндишәләр мејдана чыхыр.

Бизим рус милләтинә гаршы дүшмәнчилијимиз јохдур, лакин зәманә «башлы башын сахласын» зәманәсидир. Онсуз да милли комитәнин вә һәр бир русун мә'лумудур ки, гоншу чүмһуријјәтләр дә көчмәјә мәчбур олуб да бизим чүмһуријјәтә пәнаһ кәтирән руслары биз кәмал меһманнәвази илә гәбул едиб һәр бир идарәминдә гуллуғ вермишик вә бу јолда о дәрәчә «ирәли кетмишик» ки, идарәләримизин ән мәс'ул вәзифәләрини дә онлара тапшырмышыг. Һалбуки меһманларымызын «евјијәси»нә гаршы көстәрмәкдә олдуғлары мүамилә, үмүмијјәт е'тибары илә бир о гәдәр дә гәдиршүнасанә дејилдир.

Мәгсәд батиниси мәһз истиглалымыза гаршы бир нумәјиш тәһдидкаранә олдуғу шүбһәдән ари олан кечән забастовка һаггында рус милли комитәсинин мүнасибәти вә бу комитәнин нашири-әфқари олан «Јединаја Расија»нын бу сөзләрн һәлә јадымыздадыр ки, кәмалн-

фәхр илә дејирди: «бу забастовка рус һејсијјәти-милли-јәсинин» вәтәнимиздә ојанмасына гүввәт вермәк үзрә бир дә кәнардан кәлмә әлли мин нәфәрлик бир рус кәндли-синин һејсијјәтини дә, әләвә етсәк, габагда башымыза нәләр кәлә биләчәјини индидән мүләһизә етмәк олар...

ДУШМӘНЛӘРИМИЗИН ФӘАЛИЈЈӘТИ

Чаван Чүмһуријјәтимизин харичән һал вә овзанын нәчәлији кет-кәдә ајдынлашыб бу күн мүәјјән бир шәкил алмышдыр. Букүнкү достларымызын вә букүнкү дүшмәнләримизин кимләрдән ибарәт олдуғу артыг бизим үчүн ајдын вә ашкар олан бир һәгигәтдир. Бу исә биздән өтрү јахшыдыр. Чүнки дүшмәнин өзү бир о гәдәр горхулу дејилдир. Горхулу шеј дүшмәнин ким олдуғуну вә нәрәмизә зәрбә ендирәчәјини билмәмәзликидир.

Һал-һазырда истиглалымызын вә биззат өзүмүзүн нә нөв дүшмәнләр тәчавүзатына мәрүз галдығымызы көрмәкдә вә бу дүшмәнләрин нәрәләримизи тәһдид алтына алдығыны да ашкара сезмәкдәдир.

Букүнкү дүшмәнимиз үчдүр. Ермәниләрин дашнак-саган партијасы, русларын «Ваһид Русија»¹ тәрәфдарлары вә бир дә бунларын «социалист» намыны дашыјан мүхтәлиф фиргәләри.

Дашнаксаганларын бизә гаршы ибраз етдикләри дүшмәнчилик әксәрән чисмани бир дүшмәнчиликдир. Онларын фәалијјәти, һудудумуза сохулмагла, әһали-мизи гырмагда вә башларына әнвә мүсибәтләр кәтириб јер вә јурдларындан фариг олмаг мәчбуријјәти гаршысында гојмаға ибраз олунур.

«Социалист» намыны дашыјан фиргәләр исә бизимлә һәләлик мәнәви бир мүбаризә башлајыб бу мүбаризәдә әксәрән фәһлә организасијяларына вә мүхтәлиф сајузлар тәшкилатына истинад едир. Бунларын фәалијјәти нәтичәсини кечән күнләрдәки забастовкалардан көрдүк.

«Ваһид Русија» тәрәфдарлары исә Бакы рус милли комитәсиндән ибарәт олуб «рус кәндләри мәнәфәјини мүдафиә етмәк» шүары алтында сабиг рус һөкүмәтинин политикасыны јеритмәклә бизә вә истиглалымыза гаршы политики бир мүбаризә ачмаг фәалијјәтини көстәриләр. Рус кәндлиләринин куја Азәрбајҗан мәрмурлары тәрәфиндән «зүлмләрә» дүчар олдуғу һаггында гәзетәләрдә гышгырыг салмаг, мүтәфигләрә биздән һагг-на-

һаг шикајәтләр етмәк, Азәрбајҗаны рус мүһачирләри илә долдурмаг вә һәр бир шәһәримиздә, һәр гәсәбәмиздә рус милли иттифагы тәшкили илә һөкүмәт ичиндә бир һөкүмәт олмаг ишләри бунларын фәалијјәти нүмунәләриндәдир. Һәтта өзләринә мәхсус бир гошун гүввәси әлдә етмәк нијјәти дәхи бунларын фикрини чидди сурәтдә ишғал етмәкдәдир. Бу јолда бөјүк үмидләри Бичера-хова вә сабиг рус гошунунун бир пара забитанә гисминәдир. Бунлардан әләвә рус милли комитәси бу ахыр күнләрдә башга бир политика јеритмәк ишинә дәхи киришмишдир.

«Јединаја Русија» адлы гәзетәләринин кечән күнләрдәки бир нөмрәсинин баш мәгаләсиндә јазырлар ки, Азәрбајҗан истиглалы мәсәләсини «һәлл етмәк» үчүн «референдум» кими бир шеј јапмалыдыр: јәһи, Үмум-азәрбајҗан әһалисинә мүрачигәт едиб чаваб истәмәлидир ки, көрәк аја, Азәрбајҗанын мүстәгил бир һөкүмәт шәклиндә јашамаларыны истәјирләр, јохса Русијаја мүлһәг олмаг арзусундадырлар. Гәзетә әминдир ки, бу чүрә мүрачигәтин нәтичәсиндә Азәрбајҗан мәсәләси Русијаја мүлһәг олмаг гәрары һасил едиләр, чүнки гәзетәнин зәннинчә Азәрбајҗанда јашајан русларын Русијаја мүлһәг олмаг арзулары мүһәггәг бир әмирмиш, Азәрбајҗандакы ермәниләр дәхи Азәрбајҗанын Русијаја мүлһәг олмаларыны истәјәчәкләрмиш. Азәрбајҗан мүсәлманлары исә јенә әксәријјәтлә илһаг тәрәфдары олачагдырлармыш ондан өтрү ки, Азәрбајҗан торпагында Азәрбајҗан һөкүмәтиндән вә Азәрбајҗан истиглалындан наразы олан мүсәлманлар чох имиш. Бу чүрә бир политика јеритмәк нијјәтиләдир ки, һаман гәзетәнин срағақүнкү нөмрәсиндә белә бир хәбәр охудуг ки, куја Муған чөлүндә јүз нәфәр мүсәлман вә һәштад нәфәр рус кәндлиләриндән мүрәккәб бир ичтиман вагә олуб, Муған торпагы һаггында мүзакирәдән сонра бу гәрара кәлибдирләр ки, «Муған чөлү ваһид Русијанын ајрылмас бир һиссәсидир».

Әлбәттә, һәләлик Азәрбајҗан дөвләти дахилинә кеч-мәмиш олан Ләнкәран үјезди вә Муған чөлүндә ағалыг едән руслар, бураларын мүсәлманларыны вә бахүсүс ишдән хәбәрдар олмајан кәнд әһлини гандырмаг, чәбр етмәк вә алдатмаг кими мүхтәлиф васитәләр илә истәдикләри «гәрарлар» иттиһазына мәчбур едә биләр. Вала јүз илдән артыг бир мүддәт әрзиндә рус истибдадынын олмазын мәшәггәтләринә мәрүз галан мүсәлман, өз хошуна галса, тәкрар бу мәшәггәтләрә тәһәммүл етмәји

азад və асудə јашамаға тәрчин верирми? Буна ким инанар? Ёејван ёејванлығы илə чəбр вə зүлмдэн гачмағы өзүнə борч билдији һалда, Муған чөлүндə мүсəлман кəндлилери билмəзлэрми? Һалбуки орада бу күн ағалыг едэн гошун һиссəлэринин вуруб дағытмағ, кəсиб гырмағ кими зүлмлэринин ачылығындан шикајəт едэн Лəнкəран вə Муған мүсəлманларынын фəрјадлары гулағларымызы дəнк етмəклəдир!..

Пəс дүшмəнлэримиз вə онларын фəалијјəти кəзүмүз өнүндəдир. Вəзифəмиз һар дүшмəнин фəалијјəтинə гаршы əкс фəалијјəт кəстəрмəк вə бу нөвлə онларын фəалијјəтини атил етмəк вə əсəрсиз бурахмагдан ибарəт олмалыдыр. Бу јолда һөкүмəтимиз илə бəрабəр чаматымыз дəхи кəмали-чиддијјəтлə ишлəјиб һәр кəс вə һәр бир партија бу мүбаризə ишиндə элиндэн кəлэн кəмəји һөкүмəтимиздэн мүзəјигə етмəмəлидир. О кəмəклик нэдэн ибарəт олмасы хүсусунда фикир вə мүлаһизеји-ачизанəмизи хүсуси бир мəгалə сурəтиндə кəлəчəк нөмрəмиздə энзари-гареинə тəгдимини вəзифəмиз чүмлəсиндэн əдд едирик.

ЧАМААТ КӨМƏКЛИЈИ

Јүз ил фəзлəсилə үстүмүздə давам едэн јүз тəһкими бизим һәр бир тərəфимизə мане олан кими дөвлəт вə вəтэн јолунда ишлəмəк, мəнфəəтли ичтиман тəшəббүсəтдə булунмағ вə бу нөв ишлэрə адəт етмəк һəвəсимизи дəхи гəлбимиздэн билкүллүјјə салыб мəһв етмишди.

Русија миллəтлери ичиндə өкəј оғул мəгамында тутулан вə бу өкəјлијин бүтүн-бүтүнə ачылығларына тəһəммүл едэн бир миллəтдə дөвлəтли вə ичтиман ишлэрə гарышмағ һəвəси олардымы? Рус һөкүмəтиндэн əлавə рус чаматынын өзү дə бизлэрə елə бир һəгарəт кəзүјлə бахмагдə иди ки. бизим онларла бəрабəр үмүм-вəтэн мəнафеји јолунда ишлəмəјə һеч бир мейлимиз ола билмəзди. Доғрудур, өзүмүз «лүтфəн» һəвалə едилэн алчаг мəмуријјəтлери садиг тəбəə олдуғумуза кərə кəмали-сəдагəт илə ифа едирдик, амма галан ичтиман вə дөвлəти ишлəрдə кəнарда дуруб бу јолда ишлəјэн руслара вə саирлэринə биканəлэр кими кəнардан тамашачы сурəтиндə галырдыг.

Бунун нəтичəси иди ки, биз Азəрбајчан исламлары вəтэн јолунда ишлəмəк, чаматаат ишчнə киришмəк, дөвлəти ишлəрдə иштирак етмəк кимə тəшəббүсəтдэн кə-

нар дуруб, бу јолда лəзым олан тəрбијə, тərəгги вə тəчрүбэдэн мəһрум галдыг.

Амма букүн биз бу чүрə дөвлəти вə ичтиман ишлэрə киришмəјə мəчбуруг. Бу чүрə ишлэрə кəнардан бахмаға вə биканə галмаға һаггымыз јохдур, чүнки биз даһа өзкə вəтəнин өкəј оғлу дејилик. Өз вəтəнимизин доғма оғлујуг. Вəтэн дə бизимдир, һөкүмəт дə бизимдир, чаматаат дə бизимдир. Букүндэн белə һәр бир əмри мəһз һөкүмəтин бојнуна атмағ, «һөкүмəт өзү билэр» дəмəк, һөкүмəти тəк башына бурахмағ, һөкүмəтə элдэн кəлэн кəмəји етмəмəк мəнафеји-миллијјə вə истиғлалијјəтимизин вə һэм дə шан вə шərəфимизин тə'мин вə тə'јиди јолунда ишлəмəмəк, мүстəгил јашамағ иддиасында олан бир миллəт үчүн кұнаһдыр. Белə кұнаһ ки, онун чəзасы истиғлал вə истиғбалдан мəһрум олмағ дərəчəсиндə ағыр вə ағырлығы гəдэр дə шəјани-јас вə кəдəрдир.

Бурасыны унутмамалыдыр ки, һөкүмəтимиз чавандыр, сијасијат чанандицəси дејилдир, дөвлəт идарəси ишлэриндə тəчрүбəси аздыр. Бунунла белə үзэринə һəвалə едилмиш олан дөвлəт јүкү бахүсус бу зəманəдə дүшмəнлэр һүчүмү гаршысында дедикчə ағырдыр. Бу ағыр јүкү чаван һөкүмəтимиз дејил, тəчрүбə гүввəси илə бəлкə миллəтимизə мəхсус олан вə улу түрк бабаларымыздан бизə ирс галан һакимијјəт вə сəлтəнəт һиссимизин рəһбэрлији илə чəкə билəчəкдир.

Доғрудур, бу јолда һөкүмəтимизин даһа мүəјјэн кəмəји вардыр ки, о да ичимиздэн сечдијимиз парламандыр. Лакин парламанымызын кəмəклији дəлил вə бəлəд олмағ, һөкүмəтə јол кəстəрмəкдэн ибарəт ола билэр, јə'ни ағыр јүклə јүклəнмиш олан һөкүмəти даға, даша, дərəјə, тəпəјə салмајыб, раст вə раһат бир јол илə апар билэр. Бу исə һөкүмəтин јолуну раһландырарса да јүкүнүн јүнкүллүјүнə тəфавүт етмəз. Бу јүкү анчаг вə анчаг чаматаат кəмəји, халг һүммəти бир дərəчəјə гəдэр јүнкүллəшидирə билэр. Бу елə олан сурəтдə бу кəмəји һөкүмəтдэн мүзəјигə етмəк зəһи биинсафлыгдыр.

Чаматаат кəмəји нэдэн ибарəт ола билэр? Бу суала верилэн чавабə ајдынлашдырмағ үчүн һөкүмəтимизин үзэринə һəвалə едилмиш јүкү тəһлил едəк. Бу јүкү бүтүн дөвлəти ишлэри идарə едэн нəзарəт, јахуд нəзарəтлэрдэн ибарəтдир. Дахили ишлэр, харичи ишлэр, һәрби ишлэр, малијјə ишлэри, јол вə кедиш-кəлиш ишлэри, маариф ишлэри, эрзаг, почта-телеграф вə саирə; дəмəли, чаматаат бу ишлəрдə һөкүмəтə кəмəк етмəлидирлэр. Мəсəлə һәрби ишлэримиздə əскəрлэримизин əјни-

ни лажигинчә кејдирән, эскәри ишләре мөхсус бир фонд эмәлә кәтирән, фәрарилик кими рәзаләтләрин габагыны алан, вәтән мүдафиеси јолунда бир чох ишләр көрә билән «мүдафиеји-миллијә» кими бир чәмијјәтимиз оларса, маариф вәзарәтимизә әл јетирмәк, дилимизин ислаһына чалышан, китаблар дүзәлдән әдәбијјат вә сәнајә нәфисәмизи артыран, габил мүәллимләр һазырлајан вә ән кичик кәндләримиздә белә мәктәб ачылмасына һүммәт едән «маариф» адында бир тәшкилатымыз чидди сурәтдә ишләсә, малијјә вә тичарәт вәзарәтләринә мәдәд вермәкдә хәзинәмизә гызыл вә күмүш пул долмасына, малијјә вә тичарәт ишләринин рәвачына вә бу ишләрдә бахусус мүсәлман үнсүрләринин әлагәдар олмасына хидмәт едән бир «тичарәт вә малијјә комиссионумуз» оларса, дахили ишләрдә полис адамларынын әјри, оғру, рүшвәтхор, дәләдузлардан тәсвијјә едилмәсинә, јолларын гачаг-гулдурлардан азад едилмәсинә вә һәр јердә сакитлик вә раһатлык бәрпасына чәһд едән «әмнү асајиш» чәмијјәтимиз оларса, хуласә һәр бир вәзарәтин идарәсинә мүтабиг вә мүнасиб олан вә бу јолда вәзарәтләре лазымынча көмәк јетирән чәмијјәтимиз, комитәләримиз, комисјонларымыз вә нөвбәнов тәшкилатларымыз оларса, билирсиниз нечә бир сурәт илә һәр кәси һејран едәчәк дәрәчәдә тәрәгги едиб мә'мур вә мүнтәзәм бир дөвләт, мәдәни вә асудә бир чүмһуријјәт олмагла гоншуларымыздан әлавә Авропа әһлинин дәхи бизә еһтирам едә биләчәји бир вәзијјәт алырыг. Бу исә истиглал вә истигбалымызын ола билсин ки, даими бир сурәтдә тә'минини мовчиб олан вәтәнимизи вә кәләчәк нәслимизи әсирлик вә јесирлик зүлмүндән бир кәрәмлик мә'сун вә азад едиб биз көрдүјүмүз зүмләри, чәкдликимиз рәзаләтләри, кечирдијимиз фәлакәтләри даһа онлара дадыздырмаг вә көз ачыб да мүстәгил јашајан бир милләт олдугуну көрдүләр. Пәс бу јолда чамаатымызын көмәји вә һүммәти бөјүк шәртдир.

Лакин бир шеји унутмамалыдыр ки, чамаатымызын мүхтәраф чәмијјәтләри васитәсилә дөвләти ишләрдә иштираки һөкүмәтимиз үчүн анчаг вә анчаг көмәк малијјәтиндә олуб һашән нәузубиллаһи хәләл јетирмәк вә әнкәлләри төрәтмәк олмасын. Белә олмасын ки, һөкүмәт: «Мәра бехејре то оmid нист, шәрр мәрәсан»¹ демәјә мәчбур галыб, ағыр јүкүнүн зәиф бәдәниндә даһа да ағырлашмасыны һисс етсин. Баүләкс јүкүнүн јүнкүлләшдијини вә гүввәтинин артдыгыны көрсүн ки, сүр'әтлә ирәдиләјиб вәтән вә милләтимизи тезлик илә мәнзиләмәгсудә јетирә билсин.

ТӘӘССУРАТ

Парламаньымызын кечән күнкү ичласындан һасил етдијим тәәссурат кечәнләрдәки кими зөвг алдыгым хош тәәссуратымын јерини верә билмәди.

Парламан мәнә:

—Кешиш һәмишә көтәјимиз!—дедиртди.

Гәрәз, һејсијјәти-миллијә тәзмин едилмәди. Гәлбимдә бир ачылыг галды. Бир кәлмә:

Сындым.

Русча данышмалы имиш!

Рабочи клубда рус фәһләләри мүсәлман натиғләриндән русча данышмагы тәләб едирмишләр. Парламанда дәхи һәрдәм буну тәләб едәнләр олмамыш дејил, фәгәт тәләб едәнләр руслар дејилдир.

«Русча, русча!»—дејә һәрдәм јерләриндән әмр верән мәб'ус әфәндиләримизи мән баша дүшүрәм. Истәјирләр ки, гејри-мүсәлман мәб'усанларымыз һаггында әввәлә ади «нәзакәт» рәсмијјәти ичра едилсин вә санијән данышылан мәсәләләрдән, тәклиф олуан гәрарлардан онлар да мүхбир олуб ишдә иштирак етсинләр.

Буна һеч бир сөзүмүз јох! Һәләлик бу дилә мөһтачлыг вә истималына да мәчбуруг. Лакин русча данышылмасын, русча анчаг тәрчүмә едилсин. Бахусус Ләнкәран, Муған, Ирәван, Гарабағ вә саир ермәни мәзалиминә мә'руз галан јерләрдән алынан кағызлар, сәнәдләр һәр дәфә мүтләг рус дилинә тәрчүмә едилиб гејри-мүсәлман мәб'усларымыз үчүн охунсун. Лакин ади сөһбәтимизи бахусус мәб'услар илә рус әфәнди арасында вә ја мәб'усларымызын өз араларында тәати едилән сөзләри русча сөјләмәјә һеч бир еһтијач јохдур.

—Позвольте мне два слова!

—Вы о чем?

Я на счет заявления члена...¹

Бунун кими мүкалимәни парламанда русча кечирмәјә нә һачәт? Бир Һалда ки, данышан да түркдүр. Данышдырылан да...

Ирәван һадисаты хусусиндә һөкүмәтә «запрос» верилди. Мән дә русча данышмаға башладым, лакин гәрәзсиз дејилдир. Бу «запрос» сөзү парламаньымызда үмүмијјәт е'тибарилә «истиза» вә «изаһат» кими башга мә'налары ифадә едән әрәбчә кәлмәләрлә тәрчүмә едилир. Дүнән мәб'усамыз вә бу күн вәзиримиз олан социалист Сәфиқурдски чәнабларындан бу «запрос» сөзүнүн «соргу» сөзү илә ифадәсини дәфәләрлә ешитмишәм вә чох

да хошума кәлибдир. Мәб'усларымызын да хошуна кәлсә иди бу сөзү гәбул едәрдик. Затән бу сөзү Сәфи-күрдски чәнаблары өзүндән чыхармајыбдыр. Дилимизин мәнбә сәрвәти олан вә рүс дили гәләбәсиндән бир дәрәчәгә гәдәр кәнарда галан кәндләримиз дә јазычыларымыздан бир чохунун зәнн едирәм сәһв вә хәта олараг «соуг-суал» сурәтиндә јаздығы «сорғу-суал» сөзү вардыр. Бу сөз кәндлиләримизин ағзында чох ишләнир.

—Мәһәммәдһәсәни тутуб сорғу-суалсыз дама салдылар. Зәнн едирәм бу «сорғу» сөзүнү «запрос» јеринә Сәфикүрдски илә бәрабәр һамымыз дәхи ишләтсәк, удузмарыг ки, ударыг. Түркијә мәчлис-мәб'усанында «запрос» сөзүнә «тәғрир» динләндији гәзетәләриңдән анлашылмагдадыр. Хүласә, Ирәван һадисаты хүсусиндә һөкүмәтә сорғу верилди. Сорғу верән әфәндиинин ифәдәсиндә һәм дә о тәрәфин заваллы мүсәлманларындан кәлмиш истимдад фәрјады илә долу олан мәктубларында Ирәван һадисат еләмәси тәсвир олуурду.

Бу тәзә хәбәрләри динләјән парламан әзаларында нә бир тәәссурут, нә бир руһ инчиклији, нә бир јас, нә бир кәдәр, нә бир нифрәт, нә бир е'тираз әламәти мүшәһидә едилмәди.

Данышылан руһсуз сөзләрдә дә чыхан нәтичә бу олду ки:

—Инкилисләрә мүрачигәт едәк...

Јенә инкилисләрә!

Күнү бир күн бу инкилисләрин бизә гаја ағырлығында бир сөз дејәчәјиндән мән чох горхурам!

Мүнтәзири вә арзусунда олдуғумуз гызғын бир нитги әвәзиндә беш-он кәлмә «хала-хәтрин галмасын»ла бизә гәнаәтләндирмәк истәмиш олан Мәһәммәд Әмин Рәсулзадә чәнаблары истисна олмаг үзрә фиргә «лидер»ләримизин бир гардаш фәлакәти хүсусунда ихтијари-сүкут етмәләри бизчә анлашылмаз бир сәтир, ачылмаз бир мүәмма һөкүмүндә галды...

Ирәван, Ләнкәран, Гарабаг вә бу кими һадисәләр һаггындакы мәсәләләр нә «фиргәви» мәсәләдир ки, дејәк о фиргә тәрәфиндән верилән сорғуја бу фиргәнин дәхли јохдур. Нә бир «дипломатикки» мәсәләдир ки, бунун үчүн пиш әз вәхт² «евдә һазырлашмаг» ләзим кәлсин. Бәдбәхт гардашларымызын дашнаклар тәһәккүмү вә тәзәллүмү алтында тағәтфәрса фәлакәтләр чәкдијиндән мүтәәсир олуб да ачынмаг, јанмаг, гызмаг вә әһвали-руһијјәләринин мүнәсиб сөзлә ифадә етмәк вә бу ишә һөкүмәтимизин дә, чамаатымызын да, мүттәфигләри-

мизин дә, русларын да, јәһудиләрин дә һәр инсаф вә инсанијјәт саһибинин диггәтини чәлб етмәк чәтин бир әмрми иди?

Әфви-үмуми мәсәләси араја кәлди.

Парламанымызын биринчи ичласында «Иттиһад» фиргәси тәрәфиндән ирад едилмиш олан бу мәсәлә бу сәфәр һәлл олунду. Әфви-үмуми, даһа доғрусу, сијаси мүчримләрин әфв едилмәләри хүсусунда һөкүмәт тәрәфиндән тәртиб едилмиш ганун лајиһәси парламанча гәбула кечди.

Сонрадан бу мәсәләни гурдалајыб да вәзири бир тагым лүзумсуз бәјаната мәчбур етмәк јерсиз иди. Зира вәзир Сәфикүрдски чәнаблары сијаси мүчримләрин кимдән ибарәт олдуғуну елә бир шәкилдә бәјан етди ки, сијаси мүчрим илә ади чанинин тәфавүтүнү сечмәк чәтин олду.

Сәфикүрдски чәнаблары буну унутмасын ки, һөкүмәтә гаршы силаһ илә тијам етмәнин бомба вә динамит кизләтмәнин, мешә гырмағын нә дәрәчәдә сијаси чүрм вә нә дәрәчәдә ади бир чинајәт олдуғуну әһалмиз ичиндә баша дүшмәјәнләр һәлә чохдур.

Сосиалистләрдән сағ вә фәһлә мәсәләсиндә дә онлардан бир аз узаг олан «Мүсават» фиргәсинин сосиалист вәзирә фәһләләр мәншәтинин чәтинлији һаггында сорғу вермәси мәзәли бир кејфијјәт иди.

Бу хүсусда «Мүсават»чылар илә сосиалистләримиз арасында бир бала «атышма» вагә олдуса да нәтичәси «саламатлыг» илә кечди. Мүсаватчы Қазымзадәнин³ фәһлә һәјатынын үсрәти һаггындакы гызғын нитгинә чаваб верән мәсан-вәзири сосиалист Сәфикүрдски чәнаблары өзүнү сәндырмады,—деди сизә фәһлә мәншәти һаггында елә һәнгәтләр сөјләрәм ки, «башынызын түкү ајага дурар».

Филвагә Сәфикүрдски чәнаблары бу сурәт хүсусунда нитг ирад едәркән елә сөзләр сөјләди ки, өзкәләри билмирәм, амма мәним башымын түкү ајага дурду. Мәсәлән, фәһләләр һәјатынын үмумијјәтлә һәр бир јердә, ағыр бир сурәтдә кечмәсини нәгл илә сөзүнү болшевик фәһләләри мәншәтинә әтф едәрәк деди ки, болшевик фәһләләр һамыдан јахшы доланырлар. Вә бу сөзү мәнһидар бир сурәтдә тәкрар етди.

—Болшевик фәһләләр јахшы доланырлар.

—Бизим фәһләләрә дә јахшы доланмаг ләзимдыр. Она көрә јахшы доланмаг үчүн болшевик олмаг ләзим кәлир!

Елми мәнтигдә белә чыхыр.

Тәчрүбәдә дә фе'лан белә чыхарса, онда нәинки бир мәнним бәлкә бир чохларынын башынын түкү ајаға дурар!

Һәр һалда «Мүсават»чыларын фәһләләримиз һаггындакы чиддијјәтлә чарпышмасы фәһлә еһтијачатынын, фәһлә тәшкилатларынын далынча олмалары сон дәрәчә шајани-сәрвәр вә тәсәлли бир фәалијјәтдир.

Кәлди Ләнкәран фачиәси мәсәләси, Ләнкәран мәб'усу һачы Мирзә Сәлим Ахундадә чәнаблары үрәјинин дәрдини, вәтәнинин ағлар һалыны, Ләнкәран мүсәлманчыларынын биканәләр әлиндән чәкдији зүлм вә ситәми парламан әзаларынын һүзурунда ачыб демәјә ахыр ки, фүрсәт тапды.

Һачы Мирзә Сәлим чәнаблары нитгинин «мүгәддәмәсинин мүгәддәмәсини» белә башлады.

Налера һәрчәнд миһаһәм ке пүнһан беконәм
Синә мигүјәд ке, мән бе тәнк амәдәм, фәрјад кон!⁴

Бундан әләвә мәб'ус әфәнди нитгини әрәб ше'рләрилә дәхи тәзјин едијор, бөјлә ки:

Ва кулли јәдин әмванә висалә Лејли
Ва Лејли лә тугарру ләһум бизәкә
Изә әтәммәт думу'ун мин ујунин
Тәбәјјәнә мән бәкә ау мән тәбәкә⁵.

Сонра Ләнкәран мүсәлманларынын рус «демократ»лары әлиндән чәкдији әза вә чәфалары јаныглы бир дил илә сөјләмәјә башлады. Ләнкәранлылар азадлыг вә көмәк лазымдыр,—дејә һәр кәси көмәјә дә'вәт едәркән рузнамәләри дәхи бу көмәјә чәлб арзусујла гәзетә јалныз бир фиргәнин нашири олмајыб да битәрәфанә сурәтдә һәр кәсә данышмаг имканы вермәлидир леди. Мәб'ус әфәндинин бу ишарә вә кинајәси һансы рузнамәјә анд олдуғуну бир дүрлү анламадыг.

Әлбәттә, бизим гәзетәјә ола билмәз! Чүнки, гәзетәмизин фиргә вә партија харичиндә рәсми бир орган олдуғу һәр кәсчә мә'лумдур. Һәр күнкү мөһтәвијјатындан мә'лум олдуғу үзрә вәтән абадлығы, милләт саламатлығы чамаат тәрәггиси, дәвләт интизамы илә бәрәбәр

истиглал вә јенә дә истиглал шуарларыны вирди-зәбан едиб дә бунун һүсулиндә әлиндән кәлән гәдәр чалышмагда олан гәзетәмиз бу даирәдә јазылмагда олан мәгаләләрә сүтунларыны бир ананын баласына гаршы ачдыгы гучағы кими кәмали-мејл вә мәһәббәтлә ачыбдыр, вәссалам!

Әлгәрәз, һачы Мирзә Сәлим Әфәнди Ләнкәран фачиәсиндән бир шәммә ачыб нәгл еләди.

Бу дилсуз һәгигәтләри дәхи парламан әзаларымыз Ирәван һадисәси кими һејсијјәти-миллијјәдән ари гејдсиз бир тәрзлә гаршыладылар. Јенә нә бир нитг, нә бир һәрәкәт...

Мән күман едирдим ки, бу күн һаванын сојуглуғу парламан әзаларымыза о дәрәчәдә әсәрбәхш олубдыр ки, бу сојуглуғ дејил, јалныз бир бәдәнләринә, бәлкә руһларына да кечибдир она көрә букүнлү ичлас ахырына кими «сојуг» кечәчәкдир. Лакин чаван вә фәал мәб'усларымыздан Әһмәд Чөвдәт⁶ әфәндинин бир саатлыг әсл «парламаны» бир нитги күманмы сәһвә мүбәддәл етди. Чүнки натиг әфәндинин истәр нитгиндә, истәр бәдәниндә, истәр руһунда «күшүмәк» әсәри јох иди. Бауләкс гызгынлыг вар иди.

Әһмәд Чөвдәт Әфәндинин бу һәрарәтли нитги нәјә даир иди? Нәји вә кими бу һәрарәт вә сәләсәтлә мүдафиә едирди?

Стансијаларда сојулмуш бир нәфәр Саркисјаны вә дәмирјол мөвһифләринин бириндә куја өлдүрүлмүш олан үч нәфәр ермәнини!

Ғышын бу сојуг күнләриндә бузлу дағларә пәнаһ апармыш, Араз чајынын гар селләринә гурбан олмуш јер вә јерләриндән, мүлк вә малларындан, чан вә башларындан топ вә пулемјот күлләләри зору илә мәһрум едилмиш. әсир вә јесир күнүндә дағларә, дашларә, дәрәләрә, тәпәләрә сәпилмиш олан мәзлум вә мәзлумлардан да мәзлум олан бәдбәхт гардашларымызын, ана вә бачыларымызын мүдафиәси һаггында бир сөз белә дилинә алмағы өзүнә «лајиг» көрмәмиш олан мәб'ус әфәндимизин дашнаклар мәнбәјиндән хүсуси бир гәрәз илә нәшат едән јалан вә ачы бир јалан олдуғу рәйсүл-вүзәра Фәтәли ханын бәјанатындан бәлли олан хәбәрләр һаггында кәмали-сәләсәтлә һәррафлыг етмәји мәнә о гәдәр әлим бир тә'сир-јаныглы верди ки, нитги ахырынадәк динләмәк тагәтим галмады...

Түрк үрәкли вә сосиалист фикирли Әһмәд Чөвдәт Әфәндинин фәал вә чалышган бир зат олдуғу мә'лу-

муздур. Вә һәр кәсә билафәрг милләт, инсанијәт нә зәри илә бахмаг фикринин алилији, нә дә мө'тәрифик. Лакин ики нәфәр инсандан ики нәфәр адам өвладындан биринин мәзлум вә мәфкум олдуғу дүнја ишығына бахан көзүмү вә аләми-батини сәсини дә дәрк едән бәсирәти-миз илә көрдүјүмүз һалда вә о биринин дә мәзлума нис-бәтән гејри-мәзлум бир вәзијјәтиндә булундуғуну дәрк етдијимиз тәгдирдә мәзлуму гојуб дә гејри-мәзлум һаг-ғында чалышмағымыз инсанијјәт фикринә мұтабиг вә елми мәнтигә мұвафиг олмадығы сурәтдә белә еләмәјин мә'насы нәдир, әчәба?

ЕҢТИЈАТ ЛАЗЫМДЫР

Бизи истәмәјәнләр азадлыг вә истиглалымыза гаршы дүшмәнәнә бир вәзијјәт аланлар тәбнидир ки, биз илә өзләри арасында бир дивар чәкилмәсинә вә ја дәрин бир дәрә газылмасына сәбәб олдулар ки, о диварын вә о дәрәнин адыны е'тибарсызлыг дивары вә ја е'тимадсыз-лыг дәрәси демәк чаиздир.

Тәбни бир әмрдир: истигбалымызы, азадлығымызы истәмијәнләрә биз е'тибар вә е'тимад көз илә баха бил-мәрик. Биләкс, онлар бизим көзүмүздә һәмишә шүбһә вә суји-зәнн ичиндә олачаглар. Бунун нәтичәси олараг биз бу адамларын ја пәјтахтымызда, ја Азәрбајҗанымы-зын башга јерләриндә сијаси ичтимаи, һәтта игтисади ишләрдә иштирак етмәләринә јан-јан бахмаға вә еһти-јатлы олмаға мәчбур галачајыг.

Һагғымыз да олачагдыр.

Ким инана биләр ки, вәтәнимизин истиглалыны та-нымаг истәмәјән бир шәхс вә ја бир чәмијјәт көрдүјү ишләриндә вә тутдуғу әмәлләриндә, вәтәнимизин мәнә-фејини мұлаһизә етсин? Вә ја һөкүмәтимизә көмәк гылмаг нөгтеји-нәзәри илә ишә мұбашир олсун?

Вә ким буна инанмаз ки, бу адамларын, бу чәмијјәт-ләрин һәр бир тәшәббүсатларында, һәр бир фәалијјәт-ләриндә мөгсәдләр јалныз бир шејдир. Бизи дүшүрмәк, истиглалијјәтимизи пуч етмәк, өзләрини тәкрар аға вә бизләри јенә дә гул һалына салмаг?!

Әкәр бунларын бә'зи-бә'зи ишләриндә һәрдәнбир мәнфәәтә, амма мұлаһизәси дәрк едилирсә вә бу ишләр-инин нәтичәсиндә вәтәнимиз үчүн мәхуси бир мәнфәәт олачағы шүбһәси көрүнүрсә, биз јенә дә бундан шадла-ныб севинә билмәјәчәјик, чүнки бу сурәтдә дә јенә ол-

ларын мөгсәди һәмин мөгсәддир. Һөкүмәтимизин ша-ныны кәср етмәк вә нүфузуну нәзәри-аммадә гырмаг вә әсәрсиз галмаг.

Пәс бундан долајыдыр ки, бизи танымајанларын би-зим бир пара дахили ишләримизә гатышмасы бизи нә-инки севиндирмир, бәлкә бир тагым шүбһә вә әндишә-ләрә салыр.

Рус милли комитәсинин мұһачирләри вәтәнимиздә јерләшдирмәк бәһанәсијлә һәрдәм һөкүмәтимизи тә'чиз етмәси вә бу кими ишләрдә әксәрән худсәрәнә тәшәб-бүсатда булунмасына кими биздән өтәри арзуолунма-јан нәтичәләр вермәсинә Муған сәһрасы кәндлиләри ичтимаисинин «мәшһур» гәрарында анламаг олар ки, бу гәрар бу күн кағыз вә гәзетә үзәриндә олмагла бизи бир о гәдәр ичтитмәјирсә, сабаһ фе'лән ичра едиләрсә, истиглалымыза вурулан зәрбәнин ағырлығы бизи иччи-дәр вә бәлкә дөвләтимизин бәдәниндә сағалмаз бир јара олуб галар.

Ешитдијимизә көрә елә бир кәндлиләр ичтимаинин бураларда да чағрылмаг фикри вар вә бәлкә бу јолда лазыми тәшәббүсатда булунмаг үзрәдирләр.

Кечән забастовка фүғарасында Азәрбајҗан мүсәлман фәһлә вә әмәләләри вәтәнпәрвәр вә истиглалпәрәстлик имтаһанларыны парлаг бир сурәтдә вермәклә гәлбимизә бөјүк бир тәскинлик вердиләр вә зираәтчиләримизин дәхи бу кими имтаһанларда фәһлә вә әмәләләримиздән кери галмајачагларына кәмәли-итминан илә инанмаг-дајыг, амма бунунла белә имтаһана һазырлашмаг бөјүк бир шәртдир. Бинаәнилејһә һазырлатмаг үчүн дә уstad-лар лазымдыр. Үмид едирик ки, фәһләләримиз тәшки-лати јолунда чиддијјәт илә ишләјән партијаларымыз, кәндләримизи дәхи һазырлашдырмаг ишиндә маһиранә бирәр уstadлыг көстәрмәклә, өз бөјүк вәзифәләрини ла-јигинчә ифа едәчәкдирләр.

Бизи истәмәјәнләрин һәр бир ишләриндән вә һәр бир тәшәббүсатларындан мөгсәдләри мәнфәәтә әмин олмајыб да јалныз бизи дүшүрмәк вә истиглалымызы позмаг олдуғуну ајдын вә ашкара бир сурәтдә билиб дә бу ба-рәдә јәгинлик һасил етмәк үчүн шәһәримиздә 12 јан-варда тә'јин едилмиш «фәһләләр конфрансы» мәчлиси-нин о күнү намәлум сәбәбләрә көрә тә'хир едилдији кејфијјәтинә диггәт едилсин.

Һаман күнү мәчлисә кәлән мүсәлман фәһләләринин әдәди ики јүз нәфәрлик олур.

Бундан габаг он беш нәфәрин вүчүдилә иктифаланыб

да мәчлисн гануни һесаһ едән чурәјевләр¹ бу сәфәр ики жүз нәфәр мүсәлман фәһләсинни јығылмасыны көрүб дә бир бу гәдәр чамаатын пул вә јол кирајәси хүсусунда чәкмиш олдуғлары зәһмәт мүғабилндә нә едирләр?

«Ичласы «атминит» илә мәчлисн позмаг кими габа вә дүрүшт бир нәзакәтсизлик көстәрмәји мүсәлман фәһләлери һаггында рәва көрүрләр...

Бу кими һәрәкәтләри көрдүкдән сонра мәзкур чурәјевләрин «фәһлә гардашлар, биз сизин мәнфәәтиниз үчүн әлләширик» кими ријакаранә сөзләринә һансы мүсәлман фәһләси инана биләр? Вә онларын игтисади дә олса забастовкалар дәвәтинә һансы Азәрбајчан әмәләси гулаг аса биләр? Вә бундан сонра бизим фәһлә вә әмәлләримиз чурәјевләрдән узаг дурмағы тәбул етсәләр ки, етмәјә билмәзләр. Үмумфәһлә синфини ајырмаг күнаһы кимин бојнуна дүшәр? Вә јенә бундан сонра нечә олар ки, биз онлара шүбһә вә суји-зәнн илә бахмајарыг?

Һаман шүбһә вә суји-зәннимизи мәшғул олан ишләрдән бири дә дәмирјол ишләрини тәфтиш етмәк мәсәләсидир.

Бу күнләрдә јенидән мејдана чыхан вә неч әввәлдән дә мәсләки хошумуза кәлмәјән «Бакинс» гәзетәсиндә охујурдуг ки, Азәрбајчан дәмирјол әрзаг шө'бәси ишләрини тәфтиш едән комиссија әһалијә мүрачиәт едиб илтмасда булунуб ки, бу әрзаг шө'бәсиндә һәр бир суји-исте'малат олдуғуну көрүб биләнләр варса һаман комиссијаја хәбәр версинләр.

Ешитдијимизә көрә бу комиссијанын ичиндә елә адамлар вар ки, Азәрбајчан дәмирјолунда суји-исте'малат дејил, дәмирјол лап јерли-дибли бәрбад олса да вәчләринә кәлән вә јүкләри јанан дејилдирләр. Пәс комиссија гуруб «тәфтиш» гылмагдан мәгсәд јенә һәмин мәгсәддир.

Чох истәрдик биләк ки, аја, бу комиссија дәмирјол нәзарәтинин изинләми гурулубдур вә бир дә дәвләтимизин тәфтиш нәзарәти дура-дура бу чүрә комиссијалар «көмәјинә» еһтијач вармы? Еһтијач варса, бу комиссијанын әзаларыны ким сечибдир, ким тәјин едибдир? Бу комиссија да башымыза забастовка ојуну ачан дәмирјол хидмәтчиләри «рол» ојнајырлар? Бу комиссијанын өз ишләринә, өз һәрәкәтләринә назарәт тәрәфиндән бир көз јетирән вармы? Тәфтишдән мурад, суји-исте'малаты тәһгиг етмәкдән башга өзкә бир мәгсәд

јүрүдүлмәдијинә һөкүмәт тәрәфиндән лајигинчә диггәт олунурму?

Гәрәз, бу чүрә мәсәләләр бизи чох марағландырыр. Үмидварыг ки, нәзарәтимиздән башга парламан әзаларымыз дәхи бу ишә балача да олса бир әһәмијјәт јетириб ишин нечәлијиндән хәбәрдар олмағы вәзифәләри чүмләсиндән әдд едәрләр.

ТӘӘССУРАТ

Парламан үзвү олан бир шәхс ејни заманда да дәвләт мә'муру ола биләрми?

Бу суала «Мүсават» фраксијасынын чавабы белә олмушду:

—Хејр, ола билмәз, вәзирләрдән сәва.

«Мүсават»ын бу нәзәри мәб'усларымыздан бир парламаны тәшвишә салды: О иди ки, парламан әзасындан Вансович¹ чәнаблары күрсүјә хитабәтә чыхыб дә'ви вәкилләринә мәхсус олан бир әда илә ширин бир нитг сөјләди. Америка, инкилис вә Франса парламентаризмләриндән мисаллар кәтирди вә ахырда буну деди ки, һәлә тәрзи-идарәси дүрүст тәјин едилмәмиш олан Азәрбајчанда бу нөв мәсәләләрин һәлли тездир. Чүнки бу һалда Азәрбајчан парламаны мәб'усларына белә бир тәклиф гојсан ки, ја мәб'услуг, ја мә'мурлуг нәтичәси јахшы олмаз.

Вансович бу ширин вә ағлабатан нитгини дикәр мәб'усларымыздан Винаградов вә Абдулла бәј Әфәндијев² чәнаблары да тәсдиг едиб дедиләр ки, һаны биздә бир о гәдәр зијалы вә әһли маариф ки, бириси мәб'ус оларкән, бири дә мәсәлә, мүәллим олсун, бириси мәб'ус оларкән, бири дә фәрзән бир идарә мүдири олсун.

Натиг әфәндиләрин бу хүсусдакы нитгләри о гәдәр ағлабатан, о гәдәр гәнаәтпәзир вә о гәдәр инандырычы иди ки, мәб'услардан бир парасы «О олмасын, бу олсун»да һәсәнгулу бәј³ кими даһа нитг демәк лазым дејилдир дејиб, мәсәләнин хүсуси бир комиссијона верилмәсини истәјирдиләр.

Бунлара мүғабил «Мүсават» фраксијасы сәдри Мәһәммәд Әмин Рәсулзадә чәнаблары сөз демәјә мәчбур иди.

Мән күман едирдим ки, Рәсулзадә чәнаблары бу гәдәр дәлил вә бүрһанлардан сонра «Мүсават» фраксијасы нәзәријәсинин бу хүсусда јанлыш олдуғуну бизә

е'тираф едиб парламандан үзр истәјәчәк вә дејәчәкдир ки, бағышлајын биз сәһв еләмишик.

Лакин Мәһәммәд Әмин чәнаблары нәзәријәләрини мүдафиәјә башлады вә габагкы натиг әфәндиләрин дәлилләрини нәгз вә чәрһ етмәјә галмышды.

Нитги динләдикчә көрдүм ки, габагкы натигләрин дәлил вә бүрһанлары Мәһәммәд Әмин чәнабларынын мејдани-мүсадимәјә сөвг етмәкдә олдуғу сүбүт вердикләринин гәләбәси гаршысында табавәр ола билмәјиб, башымда ишғал етмиш олдуғлары јерләри бир-бир бошалтмаға мәчбул олурлар.

Дә'ва вәкили олан Вансовичин пүрмәзмун нитгинин, дә'ва вәкили олмајан Мәһәммәд Әмин Рәсулзадә тәрәфиндән әсаслы бир сурәтдә чәрһ едилмәсинин өзү башга бир хош кејфијәтдир.

Мәсәләнин өзүнә кәлдикдә, мәчлис-мәб'усан дәвләтин гүввеји-тәшријәсидир. Јә'ни дәвләт үчүн шәр вә ганунлар дүзәлдир: һеј'әти-мә'мурин исә гүввеји-ичрайијәдир, јә'ни шәр вә ганунлары јүрүдүр, ичра едир. Әла-вә гүввеји-ичрайијә гүввеји-тәшријә гаршысында мәс'улдур. Белә олан сурәтдә бунлары гат-гатышыға салмағын нә мә'насы вар.

Бу әсас е'тибары илә.

Иштә кәлдикдә, аја, Азәрбајчан дәвләти ирфанча, јә'ни о гәдәр касыб олду ки, јухары башы бир ијирми нәфәр «савад әһли» тапа билмәди ки, мә'мурлуғларыны тәрк едәчәк мәб'усларын јеринә гојсун?

Доғрудур, биз өзкәләрә нисбәтән ирфанча бир аз касыбыг.

Лакин касыблығымызы мүбалиғә јолу илә бир гәдәр даһа касыблатмаға һеч бир лүзүм јохдур, чүнки бу чүрә сөһбәтләрин ахыры белә олур ки, Азәрбајчан дәвләтинин үмури-хејријә нәзарәти Азәрбајчан дәвләтинин милли парламаныны бисавад һесаб едиб, кағызларыны русча јазыр ки, парламанын рус мәб'услары охуб мүсәлман мәб'усларыны баша салсынлар.

Амма бу да ола биләр ки, үмури-хејријә нәзарәтинин өзүндә савад әһли јохмуш.

ФИТНӘЛӘР ГАРШЫСЫНДА

Һөкүмәтимизин вә мүттәфигләр ордусу команданы кенерал Томсонун тәдбирләри сәјәсиндә Андраникин вәһшинлији дајандырылды. Андраник «јар вә әнсаранә» мәктублар јазыб, мүһарибә битирдијини е'лан едир...

Топ вә түфәнк һүчумлары ара верди. Зәнд едилрди ки, бир гәдәр гулағымыз динчәләр, баш-бејнимиз раһат олар. Гәлбимизин тәшвиши сакит олуб, јорғун әсәбләримизин сызылтысы дајанар.

Лакин һејһат! Бу зәнни о адам едә биләр ки, дашнакларын хилгәт хүсусијјәтләринин тәгазасы вә тәбијјәт-миллијәләринин ичабати олан «ниш» вурмаг хасијјәтләриндән бихәбәр ола!

Андраникләрин топ вә түфәнк һүчумларынын арасы јеничә кәсилмишди ки, букүн өзүмүзү башга нөв һүчумлара мә'руз галмыш көрүрүк. Бу јени һүчумлар ифтира вә бөһтан һүчумларыдыр ки, дашнакларын «Вперјод» гәзетәсинин дүнәнки нөмрәси башдан-ајаға гәдәр бу ифтира вә бөһтанлар илә долудур.

Топ вә түфәнк ағзындан чыхан күлләләр дашнак вә әмсали ағзындан чыхан сөјүш вә јалан сөзләр илә әвәз едилбдир.

Ифтира, бөһтан вә әсассыз иттиһамларындан ибарәт олан бу сөзләр затән кенерал Томсона гаршы бир нүмајишдир. Јә'ни еј кенерал Томсон сән ки, бизим андраникләримизи дајандырмаға мәчбур етдин, инди көр Азәрбајчан мүсәлманлары бизим башымыза нә ојунлар ачырлар, нә зүмләр едирләр. Һалбуки бунун тәгсири сәнин бојнуна кәлир, чүнки бу ишдә еһмаллыг едән вә Азәрбајчан түркләринә «чүр'әт» верән сәнсән!

Букүнкү нөмрәмиздә тәрчүмә едилмиш олан Шуша ермәни комитәси нүмајәндәләринин «шикајәти» мүлаһизә едилдији үзрә азәрбајчанлыларын «зүлмүндән» вә кенерал Томсонун «гејдсизлијиндән»дир.

Лакин зәнн етмирик ки, бу «шикајәтнамә» мүттәфигләр командасы рәисинә ермәниләрин арзу етдији тә'сири «бәхш» едиб дә «мәзлумларын» һалына чан јандыртсын. Томсонлар ермәни «шикајәтләринин» Лондра мүһафилиндә динләмирләр ки, инанмамаға һағлары олсун. Томсонлар Гафгаздадырлар, ишин ичиндәдирләр. Кимин кимдән шикајәт етмәјә һағгы олдуғуну көрүрләр. Көрмәсә идиләр андраникләрин һәддини өзүнә билдирмәздиләр.

Азәрбајчанын Азәрбајчан һөкүмәтинә тапшырыл-масыны тәсдиг етмиш олан кенерал Томсон Азәрбајчан торпағында һаман һөкүмәтин һөкм вә гануну ичра едәчәјини билмирки ки, ермәниләрин «Азәрбајчан һөкүмәти бизи тәрксилаһа мәчбур едир» кими һаһаг шикајәтләринә мөһәлкүзар олсун. Әлбәттә, бир дәвләтдә ки, бир үнсүр иғтишаш вә низамсызлыға маил ола вә бу

мејлини һүсулә кәтирмәк тәшәббусләринә силаһ күчилә киришә, бу «мәғшуш» үнсүрүн мүсәддиг һөкүмәт тәрәфиндән тәдибә вә тәрксиләһә мәчбур едиләчәји тәбии вә гануну бир әмрдир.

Азәрбајчан торпағында јашајан үнсүрләрин Азәрбајчан һөкүмәтини танымасы вә танымағ истәмәдији дә бу әмрә мәчбур едилмәси дәхи мувафиг ганун вә әдаләт бир ишдир ки, дашнакларын Азәрбајчан һөкүмәти бизи итаәтә мәчбур едир—дејә бу јолдакы шикајәтләринин нә гәдәр бош вә әсассыз олдуғуну өзү-өзүндән ашкар сурәтдә билдирмәкдәдир.

Куја Азәрбајчан гошуну вә «мүсәлләһ татарлар» сәбәбсиз оларағ ермәни кәндләри үзәринә һүчумлар едиб, әһалини гәтлү гарәт едирләр дејә шикајәтин дәхи әтрафлы бир сурәтдә тәһгигә бөјүк бир еһтијачы вәрдыр. Бу тәһгигин нәтичәси мејдана чыхынчаја гәдәр һаман шикајәтләрин бизим көзүмүздә ифтира вә бөһтандан ибарәт олачағы да дәлил вә әсассыз дејилдир.

Дашнакларын андраникләрин васитәсилә үзәримизә атылан топ вә түфәнк күлләләрини дәф етмәк бунларын ифтира вә бөһтанларыны рәдд етмәк ишиндән чоһ асандыр. Чүнки ермәниләр чәнкавәрликдән артығ бөһтан вә ифтира гурмағ уstadлығы илә мәшһурдулар. Одур ки, бу күнә «данослар» һүчумуна вә ифтиралар «ниш»инә гаршы гәлбимизи бир о гәдәр дә сығмајыб Сәдинин:

«Нише әгрәб нә өз-рәһе кип әст,
Иғтезајә тәбиәтәш ин әст»¹.

бејти илә мүтәсәлли, ола биләрик, лакин бунула белә өзүмүзү «әгрәб»ләрдән горумағ һәр бир чәһәтчә борчумудур. Чүнки бунларын «ниши»нин үзү илә олсун ја тәбиәтләринин игтисасы олсун, инсанын чаныны ағрыдыр вә әзијәтинә сәбәб олуր.

ГАРАБАҒ ЂАГҒЫНДА

Тәғрибән бир ај бундан әввәл иди ки, Гарабағдан кәлән аһу-фәрјадлар һәм һөкүмәтимизи, һәм дә чәмијәтимизи тәһчиз етмәклә Азәрбајчан торпағынын бу һиссәсинә һүсуси бир нәзәр јетирилмәсини тәләб едирди.

Нә олмушду орада?

Ермәниләрин кенералы әдд олунан Андраник өз

хунхар дәстәсилә Гарабағын Зәнкәзур¹ адланан ујезди үзәринә төкүлүб мүсәлман әһалисини гәтлү-гарәт кими гулдурлара мәхсус әмәлләри илә тәдһиш едиб буралары «мүсәлманлардан тәмизләмәк» истәјирди.

Шүбһәсиздир ки, һөкүмәтимиз Азәрбајчан түркләринә гаршы ичра едилән вә рәва көрүлән бу вәһшиликләрә көз јума вә истимдад фәрјадларына гулағ асмаја билмәзди. һөкүмәтимиз инкилис командасынын нәзәрини дәхи бу күнә, вәһши әмәлләрә чәлб едиб Андраникин әмали-вәһшијанәсинә нәһајәт чәкдирди.

Андраник фитнәси нәтичәси оларағ Гарабағын һал вә овзаји елә бир фөвгәл'адә сурәт кәсб етди ки, һөкүмәтин бу чәһәт һагғында һүсуси гејдкешлијинә бөјүк бир еһтијач көрүнүб, чидди тәдбирләр иттихази лазым кәлди.

Бу тәдбирләр нә ола биләрди? Гарабағы ишләр дүзәләнчәгә гәдәр мүвәггәти оларағ үмуми идарә тәддиндән ајырыб һүсуси бир идарә алтына алмағ ки, әввәлән, Гарабағын фөвгәл'адә һаләти мәркәзи һөкүмәтин үмум-мәмләкәт гејдкешлији ишинә хәләл јетирмәсин, јәни һөкүмәт бүтүн диггәти јалныз бир Гарабаға мүнәсир етмәк мәчбуријјәтиндә галмасын вә санијон Гарабағ дәхи фөвгәл'адә һаләтинә көрә лазым олан һүсуси тәдбирләр иттихазиндән мәһрум едилмәсин, о иди ки, һөкүмәт Зәнкәзур, Шуша, Чәбрајыл вә Чаваншир² ујездләриндән ибарәт олан Гарабағы һүсуси бир кенерал-губернаторлуғ шәклинә салмағ әмрини лазым вә вәчиб билди. Мәркәзи һөкүмәтин вәкили јериндә олан кенерал-губернатора һөкүмәтдән бир пара фөвгәл'адә иһтијарат вериләчәкдир ки, Гарабағын фөвгәл'адә һаләтини ади бир сурәтә салмағ јолунда о иһтијаратдан истифадәләр етсин.

Тәқрар едирик ки, ачлығ, азар, јолсузлуғ, әмнијәт-сизлик шуриш наразылығ вә саир бу кими һадисәләрдән әмәлә кәлән бу фөвгәл'адә һаләт Андраник авантүрасынын нәтичәсиндән нәш'әт едән бир вағәдир, бинаән-илејһә һөкүмәтимизин Гарабағда кенерал-губернаторлуғ тәшкил етмәк тәдбиринә дәхи Андраник һәрәкаты сәбәб олмушдур.

Андраник Азәрбајчан һүдудуна сохулуб да вәһшиликләр ичра едәркән һөкүмәтимиз Арарат³ һөкүмәтинә мүрачиәт едиб Андраникин ораја гаршы мүнәсибәти нә олдуғуну истифсар етди. Арарат һөкүмәти ики әлли Ан! драники рәдд едиб «онун бизә һеч бир дәхли јохдур, худсәр бир адамдыр» дејә чаваб верди. Андраник дәхи-

өз тәрәфиндән ермәни һөкүмәтиндән күсдүјүнү, тәкрат-тәкрат сөйләмәји мөвгеји кәлән јерләрдә мүзәјигә ет-мәјирди.

Ермәни һөкүмәтинин Андраникдән үз дөндәриб дә инчимиш олдуғуна вә бунун да о һөкүмәтдән күсмәјинә сафдәрунларын вә ја иш биләнләрин нә нәзәрлә бах-дығлары башга мәсәләдир. Һәр һалда биз ермәни һө-күмәтинин сөзләринә инанмағы гәрар гојуб вә Андра-никин ермәни һөкүмәтинә дәхли олмајан худсәр бир гулдуру олдуғу нөгтеји-нәзәрдә дајаныб өз торпағымызы вә өз әһалимизин бу гулдурун әлиндән хилас етмәјә ча-лышдығ вә биләхәрә бу ишдә мүвәффеҗијәт һасил ет-дик. Бә’д андраникләр тәрәфиндән вурулмуш зәрбәлә-рин јараларыны сағалтмағ үчүн о зәрбәләрә уғрамыш олаң јерләримизин өз мәсләһәтимизә көрә хүсуси бир идарә алтына алыб, кенерал-губернаторлуғ тәшкил етмәк истәдик.

Һалбуки бизим бу тәдбиримиз Арарат һөкүмәтинә хош кәлмәјибдир. Бу хүсусда протест едиб «Ермәнистан әразиси һүгугунда тәчавүз» олунур дејир.

Бу әһвалы ешитмиш олаң «Наша времја» адлы ер-мәни гәзетәси ки, Бакы ермәни милли комитәсинин на-шири-әфкарыдыр. Бирдән-бирә горхуја дүшүб аллаһ еләмәсин ки, бу ишин ахыры мүһарибәјә мүнчәрр ола дејиб нәдәнсә «мүһарибә» сөзүнү тез мејдана атыр вә көзләмәдијимиз бир һалда ермәни чүмһуријјәтинин һа-лыны фәна вә мүшкүл бир сурәтдә тәсвир едиб, мүһари-бә олурса бу һал даһа фәна бир шәклә кирәчәјиндән бәһс едир вә бәһсинә «чиддијјәт шәкли» вермәк үчүн Үмүмәзәрбајчан демократијасына мүрациәт едәрәк «провакасијаја ујмајын» дејә хәбәрдарлығ етмәклә һө-күмәтимизин тәдбирләрини фитнә вә провакасија ад-ландырыр.

Гулдуру Андраникин вәһшиликләринә гаршы мәзәм-мәт јолу илә бир сөз белә ағзына алмајан вә бил’әкс Андраникин бир ермәни «гәһрәманы» сифәтијлә сәна-хани олаң вә онун бүтүн вәһшиликләрини тәсвибә ча-лышан бу гәзетә һөкүмәтимизин бу тәдбирини көзү јуммадан фитнә адландырыб мәсәләнин нәдән нәш’әт етдији һаггында бир сөз белә сөйләмәјир вә тез «мүһа-рибә» сөзүнү мејдан мәтбуата чыхарыб, бу сөзлә Азәр-бајчан демократијасыны горхутмағмы истәјир ки, бәл-кә бу горху үзүндән Гарабағын кенерал-губернатор-луғ тәшкилине хәләл јетирсин вә ја һәгигәтәнини бу ишин мүһарибәјә мүнчәрр олачағындан, мүһарибә олур-

са ермәни чүмһуријјәтинин һалы фәна бир сурәтә дү-шәчәјиндән тәшвишә дүшүр. Бурасы бир дүрлү аңла-шылмајыр. Бәлкә тәрәф мүҗабелин «зәиф олдуғуну» бизә ишарә едиб дә бизи даваја гызышдырыб ки, мүһа-рибәни биз башлајағ вә бассағ да, басмасағ да тәсир бизим үзәримизә дүшсүн! Һәр һалда бу гәзетәнин тез «мүһарибә» сөзүнү ортаја салмасы вә ермәни һөкүмә-тинин зәиф бир һалда тәсвир етмәси шајани-диггәтдир.

Бизә галарса әминик ки, һөкүмәтимиз Гарабағда ке-нерал-губернаторлуғ тәшкил етмәк истәркән ермәни һөкүмәти илә мүһарибәјә кирмәк еһтималыны һеч хә-јалына белә кәтирмәмишдир, чүнки Гарабағ бизим, биз бизим. Өз јеримиздә, өз торпағымызда нә сијағ «ад-минстратив» шәкилләр јапачағымыз бизим өз ишимиз-дир. Ермәни һөкүмәтинин вә ја ермәни милли комитә-синин бу чүрә ишләримизә гатышмаға һеч бир һағлары олмадығыны өзләри билмирләрсә, о һалда сијасијәтын ибтидаи гајдаларындан бихәбәр вә чаһилдирләр, өзкә-ләриндән өјрәнсинләр. Вә әләвә туталым ки, Гарабағда кенерал-губернаторлуғ тәшкили «ермәни әразиси мәнә-фејинә тохунур». Һаман саат мүһарибә етмәк лазым кәлирми? Вә бир дә ермәни-күрчү мүһарибәсиндән сон-ра һәр тәрәфин вә мүттәфиғләр командасынын да рәји бу чүрә һүдуд мәсәләларини конфрансларла, данышығ-ла, сүлһ вә сазишлә һәлл етмәк гәрары иттихаз олдуғ-дан сонра һүдуд мәсәләсинә аид олаң бу ишдә дәхи са-зиш вә данышығ лүзүмундан бәһс етмәк әвәзинә, тез мүһарибә сөзүнү ораја салмағда «Наша времја»нын мөгсәди өз фитнәкарлығ хасијјәтини билдирмәкдирсә, зәһмәт чәкмәсин, өзүмүз ондан да јахшы билирик. Јох бизи гызышдырмағ вә ја сынамағ исә, ону да аңлајачағ гәдәр дәрәкә вә фәрәсәтимиз вардыр.

Арамызда мүһарибә оларса ермәни чүмһуријјәтинин һалы фәна олачағына шүбһәмиз јохдур, лакин һәр һал-да биз мүһарибә хәјалында дејилик. Биз өз дахили ис-лаһат ишләримиз илә мәшғулуғ. Мүһарибә етмәк ис-тәсә идик әлимиздә бөјүк бәһанәмиз дәхи варды. Һал-буки инди мүһарибәјә һеч бир тәрәфин, һеч бир бәһанә-си јохдур. Арарат һөкүмәти шүкүр ејләсин ки, биз онун «Андраникин бизә дәхли јохдур» сөзүнә инаныб да Андраники худсәр бир гулдуру сифәтилә торпағымыздан рәд етдик. Инди дә о гулдурун һәрәкати-вәһшијанә-синдән долаја әһалимизә варид олаң зәрәр вә зијанла-ры рәф етмәк ишилә мәшғулуғ. Әкәр бизим бу иши-миздән ермәни чүмһуријјәтинә вә ермәни «әразисинә»

бир хэлэл едирсэ бу хүсүсда дәлилләрини мејдана го-
јуб музакирәјә кирсинләр. Јохса көзү јуммадан про-
тест етмәк вә ја муһарибәдән сөз салмаг фитнә вә пра-
вакаторлуғдан башга бир шеј дејилдир.

ТӘӘССУРАТ

Үч күнлүк бир муһарибәнин шаһиди олдуг.

Муһарибә парламан залында ваге олуб сағ тәрәфдән
«Иттиһад», сол тәрәфдән «Иттифаг»¹ фраксијаларынын
һөкүмәтә гаршы һүчумилә башланды.

Һүчум накаһани иди.

Бу сәбәбдән иди ки, бихәбәр һөкүмәт һанкамәнин ев-
ләриндә өзүнү «муһарибә» вәзијјәтинә сала билмәјиб,
«далбадал» вурулан зәрбәләри рәдд бәдәл едә билмә-
јирди.

Һалбуки мухалифләрин без «кәмәндләри» һөкүмәти
долашдырдығы һалда, нефт «атәшләри»ндә јандырыб,
буғда «күлләләри»дә јағыш кими јағырды.

Сәнајә вә тичарәт вәзири муавини ки, һүчумларын
эввәлки һәдәф вә нишанәси бу иди, мухалифләр гаршы-
сында муғавимәт едә билмәјиб рич'әтә мәчбур олдү.
Мухалифләр ону тә'ғиб едиб гова-гова дахилијјә вәзарәтинә
јахынлашдылар. Дахилијә вәзири өз вәзарәтини дүшмән
һүчумлары гаршысында көрүб, тез мудафиәјә галхды вә
мүмкүн олдүгү гәдәр чансипаранә бир сурәтдә муһари-
бәјә киришди, лакин амансыз Гарабәјлинин «Иттиһад»
тәрәфиндән вурдуғу шиддәтли зәрбәләри о гәдәр мүәс-
сир иди ки, мудафиәјә маҷал вермәди, о иди ки, дахилиј-
јә вәзарәти дармадағын олуб нә губернатор галды, нә
началник, нә пристав, нә гарадовој... Мејдан муһарибәдә
«күштә»ләрдән пүштәләр әмәлә кәлди.

Һөкүмәтин мүһүм сәнкәрләри олан дахилијә вәзарә-
ти әлдән кедәндән сонра саир вәзарәтләр дәхи мудафиә-
сиз галыб бир-бир мухалиф һүчумларынын гурбаны олур-
дулар.

Әһвал фәна олдү. Үмумһөкүмәт тәһлүкә ичиндә иди.
Она көрә һөкүмәт бир нөв өзүнү дүзәлдәнә гәдәр кәнар-
дан бир көмәк лазым иди ки, мухалифләрин башыны га-
тышдырыб һөкүмәтә фүрсәт версин.

О иди ки, «Мүсават» фиргәси Мәһәммәд Әмин Рәсул-
задәнин тәһт командасында олараг бөјүк бир көмәк кән-
дәрди ки, тез кедиб һөкүмәтин чаныны гуртарсын, вала
«бәһран» гурғусу һамыны әндишәјә салмагда иди.

Мәһәммәд Әмин вагедә бөјүк гочағлыг кәстәрдији

кими мухалифләри чевирмә үсулу илә әһатә едиб, га-
чыб гуртармаг јолларыны кәсди. Оидан сонра муха-
лифләри бир-бир дөјмәјә башлады. Әввәлки зәрбәләр сол
«Иттифаг»ын башына вурулду. Бунларын сәркәрдәләри
олан Аға Әлизадә јолдаш «ја Әли!» чагырмаға мәчбур
олду.

Лакин көмәксиз мүсәлманлары социал-дашнак һөкү-
мәт залимәсинин пәнчәји-гәддаранәсиндән хилас едән
түркләрдән наразылыг бүрүзә верән бир шәхсә Әли кө-
мәк дураддымы?!²

«Иттифаг» басылдыгдан сонра нөвбәт «Иттиһад»ын-
кы иди. Бунларын баш команданлары олан Гарабәјли
чәнаблары еһтијатсыз олараг өзүнә аид бир тағым «га-
ра хәбәрләри» јада салмагла өз-өзүнү түтүб Мәһәммәд
Әминин әлине верди...

Мухалифләр басылдығларыны сезиб вә гачмаг јол-
ларыны бағлы көрүб. Сәди әлијјә әррәһмәнин:

«Вәгте-зәрурәт чу нәманәд гориз
Дәст бекир өз сәре шәмшире-тиз»².

каләмыны јада салыб һөкүмәтдән әл чәкдиләр вә
«Мүсават»а гаршы «шәмшир»тиз чәкдиләр. Лакин мү-
саватчылар горхмадылар. Чүнки Мәһәммәд Әмин шүчаә-
тинә әмин идиләр. Филһәгигәт Мәһәммәд Әмин Рәсулза-
дә бир не'рәјә ја рәсулаллаһ чәкиб: «Әкәр түркләри Гаф-
газа кәтирдән вә Азәрбајчаны түрк гәһрәманларынын
әлијлә социал-дашнак «самасүд»ларындан хилас едән
сиз дејән кими јалныз «Мүсават» олдүсә, о һалда мүса-
ватчылар бунунла анчаг фәхр едә биләрләр!»

Дејиб бир һәмләдә мәғлуб вә мәғһур етди.

Бу тәрәфдән дәхи һөкүмәт фүрсәтдән истифадә илә
өзүнү дүзәлдиб вә муһариб бир һала салыб мухалифләрә
гаршы әкс һүчумлара башлады. Иш белә олдүгда «Итти-
фаг» вә «Иттиһад»ын әһвалы һөкүмәтин әввәлки һалын-
дан да бәдтәр олдү. Дохтур Гарабәјли чоһ «әләч»лар
ахтарды ки, зәрбәләрдән һасил олан јараларыны сағалт-
сын. Лакин әләчпәзир олмады. Бу чүрә јаралары сағалт-
маг үчүн «чәрраһ» лазым иди. Аға Әлизадәнин чамааты
гәһ-гәһә илә күлдүрмәләри дә күлмәдән башга бир мән-
фәэт вермәди.

Билахирә һөкүмәт «Мүсават» көмәјилә галиб кәлиб,
«бәһран» заил олдү вә мәмләкәтимиз бөјүк бу бәладән
гуртулду.

Доғрудан бу нә иш иди?

Ичимиз вә чөлүмүз пусғуда дуран кизли вә ашкара
дүшмәнләр илә долү олдүгү бир һалда «Иттиһад» фир-

гәсинин бу назик зәманәдә һөкүмәти йыхмагда мәгсәди нә иди?

Һәрчи бадабад дејиб хусуси интигам алмаг, јохса мәмләкәтә мәнфәәт јетирмәк нијјәтилә «бачарыгсыз» һөкүмәти дүшүрүб «бачарыглы»сыны гојмаг?

Әкәр интигам гәсди имиш исә вај олсун бизим һалымыза ки, мүгәддәратымызы «һәрчи бадабад»а гурбан етмәк мәгсәдди фикир саһибләримиз вармыш!..

Әкәр «бачарыгсыз» вә «бачарыглы» сөһбәти исә бу һалда ки, истиглалнијјәтимиз һәлә рәсмән тамам дејилдир. һөкүмәтин бачарыгыны Фәтәли хан Хојски демишкән Тағыјев фабрикасынын без аршыны илә өлчмәк олмас, бәс нә илә өлчмәк олар?

Зәннимчә томсонларын вә миләнләрин Азәрбајчанда, анчаг Азәрбајчан һөкүмәти таныначагдыр. Мәзмунлу сөзләринин кимин сәји вә чалышмасы вә агиланә вә мүддәбирәнә политикасы нәтичәси олдуғу кејфијјәтинин әһәмијјәти-фөвгәл'адәси илә өлчмәк кәрәкдир.

Ола билсин ки, «Иттиһад» фраксијасынын «бези дүз өлчә биләчәк» кандидатлары вар. Фәгәт бу кандидатлар, бүкүнү сијасәт вә вәзијјәтин нә гәдәр назик вә дегиглијини дә лајиглә өлчә биләләрми? Вә һәркаһ бүкүн Азәрбајчан мәмләкәтинин һалы «Иттиһад»чыларын сөзләринә кәрә «чәһәннәм»дирсә, әчәба бу «чәһәннәм» дөндәриб дә «чәннәт» һалына сала биләчәк адамлары вармы ки, бунлары дүшүрүб дә онлары гојаг?

Вә бир дә вагедә «без» оғрујанлар, рүшвәтхорлар вә саир чинајәт саһибләри варса вә шикајәт бунун үстүндә исә о һалда о чүрә ханләри һөкүмәт әлијлә тутдуруб мәһкәмәјә вермәк лазымдыр, даһа һөкүмәти итәләјиб йыхмағын мә'насы нәдир?!

БАШЛАНЫР

Ермәни гулдурларынын, истәр Андраник олсун, истәр ону көндәрәнләр олсун, һәрәкәти-шејтанијјәсиндән долаји Гарабағ үзәринә әмәлә кәлмиш олан шәраит фөвгәл'адә нәтичәси олараг Зәнкәзур, Шуша, Чаваншир вә Чәбрајил үјездләриндән ибарәт олан Гарабағы хусуси бир кенерал-губернаторлуг һалына салыб, бу ағыр мә'муријјәти Хосровбәј Султанов¹ чәнабларына тапшырдыг. Бизим бу әмәлимиз ки, дахили ишләримизә аид бир әмрдир вә һеч бир кәсә дәхли вә тәсәррифи јохдур, Арарат һөкүмәтини дејиндирди. Арарат һөкүмәти һәмишәки адәти үзрә һагсыз олараг дејинди, лакин һөкүмәтимиз-

дән һагг вә сабит бир чаваби-шафи алыб һәләлик рәсмән киримәјә мәчбур олду.

Фәгәт Арарат һөкүмәти ағзыны јүмдуса да әвәзиндә гејри-рәсми ағзыны ачды. О ағыз пајтахтымызда чыхан вә үзәримизә биләмүһаба вә бидуна-һәја сөјүшләр көндөрмәк чүр'әтиндә булуна дашнакларын «Вперјод» адлы гәзетә адландырдыглары күчә вәрәгәләридир.

Бу гәзетә Гарабаға кенерал-губернатор тәјининдән бәһслә «Башы»(ибтида) сәрләвһәли бир мәгалә јазыб ортаја фитнә вә шејтанәт јумағы атыб Гарабағ ермәниләрини бу сөзлә Азәрбајчана гаршы иғтишаша дә'вәт едир.

«Гарабағда Азәрбајчан кенерал-губернаторунун пијада олмасы, јерли әһалинин һејсијјәти-хусумәти пәрвәранәсини мовчиб олмаја билмәз», «мүхтәсәр, јерли әһали тәрәфиндән танынмаг истәнилмәјин бу јени һөкүмәт Гарабағ ермәниләринин она гаршы мүсәлләһ үсјаны үчүн асан бир фитнә олачагдыр».

«Азәрбајчан һөкүмәтинин бәјлә империализм мәгсәдинин нәтичәси, анчаг ган төкүлмәсинә вә мүмкүндүр ки, Гарабағ ермәниләринин һүрријјәт јолундакы мүбаризәсинә көмәк етмәк истәјән ермәни һөкүмәти илә Азәрбајчан һөкүмәти арасында мүһарибә мүсәдимәләринә мүнчәрр олар».

Бу сөзләрдән ашкардыр ки, дашнаклар гәзетәләри вәситәсилә Гарабағ ермәниләрини Азәрбајчана гаршы мүсәлләһ үсјана тәшвиғ вә тәһрик едирләр. Вә дејирләр ки, горхмајын сиз, үсјан башладыгдан сонра ермәни һөкүмәти бәһанә тапыб сизә көмәјә кәләр.

Бу үсјанын мүсәлләһ олачағына да гәзетә әминдир, чүнки Гарабағ ермәниләринин дашнаклар тәрәфиндән мүкәммәл сурәтдә силаһланмаларыны көзәлчә билирләр. Бәли, буну биз дә билирик вә бурасыны да јахшыча билирик ки, мадам ки, ермәни милләти ичиндә дашнак партијасы мөвчуддур, нәинки Гарабағда бәлкә Үмүмгафгазда мүсәлләһ ихтишаш давам едәчәкдир. Милләтинин көзләрини, дашнакларын сијасәтини көрмәк дәрәчәдә өртмүш олан бу партија, ермәни милләтини тамам вә камал мәһв вә набуд етдирмәјинчә шејтанәтиндән әл чәкмәјәчәкдир.

Бизим өз јерләримизә саһиб олмаг әмәлимизи дашнаклар «империализм мәгсәди» дејә адландырырлар. Чүнки Пәнаһ ханын², Ибраһим ханын³, Мейдигулу ханын⁴ јерләри ермәниләрин јери имиш! Вә о гәдәр мүһабисәли имиш ки, онун һәллини Парис конфрансындан⁵ көзләмәк лазым кәлирмиш!

Лакин Гарабаг мәселәсинин һәллини Парис сүлһ конфрансындан көзләмәк ичаб етдијини сафдәрүнләр нәзәриндә «сүлһ чујанә» көрүнмәк мөгсәдилә ортаја атан дашнаклар бизи инандыра билмәзләр ки, о конфрансын һөкмүнә табе олуб да бир кәрәлик киријәчәкдиләр.

Азәрбајҗаны Азәрбајҗан түркләринә тапшырмыш вә ермәни гулдурларыны Азәрбајҗан торпагы олан Гарабагдан говдурмуш олан кенерал Томсон вә Миленләрин сөзләринә гулаг асмаг вә нәзәри-етинајә алмаг истәмәјән дашнаклар әминик ки, Парис конфрансынын да һагг вә доғру олачағыны үмид етдијимиз һөкм вә гәрардадларыны пәсәнд етмәјиб бизләри үмуми Гафгазы вә бәлкә бүтүн дүнјаны мүсәлләһ үсјанлар илә данм тәһһиз етмәк гәсдиндә олачагдырлар. Өзкәнин ики көзүнү чыхартмаг үчүн өзүнүн бир көзүнү гурбан етмәк политикасы јолуну тутмуш олан дашнаклардан нәтичәси һәр вахт ермәни милләтини фәлакәтдән фәлакәтлә салан «мүсәлләһ үсјан»лардан башга өзкә бир габилијјәт көзләмәк үчүн чаһил вә гафил олмаг лазым кәлир.

Пәс башланыб!

Дашнаклар Гарабаг ермәниләрини бизә гаршы үсјана дәвәт едирләр. Бу үсјанын ачыг-ачығына гәзетә васитәсилә е'ланы дашнакларын биһәјалығыны сүбут едән ашкар дәлилләрдән бирисидир. Пајтахтымызда бизимлә диз-дизә отуран дашнакларын биһәјалығы бү дәрәчә олдуғу һалда өзкә јерләрдә вә өз јерләриндә отуранларынкы нә дәрәчәдә олачағыны тәсәввүрә кәтирмәк олар...

Көзләримизи дөрд ачмалыјыг. Ермәниләрә е'тибар јохдур, чүнки «милләт хадими» олан дашнаклар бү милләти е'тибарсыз бир дәрәчәјә чатдырдылар. «Мүсәлләһ үсјанлар» төрәтмәк вә мұһарибәјә сәбәб олмаг үчүн бунлар ашкара вә кизлин ишләр көрүб бизи гафил едә билләрләр. Бү гәфләтин нәтичәсиндә башымыза бәлалар кәлә билләр. Мүсәлләһ үсјанлар чыхармаг ишиндә чохдан бәри тәчрүбә һасил етмәклә «устад» олмуш дашнакларын һәр бир әмәлине шүбһә илә бахыб зәиф јерләримизи гүввәтләндирмәк үмум бәдәнимизи хаиннанә зәрбәләрә гаршы зирһпуш етмәк ишиндә мөһкәм дүрмалыјыг.

Лә'нәт башлыјана кәлсин!

РУС ИНГИЛАБИ-КӘБИРИ

Бу күн рус ингилаби-кәбиринин ики иллијидир. Әсрләрчә һөкм сүрмүш олан рус истибдады заһирән әзәмәтли көрүнүрдүсә дә, батинән о гәдәр бош вә чүрүк

бир һаләтә дүшмүшдү ки, ингилаб зәрбәсинә давам едә билмәјиб јыхылды. Истибдад јыхылмагла бәрабәр рус падшаһлығынын шан-шөвкәт, иззәт вә һөрмәти дәхи мәһв олуб, онун дүвәли-мүәззәмә аиләсиндә мөһтәрәм бир үзв һесаб олунан бу падшаһлыг бү күн танынмаз вә санылмаз бир һала дүшдү. Демәли, бу шан вә шөвкәт, иззәт вә һөрмәт рус дөвләти үзәриндә дејил, рус истибдады үзәриндә имиш ки, истибдад јыхылмагла бү шан вә шөвкәт вә саирә дәхи онунла бәрабәр јыхылып, мәһв олуб кетди...

Рус истибдадыны јыхмыш олан бү ингилаби-кәбири шајани-тәзим вә сәзаји-икрәм әдд едиб һәр ил сәнејидевријјәси һүлулиндә бир ејди-кәбир кими саламлајыб әһәмијјәт вә әзәмәти гаршысында сәфбәстеји еһтирам олуб баш әјмәк лајигдирми?

Бәли! Рус чарлығы кими гара бир истибдады јыхыб мәһв едән бир ингилаб, бү нөгтеји-нәзәрдән шајани-тәзим вә еһтирамдыр. Лакин јалныз бү нөгтеји-нәзәрдән!

Вала аләмшүмүл мұһарибә мүшкүләти нәтичәси олараг мејдана кәлмиш олан бү ингилабын тәсири аләмшүмүл дејилдир. Истибдад јыхмаг чаһан тарихиндә јени бир һадисә әдд едилмәз. Тарих узуну бир чох истибдадлар јахылдығы мәшһурдур. Социализм фикринин рәвач вә интишарына вә бү јолдакы нәзәрјатын һәјата тәтбиг едилмәси ишинә кәлинчә рус ингилаби-кәбири бунунла дәхи аләми-бәшәријјәти һејран едә билмәз. Чүнки социализм фикрини мејдана атан рус ингилабы дејилдир. Социализм бәшәријјәт әфради фикрини рус ингилабындан әввәл олараг мәшғүл етмәдә иди вә һала етмәдәдир. Рус ингилабы јени олараг мејдана чалиби-диггәт бир шеј чыхардыса о да болшевикликдир. Лакин болшевиклијин идејасы дәхи социализмдән чыхан бир фикир олараг руслара мәхсүс олмајыб, руслара мәхсүс олан чәһәти јалныз бир ади вә бир дә бү фикрини Руссија һәјатына гисмән тәтбиги кејфијјәтидир.

Фәгәт рус болшевиклији нәнки бәшәријјәти, һәтта Руссија торпағында јашајан милләтләри белә севиндирмәди. Биләкс бир чох чәһәтдән икраһ едиб бү фикирдән үз дөндәртди. Әкәр дин вә милләт ајрылығыны арадан көтүрмәк истәјән рус болшевиклији мејдана «синиф» ајрылығы салыб да инсанлары ики мұхасим һиссәјә бөлмәсә вә јалныз шәхсинин ким олур-олсун һәр бир сүн'н гејд вә әсарәтдән гуртулуб да там мә'насы илә һүрр вә азад олмасына чалышса иди, о үмумбәшәријјәтчә тәддир едиләчәк бир ингилаб кими тәләгги олуна билләрди. Вала буржујлуғу өлдүрмәк әвәзиндә «буржуј» адландырдығы минләрчә бәшәријјәт әфрадини диванәвар бир вәһши-

лик илэ өлдүрэн болшевиклик кэнардан баханларын анчаг истекрапына мовчиб ола билэр.

Пэс рус ингилаби-кэбири алэмшүмүл бир мәнәји-пајиз ола билмэдэи вэ јалныз бир истибади јыхмаг шэрэфинчэ нам хејрилэ јад олунуб бајрам едилэ билэр.

Амма... экэр рус ингилабыны төрөдөнлөр бу ингилаба бэшэри бир эһемијјэт вермэк истэсэ идилэр, верэ билэрдилэр вэ вермэсэ дә эллэриндэ бөјүк бир вэсилэ вар иди.

Чәһаншүмүл мүһарибэ бәдајетиндэ чајларча ахан инсан ганынын бэшэријјэт вичданына тохунан суји-тәсири ни азалтсаг вэ инсанлары өз тәрәфлэриннэ чэлб етмэк истәмнш олан мүһариб дөвлөтлэр: «биз бу мүһарибәји әсир милләтлэринн азадлыг вэ истихласы үчүн ачмышыг»— дејэ мејдана бу кими дилфириб бир шүар атдылар.

Бу шүар филһәгигә әсир олан милләтлэри дэрин бир севинч илэ мүтәәсир гылды. Әсарәтдән биләзирә азад олмаг арзусу әсарәт зүлмәтинин тәзгиги алтында сөнмүш олан үмидлэри тәкрар ишыгландырды. Бир шәхси гүл һалында сахламаг кими рәзаләт вэ зәлаләтдән гүртүлмүш олан бэшэријјэт, бу аләмшүмүл мүһарибэ бәдиндэ бир милләти дикәр бир милләтә гул вэ әсир етмэк шәрәфсизлијиндән дәхи хилас олачаг дејэ һәр әсир милләтә руһ верән бу шүар рус ингилабынын руһи олүб дә истибад јыхылдыгдан сонра рус империализми гурбаны олан милләтлэр тамамилә азад едилмиш олса иди, о һалда бу ингилаб истибады јыхмаг шәрәфиндән башга бир дә әсир милләтлэри азад етмэк кими чаһаннүмун бир тәсир бәхш едиб «даһа бир милләт, дикәр бир милләт үзәриндә ага вэ саһиб олмаз» фикрини бүтүн аләмә нәшр илэ үмумчаһанда әсир һалында јашајан милләтлэрин истихласына бөјүк бир јол ачмаг иззәти илэ шајани-тәзим вэ лајиги-еһтирам санылан чаһаны бир ингилаби-кәбир оларды.

Милләтлэри азад етмэк фикринин нә гэдәр һаиз-әһемијјэт бир идеја олдуғуну болшевиклэр рәнслэрин дәхи играр едирмиш ки, аләм-ислама мүрачигәтдән бир интибаһнамә бураһыб «сизлэри империализм әсарәтиндән азад едәчәјик»,—дејэ мүсәлманларын тәвәччөһүнү га-занмаг истәмишди.

Әкәр Ленин өз сөзүнә әмәл едиб дә Русијадакы милләтлэри азад етмэк кими мәғдүри олан әмри јеринә јетирсә иди, болшевиклијә бөјүк бир хидмәт кәстәрмиш оларды, һалбуки азадлыг әвэзинә нә көрдүк? Азад олмаға чүр'әт етмиш олан милләтлэрин болшевик гошунлары тәрәфиндән гәтли-ам едилмәсини көрдүк... Вә бу гәтли-ам һансы милләтлэр үзәриндә ичра едилди? О

милләтлэр үзәриндә ки, империализм әсарәтинин ән ағырбәнд вэ зәнчирлэри алтында инләмөклә һамыдан әввәл азад олмаға мөһтач вэ лајиг идилэр.

О милләтлэрин бир чоһу «јанғыдан чыхдым, јалува дүшдүм» мәфадинчә, Николајын истибады зүлмүндән хилас едилиб дә болшевизм әсарәти алтына дүшмөклә, инди дә бу әсирлијин гурбаны мәнзәләсиндә ачы вә ағыр бир өмүр сүрмөкдәдирлэр...

Түркүстан, Идел боју¹ вэ Гәрим² мүсәлманларынын тәкрар әсарәт алтында галмаларына ачынмаг вэ јанмагла бәрәбәр, севинирик ки, биз Азәрбајчан түрклэри гәһрәман османлы түрк гардашларымызын имдад бәрәдәрәнәси илэ бизи әсирлик тәзиги алтында мөһв етмәк истәјән, рус ингилабчыларынын мүхалиф инсанијјәт олан бу арзусуна гаршы гијам едиб ганлар төкдүк, чанлар гурбан етдик, ханиманлар јандырдыгда билахирә әсарәтдән гуртулдуг, лакин бу әсир сахламаг һирси нә гэдәр «ширин» бир еһтирасат гәбиллиндән имиш ки, бу еһтирасат мәрэзинә мүбтәла олан күруһлар һәр бир һөв илэ дам тәзвирлэр гүруб бизи тәкрар әсир етмәк һәвәсилә дөрд тәрәфимиздә доланырлар.

Лакин сәјлэри бичадыр. Дами-тәзвирин нә јерләрдә кизләдилмиш олдуғуну көрән көзүмүз вэ һилә кәмәндиин әфсәрлэрини ғырачаг голларымыз олдуғу кими демократимиз, социализм фикирлэриндә мәнәсыны анлаја-чаг башымыз вардыр. Бүкүнкү арзумүз харичи әсарәтдән гуртармагдыр. Вәтәнимизин дахили тәрз идәрәсини тәјјин вә тәшқил етмәк исә өз хүсуси ишимиздир: Истәрик болшевик идәрәси гурарыг, истәрик меншевик оларыг, гәрәз өзүмүз биләрик, милләтимиз өз сәләһына баһар вә үмуммилләт әфрадынын мөнафејини нәзәрә алыб һүрр вә азад олараг демократик бир дөвләт әмәлә кәтирәр. Арзуји-јеканәмиз, тәкрар едирик ки, өзкәлэрин әсирин вә гулу олмамалыдыр. Вәссалам!

ЈАРАШМАЗ ҺӘРӘКӘТЛӘР

Бүкүнкү нөмрәмиздә дәрч едилмиш олан Ахсха¹ һадисәлэринин мөвсуг бир мәнбәдән јазылдығы бизчә мәлумдур. Биз, орада јазыланларын доғрулуғуна әфсус ки, инанырыг. Ондан өтрү әфсус чәкирик ки, бу јазыланлара инанмагла достумуз олан Күрчүстан һөкүмәтинин рәсми гошуну тәрәфиндән Ахсха вә Азғур² мүсәлманлары һагғында рәва көрүлмүш зүлмләр ичрасына дәхи инанмаға мөчбуруг. Бу әһвалатын үмуммүсәлманлара, баһүсүс

Азербайжан вә түрк исламларына фәна сурәтдә тә'сир едәчәји шүбһәсиздир. Бизим тәәсүратымыз исә охучуларымызынкындан даһа шиддәтлидир, чүнки бу языланларын бир пара јерләри варды ки, мәзлүмларын һали-чикәрсузуну вә зүлмләрин вәһшәтини о дәрәчә шиддәтли кәстәрди ки, бир тәрәфдән гареләрин әһвали-пәришаныны бир даһа пәришан етмәмәк, дикәр тәрәфдән арада арзу едилмәјән бир хүсүмәт еһдасына сәбәбијәт вермәмәк гәсдилә. идарәмиз даһилиндә билинсә дә, идарә харичиндә билинсә дејә, о јерләрини поэмаға мәч-бур олдуғ.

Гафгаз түрк вә ислам үнсүрләринин бир һиссәсини тәшкил едән ахсхалылар һаггында бу гәдәр зүлм вә ситәм-ин күрчүләр тәрәфиндән ичра едилдијини ешидәркән инсанын әл-ајағы бошалыр вә һеч бир шејә вә һеч бир кәсә инанмамағ, һәр кәсдән вә һәр бир шејдән руқардан олмағ арзусу әмәлә кәлир. Бу арзуну рәф етмәк вә күрчү гоншуларымыза гаршы бәсләмәкдә олдуғумуз рәғбәт вә хејрхаллығ һиссини хәләлдар етмәмәк гәсдилә күрчү гошуну вәһшәтинин гәлбимиздә чајкир олмағ истәјән фәна тә'сирләрини азалтмағ үчүн бу һадисәләрин сәбәби-вүғи һаггында күрчүләр хејринә оларағ нә гәдәр фикир-ләр едириксә дә, о тә'сирләри кичилтмәк мүмкүн олмајыр. чүнки Ахсха мүсәлманларынын бу чүрә зүлм вә ситәм-ләрә мүстәһәгг олачағ дәрәчәдә күнаһкар олдуғуну тәсәввүрә кәтирә билмирик. Сијаси күнаһлардан ән бөјүү мәтбу дөвләтә гаршы хәјанәт әмәлидир ки, бу күнаһа мүртәкиб оланлары дәхи о чүр чәза вә интигама лајиг билмәк бахусус бу һалда вә бу заманда әсла чаиз дејил-дир. Вә һалонки вәһшәт тәрәдән сәбәб хәјанәт филан олмајыб, бәлкә күрчү мә'мурларынын јерли әһали һаггында рәва көрдүкләри сүји-мүамилатдан әмәлә кәлән бир вағәдир.

Мә'лум олдуғу үзрә, һөкүмәтимиз Ахсха түркләри һаггында рәва көрүлмүш олан бу зүлмү ешидәр-ешитмәз, күрчү һөкүмәтинә бир нота көндәриб бу хүсүсдә протес-то етди. Бу нотаја чаваб оларағ күрчү һөкүмәти бизим протестомүздән инчидијини билдирир вә һөкүмәтимизин рәфтарыны Күрчүстанын даһили ишләринә гатышмағ де-јә адландырыб изһари-тәәччүб едир.

Ахсха вә үмүмән Гәрб Гафгазија торпағы мәсәләси Гафгазда бејнәлмиләл бир мәсәлә шәклини алдығы де-јил, Азербайжан вә Күрчүстанда, һәтта Гафгазда олан мүтгәфигләр нүмајәндәләри тәрәфиндән е'тираф едилән бир вағәдир. Ораларда баш вермәкдә олан һадисат вә һәрәкатын руһи һәм Күрчүстаны, һәм Азербайжаны, һәм

Дағыстаны вә һәм дә Ермәнистаны бу күн мүстәгил бир һөкүмәт шәклиндә бәргәрар етирән ејни руһдур. Көрү-нүр ки, Күрчүстан һөкүмәти истиглалындан әввәл бу ру-һун пәрәстишкар вә сәнахани оларкән истиглали бә'дин-дә башга бир нөгтеји-нәзәрә көчүб «Азад милләтләр» мәсәләсиндә мүәјјән көрүнән үмүми нәзәрә шәрик олмағ истәмәјир. Јә'ни күрчү һөкүмәти милләтләр азадлығы де-јил, Күрчүстан азадлығы нәзәрини илтизам едиб, гәдим Күрчүстанын тарихдә мөвчуд олан јерләрини тамамилә әлә кәтирмәк үчүн гәдим Күрчүстан јерләринин бүкүнкү етнографи дәјишикләрини нәзәрә алмајыб, «Азад мил-ләтләр» шүарыны тапдалаја-тапдалаја мәнзили-мәгсәдә тәрәф јеримәкдәдир.

Әввәлә, бурасы вар ки, тарих мәсәләси мүбаһисәли бир мәсәләдир. Әкәр ишә бу мәсәлә нөгтеји-нәзәриндән бахмағ лазым кәләрсә, о һалда јалныз бир Күрчүстан тарихини арашдырмағ дејил, бәлкә башга Гафгаз мил-ләтләри тарихләринин дә сәһифәләрини вәрәгләмәк ла-зым олар.

Вә санијән тарихә истинад едиб дә бүкүнкү Гафгаз милләтләри вәзијјәтини вә Гафгазын етнографи хәритә-сини нәзәрә алмамағ буна бәрәбәрдир ки, «өзү јаша-мағ истәјиб дә, өзкәләрә јашамағ имканы вермәмәк». Һал-буки биз индијә гәдәр күрчү гоншуларымызы бунун әкс тәрәфдарлығы илә таныјыб «өзү дә јашамағ, өзкәни дә јашамаға бурахмағ» мә'насында олан арзуларыны даи-ма алгышлардығ. Әкәр бу күнкү Күрчүстанын идареји-үмуру мүтәәссиб милләтчи бир һөкүмәт әлине тапшырыл-мыш олса иди, «Азад милләтләр» шүары хилафына олан бу рәфтар бизи бир о гәдәр тәәччүбләндирмәзди. Һалбу-ки бу күнә рәфтарын саһиби милләтчи дејил, бәлкә со-сиалист һөкүмәтдир вә бизи дә тәәччүбләндирән вә һеј-рәтә кәтирән бу социалист һөкүмәтин бир мүтәәссиб мил-ләтчи мәсләкинә јарашан һәрәкәт вә рәфтарыдыр...

Иштә биз азербайжанлылар «Азад милләтләр» шүары тәрәфдары олдуғумуз чәһәтдән гәрби гафгазлылар түрк вә исламларынын һалына јанырығ вә бу јанғымызы Күр-чүстан һөкүмәти даһили ишләринә гарышмағ гәбилли һәрәкәтдән әдд етмәрик.

Бундан әлавә Күрчүстан һөкүмәти буну да билмәли-дир ки, тәһт һөкүмәтиндә олан түрк вә исламларын һәр бир еһтијачат вә диләкләринә чаваб оларағ топ вә пү-ләнјотларла иш көрәчәксә, Азербайжан һөкүмәти бу чүрә ишә јә'ни, һәмчинсә вә һәмдин олан мәзлүмларын аһ вә фәрјадына игмаз, ејин едә билмәз. Бу һөкүмәт бизимлә достлүг етмәк истәрсә бу достлүғу әләмәтләриндән ол-

маг үзрә өз тәһт һакимијјәтиндә јашајан мүсәлманлар-ла һүсни мүамиләдә булунмалыдыр. Достлуғумузу мөһкәмләшдирәчәк олан бу мүамилә Күрчүстанын өз дахи-ли ишләринә дә һүсни тә'сир едәчәји шүбһәсиздир.

Јохса бу күн Гафгаз мүсәлманлары арасында өз фәа-лијјәти милләт пәрвәрәнәсилә мөшһур олан Фаиг әфәнди³ кими мөһтәрәм затларын Күрчүстан мәчлисләриндә тәһ-гир едилмәсини, о бири күн Ахсха мүсәлманларыннын то-па вә күлләјә тутулдуғларыны ешидәчәк оларсағ, тәһни-дир ки, күрчүләрә гаршы гәлбимиздә бәсләдијимиз олан мејил вә рәғбәт һисси кет-кедә мөһв олуб өзүндә гејри-мә'мул һиссләр пејда олар. Бу исә Күрчүстанын вә күр-чүләрин хејри дејилдир, зәнн едирик.

Үмидвар олуруғ ки, бу күнләрдә сәмијјәт-илә ал-гышладығымыз олан Күрчүстан мәчлиси мүәссисаны бу һадисата дәрин вә кениш бир нәзәрлә бахыб, Гәрби Гафгаз мүәссисәси һәлиндә «Азад милләтләр» шүарына риәјәтдән әлавә Күрчүстанын тәһти-һакимијјәтиндә олан мүсәлманларын бүтүн еһтијачларыны рәф едир вә һәд-сиз оларағ топ-түфәнк исте'малыны өз һөкумәтинә тәрк етдирәр.

ЈЕНИ КАБИНӘ ТӘШКИЛИНӘ ДАИР

Фәтәли хан Хојски һәзрәтләринин исте'фасы һагғын-да јазмыш олдуғумуз «Јени бөһран» сәрләвһәли мәгалә-миздә хан һәзрәтләринин бу гәдәр зәһмәт вә мөшәггәт-ләр бә'диндә истираһәтә еһтијачы олдуғуну играр вә е'тираф етдик вә јени рәиси-вүзара сечкисиндә лазым олан шәртләр риәјәтиндән бәһс ачыб, бу шәрантләрдән үмдәләри олмағ үзрә икисини көстәрдик вә дедик ки, је-ни рәис әввәлә фәал, бачарығлы вә санијән саһиб-тәч-рүбә олмалыдыр.

Көрүнүр, парламан сәдри Һәсән бәј¹ һәзрәтләри дәхи бу нәзәрә шәриқ имниш ки, кабинетә тәшкили үчүн рәис араркән бир тағым хүсуси шәртләрдән әлавә бу ики шәрти дәхи нәзәрә алыб кабинетә тәшкили ишинә саһиб кабинетә әзаларындан маариф назири Нәсиб бәј Јусифбәј-ли² һәзрәтләринә һәвалә едибдир.

Нәсиб бәј һәзрәтләринин фәал вә сон дәрәчә чалыш-ған бир зат олдуғу бизә мә'лум олан кими онүн кечмиш-дә көрдүкләри ишләрдән хәбәрдар оланлара дәхи мә'-лумдур.

Каркүнликдән әлавә хүсуси тәбиәтиндә һафиз әлеј-һиррәһмәнин «бадустан мурәввәғ, Задүшмәнән мәдара»³.

Кәлами-һикмәтамызи мәфәдинә мүвафигәт едән вә бу-нулла бәрәбәр һаггы һаһагга вермәмәкдә саһиб-сәбат олан бир мизаче малик олдуғуну да о заты јахындан та-һыјанлара мә'лумдур.

Идареји-мәмләкәт ишиндәки тәчрүбәјә кәлинчә Азәр-бајчан истиглалы е'ланы күнүндән бәри бир назир мәга-мында галарағ тәбиидир ки, бу мүһүм ишдә там бир вү-ғуф саһиб олуб, ишин нерәдән башландығындан, нә јердә галдығындан вә нә јолда давам етдирмәк лүзумун-дан кәмәлиничә мүхбирдир.

Мәсләк, сијасисинә кәлинчә әсл демократ вә кениш нәзәрли сәмими бир милләтпәрәст олдуғу «Мүсават» партијасына мәнсублуғуна көрә дејил, бәлкә өзүнүн тәр-зи-мәишәтиндән гөвл вә фе'линдән көрүнән ашқара бир һәгигәтдир.

Бу үздән идареји-үмүр мәмләкәтдә мәғами-ријасәтин каркүн кардан вә саһиб-тәчрүбә олан сынаныш бир милләтпәрәст әлине тапшырылмасындан наши мәнүн олуб да кәләчәјә хош нәзәрлә бахырығ.

Нәсиб бәјин биринчи ағыр вә мүшкүл вәзифәси, өзү-нә тапшырылмыш олан кабинетә тәшкили мәсәләсинин һәл-лидир. Бу мәсәләнин о сајағ, бу сајағ һәлл едилмәси, тәбиидир ки, Нәсиб бәјин өзүнә мөхсус олан кәләчәк фәалијјәтинә бөјүк тә'сир едәчәкдир. Мүәјјән бир ишә киришән гүтталарын әввәл-әввәл һәмфикир олмалары биринчи шәртдир. Арада бу шәрт олмәсса Крыловун⁴ «Өрдәк, балығ вә хәрчәнк» һекајәси доғру олуб «араба јериндә галар» вә иш јеримәз.

Һәмфикир кабинетә тәшкили әмриндә иши чәтинләшән кабинетәнин коалисијон (мүштәрәк) олмағ шәртидир. Јә'ни кабинетә әзалары һәр фраксијәјә мәнсуб адаллардан сеч-чилмәлидир. Һалбуки һәр бир фраксијанын өзүнәмәхсус сијаси мәсләки вә хүсуси програмы олдуғундан үмуми-идарәчә бүтүн үмуми вә хүсуси ишләрдә һәмфикир олан кабинетә тәшкил етмәк һәгигәтән чәтин бир әмрдир. Нәсиб бәј кәрәк бу чәтинликдән чыхсын вә кәнари-тәзјигата гаршы дуруб да өзүнә јолдаш олмағ үзрә өз бәјәндиклә-рини, јә'ни һәр бир чәһәтдә е'тимад вә е'тибар етдији адамлар сечсин. Үмуми вә хүсуси идарә ишләри арасын-да әввәл-әввәл әсасы бир мәсәлә вар ки, о мәсәлә үстүндә кабинетәнин бүтүн әзалары һансы фраксијадан олур-олсын бидуни шәрт-шрут мүтләгән һәмфикир олмалыдыр. О әса-си мәсәлә истиглал мәсәләсини ки, гејд вә һашијә гәбул етмәз бир әсасдыр. Бу әсасы заһирән вә батинән гәбул етмиш олан әзалар хүсусијәт чәһәтләринчә дә мәдара илә иш көрмәк исте'дадына малик оларларса, һәмфикир

бир кабинэ эмэлэ кэлди, иншаллаһ «араба јериндэ галмаз» дејиб, үмидвар ола биләрик, бу шәртлә ки, бир дә бу эзалар фәал вә чалышган иш бачаран олалар.

Биз үмидварыг ки, Нәсиб бәј һәзрәтләри һәр бир бардә лајигли бир кабинэ эмэлә кәтирмәк ишиндә мәнһарәт кәстәриб бу чәтин әмрин өһдәсиндән кәләрләр вә тезлик илә кабинэ тәшкил едиб дә мәмләкәти бөһрандан хилас едәрләр. Бу хүсусда мүвәффәғијјәтләрини камали-дил илә арзу едәнләр чүмләсиндәјик.

ОРДУМУЗ

Бир нечә заман бундан әввәл парламан ичласларынын бириндә һәрбијә назиримиз кенерал Сәмәдбәј Мәмһандаровун¹ ордумузун тәшкили һаггындакы бәјанатыны динләдик. Орду көрмәмиш, рәсми әскәрликә адәт етмәмиш олан милләтимиз ичиндә биринчи гәдәм олараг орду тәшкил етмәк ишинин нә гәдәр чәтин бир әмр вә бу ишин бу гат-гарышыг зәмандә нә төвр мүшкүлат вә маниәләр гаршысында әнкәлләрә дүчар олдуғуну ешидиб, бүтүн чәтинликләрини тәсәввүрә кәтирмәклә бу чәтинликләри рәф вә изалә едәчәк олан затын нә гәдәр саһиби-гүдрәт вә малики-гүввәт бир организатор олмасы лүзүмүнү да дәрк етдик. Бу тәсәввүратдан һасил олан тәәсүратын о рәнк вә ја бу рәнкдә олмасы һәрбијә назиримиз олан кенерал һәзрәтләринин исте’дадына бағладығымыз үмидин гә’ви вә ја зәифлијинә вабәстә иди. Рус ордусунда әскәрлик исте’дад илә мәхсуси бир мәгам газанмыш вә Порт-Артур² мүһасирәсиндә бөјүк гәһрәмәнлыглар кәстәрмәклә ад чыхармыш олан Сәмәд бәј һәзрәтләринин бачарыг вә исте’дад әскәрисинә үмидимиз бәр камал иди. О иди ки, кенерал һәзрәтләринин бәјанатыны динләјиб дә орду тәшкили ишимизин бүтүн чәтинликләрини тәсәввүрә кәтирмәклә бәрәбәр, кенерал һәзрәтләри бу чәтинликләри рәф едәр дејә үмидвар олдуғ.

Үмидвар олмағымызда да сәһв етмәдик. Нәғигәт Кәңчәдә «Новруз» мүһасибәтилә гурулмуш олан Азәрбајҗан ордусу рәсми кечидини көрдүкдән сонра, орду тәшкили ишимизин кәмали-интизам илә ирәли кетдијини биләјән мүһаһидә едиб гәлбимиздә дәрин бир әминлик һасил олдуғуну һисс етдик.

Орду тәшкили ишимиз бу интизам илә давам едирсә бир гәдәр замандан сонра мүкәммәл бир ордусилә саылан бир дөвләт олдуғумузу һәр кәс играр етмәјә мәчбур олачагдыр.

Арзумуз будур ки, гошунумузун бир кәрә дә маневрасыны көрәк. Белә маневракы, бөјүк бир әндазәдә гүрүлүб орду һиссәләримизин һәр бир әмәлијјатына шамил вә чаме олсун. Үмид едирик ки, һавалар дүзәлдикдән сонра кенерал һәзрәтләри буну да бизә кәстәрмәклә гәлбимизи шад етмәкдән әлавә, арамызда әскәрлик һиссијат вә һәвәсини гат-гат артмасына да бөјүк бир сәбәб оларлар. Буну интизар етмәклә бәрәбәр чәһандидә вә кар азмүдә назиримизә артыг-артыг мүвәффәғијјәтләр динләмәкдәјик.

ЧИДДИ ҺӘРӘКӘТ ЛАЗЫМДЫР

Пајтахтымызда гәзетәләрин «Һадисат» сәрләһәли гисминә бахыларса оғурлуғ, гулдурлуғ, адам өлдүрмәк вә саир бу кими чинајәтләрин күндән-күнә артығыны кәмали-тәәсүфлә мүһаһидә етмәкдәјик. Бу һалы шәһәрин асајиш вә әманәти јад ихтијарына һәвалә едилмиш олан губернатор һәзрәтләри дәхи мүһаһидә етмәкдәдир ки, бу хүсусдакы әмрләрини гәзетәмизин дүнәнки нәмрәсиндә охудуғ.

Губернатор һәзрәтләринин бу чинајәтләри гәти вә тәрк етдирмәк хүсусиндә вә’д етмиш олдуғу чидди тәдбирләри кәмали-мәмнунијјәтлә алгышлајырыг вә бу күндән сонра һаман чидди тәдбирләрин иттихазин интизарында олачајыг. Өзүмүз дә әминик ки, белә чидди тәдбирләр сәјәсиндә пајтахтымыз «чинајәтләр јувасы» олмағ, шәрәфсизликдән хилас едилиб, әһалинин чан вә малы чанләр тәрзиндән мөһфуз вә мө’сун галар. Буна да әминик ки, әкәр бу чидди тәдбирләр пиш әз вәгт ичра едилмиш вә оғурлуғ, гулдурлуғ вә чанилијин өзләринә сәнәт ихтијар етмиш оланларын һәрәкат вә рәфтарына вахтлы-вахтында лазымы диггәт јетирилмиш олса иди, чинајәтләр бу дәрәчәјә гәдәр артмаз, бир чох чанлар тәләф вә бир чох маллар мајә олмазды.

Әһалинин әмин вә асајиши, чан вә малларынын чаниләрдән мүһафизә вә мүдафизә һаггында губернатор тәрәфиндән һәр нә төвр чидди вә шиддәтли тәдбирләр көрүләрсә, һәр бир кәсин ки, асајиш тәрәфларыдыр мө’мунијјәт вә мәсәррәтинин мочиб олар, бунун нәтичәсиндә халгын һөкүмәтә гаршы е’тибар вә е’тимады артыб ишкәјәтә јер галмаз.

Пајтахтымызда бу гәдәр мүһаһидә едилмәкдә олан чинајәтләр әһалинин асајишини позмагдан әлавә Азәрбајҗан пајтахтынын шәрәфинә дәхи тохунур.

Доғрудур, Бакы шәһәри һәлә Николај заманындан бәри чинајәт һадисаты илә мәшһурдур, лакин әввәлә бу-расы вар ки, о заман әксәрән мүсәлманлардан баш верән бу күнә чинајәтләрини, адам өлдүрмәкләрини өнүнү алмаг үчүн рус һөкүмәт адамлары чидди тәдбирләр көрмә-јиб, «гој мүсәлман мүсәлманы өлдүрсүн»—дејә мөһәл күзәр олмајырдылар. Өлүрдүләрсә дә рушвәтхорлуг мәгәсәдилә ишләр көрүб өлән тәрәфдән дә, өлдүрән тәр-рәфдән дә пул алмагла иш јатырдырдылар. Вә санијән сијаси мүчримләр «ашкары» илә даһа артыг мәшғул олан Николај мә'мурлары, чаниләри тә'ғиб вә тәнкил етмәјә вахт буламајырдылар.

Һалбуки инди заман о заман дејилдир. Бакы Азәр-бајчан Чүмһуријјәтинин пајтахтыдыр. Пајтахтымызын «чаниләр јувасы» олмасына һеч вахт мүсәндә верилмә-мәлидир ки, бунунла бир тәрәфдән әһалинин динчилији вә асајиши тә'мин едилсин, дикәр тәрәфдән бу динчлик вә асајиш бәрпасилә өз һөкүмәтлик игтидарымызы дост да көрсүн ки, севинсин, дүшмән дә көрсүн ки, төһмәт дилини кәсмәјә мәчбур олсун, ондан әләвә һәр кәс һөкү-мәт олур-олсун, тәки асајиш олсун дејән вә русча «абви-вател» тәснијә едилән әһали гисми дәхи Бакынын Азәр-бајчан һөкүмәти идарәси алтында кечмиш һөкүмәтләрә нисбәтән әмин вә асајишлә кечдијини гијас едиб абви-бателлик һиссијатыны дөндәриб дә Азәрбајчан һөкү-мәтинин игтидарыны тәгдир едән вә бу һөкүмәтә тәрәф-дар олан бир «гражданин» һиссијатына тәһвил етсин.

Үмидвар олмалыјыг ки, пајтахтымызын губернатору Рәшид бәј Ахундзадә¹ һәзрәтләри вә әдд етмиш олдуғу чидди тәдбирләри кәмәли-кәрми илә мөвге ичараја гојуб да ганун даирәсиндә бир нөв илә олур-олсун шәһә-римизи белә мүәссиф чинајәтләрдән тәмизләмәклә, өз иг-тидарыны бизә көстәрмәклә бизим дә игтидарымызы өз-кәләрә билдирәр. Мүвәфғәнијәтләрини арзу едирик.

ӘҖРИ ЈОЛ

Кәнчә түрк мүәллимләри иттифагы тәрәфиндән маа-риф нәзарәтинә гаршы шикајәт вә тә'тили тәмдид мәз-мунлу бир телеграм алындығыны гәзетәләрдә охудуғ.

Мүәллимләр иттифагы маариф нәзарәтиндән шикајәт едир ки, саир нәзарәтләр өз мә'мурларынын маашынын артдыгы һалда, маариф нәзарәти бу хусусда һеч бир иш көрмәјиб, мүәллимләрнин һалына јанмыр. Буна көрә Кәнчә түрк мүәллимләр иттифагы нәзарәтин бу төвр

«мүамиләсинә» гаршы протесто олмаг үзрә үч күнлүк тә'тил е'лан едибдир.

Мүәллимләрнин бахусус халг мүәллимләрнинин мөва-чиб азлығы хусусунда ики рә'ј ола билмәз. Мүәллимләр мөвачиби индики мәншәт шәраитинә көрә о гәдәр азыр ки, о аз пул илә күзәрән етмәк дедикчә чәтин бири әмр-дир. Мәсәлән, халг мүәллимләрнинин мөвачиби олан төрд јүз отуз беш маната нәинкә күлфәтдар вә аилә саһиби олан бир мүәллим, һәтта субај адамлар да долана бил-мәзләр. Һалбуки тә'лим вә тәрбијә кими олдуғча ағыр вә мәс'улијјәтли бир вәзифә илә мүкәлләф олан мүәл-лим бу вәзифәсини ләјигинчә ичра едә билмәк үчүн мән-шәт гајғысы кими әнкәл вә мүманнәтләрдән билкүллијә асудә олмалыдыр. Асудә олмәзсә, шүбһәсиз, ифаји-вәзи-фә јолунда јохсуллуғ гајғыларына дүчар олуб да һәр дәфә дајанмаг вә бу гајғылары рәф етмәк үчүн вәзифә харичиндә ишләр көрмәк мәчбүријјәтиндә олар. Бу исә бир күндә кедилә билән јолу он күн тә'хирә салар.

Чох аз мүәллим тапылар ки, өзүнүн вә аиләсинин ач вә әнва еһтијач ичиндә олдуғу әмрә көз јумуб да бүтүн диггәтини мәнз ифаји-вәзифә үчүн мүнһәсир едә. Затән елә бир мүәллим олса да онун бу һәрәкәти аилә саһиб-лији нөгтеји-нәзәриндән шајани-тәһсин едд едилә билмәз. Чүнки һәр кәс өзүнүн вә бахусус аиләсинин мүрәффә-һүлһал доланмасы хусусиндә чалышыб гејдкеш олмалы-дыр.

Мүәллим мөвачибинин азлығы бир чох мүәллимләри вә һәтта мүгтәдирләрини өз вәзифәсиндән әл чәкиб дә башга «кәсб» далынча кетмәјә вадар етдијиндән мүәл-лимә мөһтач олдуғумуз бу заманда мүәллим азлығы чә-кирик. Вағиән әкәр ишләр белә кедәрсә бир аз чәкмәз ки, бөјүк мүһарибәнин чүрбөчүр түһәф нәтичәләри гәбу-лунлан әдд едилән вә һәр јерә јајылдығы кими бизим арамызда дәхи «һакимијјәт» едән «алвер» даһа доғрусу, «испекулјанис» һәвәси үмум мүәллимләрә дә сирајәт ет-мәк үчүн мүсәнд бир шөрт булунуб мүәллимләримизи билкүллијјә әлиминдән алар.

Лакин мүәллимләримизин мөвачиб азлығыны играр вә маашларынын артырылмаг лүзүмүнү е'тираф етмәклә бәрәбәр Кәнчә мүәллимләр иттифагынын мааш артыр-маг һагғында ибраз етдикләри һәрәкәти, јәни протест вә тә'тил тәмдиди әмәлләрини һеч дә хошлүја билмәрик.

Зәннимизчә забастовка иши мүәллимләр синфинә ја-рашан һәрәкәтләрдән дејилдир.

Мүәллим илә маариф нәзарәтинин мүнәсибәти, фәһлә илә саһибкар мүнәсибәти кими ола билмәз вә мүәллим-

лик иши дәхи чәрх ишләтмәк дежилдир. Мүәллимләр дөвләтминзин маарифи јолунда чалышмаг вәзифәсини мүкәлләф олан маариф нәзарәтинин әзаларыдырлар. Бурада «зәһмәт вә капитал» мүбаризәси јохдур. Ола билсин ки, бу күн маариф нәзарәтиндә нәинки јалныз бир мүәллимин, бәлкә назирин өзүндән тутмуш башга мә'мурларын дәхи мөвачиби азлыг едир. Бу нөгтеји-нәзәрдән мүәллимләр тә'тили фәһлә тә'тилинин саһибқарын чиби-нә вердији зәрәр вә һејсијатына вурдуғу әсәр гүввәтиндә олмајыб, анчаг бир сијаси вә бир дә педагожи чәһәтчә истиглалымыза гаршы суји-тә'сирләр бураха биләр ки, буну да мүәллимләримиз баша дүшмәк истәмәдији һалда ким истәр?

Сијаси чәһәтинә кәлинчә буну демәлијик ки, фәһлә синфи итгисади тә'тил вә забастовка е'лан едәркән, бу тә'тил һаман итгисади рәнкдә баги галыр. Һалбуки түрк мүәллимләримиз иттифагы бу күнә итгисади тә'тилә мүбашир оларларса бунун нәтичәси башга олар. Тә'тил иши итгисади рәнкдән дөнүб сијаси рәнкдә нәтичәләр төрәдә биләр. Бу күн түрк мүәллимләр иттифагы, јарин түрк мә'мурлар иттифагы вә о бири күн башга бир түрк тәшкилати итгисади олса тә'тилләр јапмаға башларса, ахырда мәмләкәтимиздә интизамсызлыг вә «димурализатсија» әмәлә кәлиб анарши һалына гәдәр сүрүнәрик. Вә бир дә Азәрбајчана гаршы бәдхал оланларын чүрбәчүр итгисади вә сијаси тә'тил вә забастовкалары бизи о гәдәр тә'чиз едибдир ки, руһумуз белә инчијибдир. Одур ки, түрк мүәллимләринин тә'тил етмәји әмичик ки, јалныз бәдхалларымыз тәрәфиндән мәмнунијәтлә вә разылыгла гаршылана биләр.

Педагожи чәһәтинчә дәхи бу тә'тилин һеч бир мүәллимин истәмәмәји лазым кәлән суји-тә'сирләр бәхш едәчәји ашкардыр. Мүәллимләрин тә'тили мүтәәллимләрә фәна сурәтдә әсәр едир, шакирдан әхлагыны позар. Мүтәәллим өз мүәллимини ади шәхсләр чүмләсиндән һесаб етмәјир. Она руһани вә мүгәддәс бир ата нәзәрилә бахыр. Әкәр бу ата мөвачиб азлыгына көрә «күсүб» мәктәби бошларса, о һалда онун руһанилијин нүфуз вә һејсијәти мүтәәллимин нәзәриндән дүшәр, мүгәддәс етирам арадан көтүрүләр, әләвә мүәллим мөвачиби азлыгында һәр кәсин күнаһы варса, һәр һалда һамыдан күнаһсыз шакирдләрдирләр. Белә олан сурәтдә тә'тил әмәлинин суји-тә'сири нәдән өтәри билаваситә вә күнаһсызлар үзәриндә олсун! Тә'лим иши онсуз да бу ил интизамсыз бир сурәтдә ичра едилдир. Әкәр бу интизамсызлыг

бир дә мүәллимләр тә'тили илә бәркијирсә, о һалда демәли, бу илин тә'лим иши һеч!

Бунлар һамысы кечәндән сонра Кәнчә түрк мүәллимләр иттифагынын маариф нәзарәтимизи әталәт вә гејд-сизликдә иттиһам етмәси һагсыздыр. Орасы доғру дежилдир ки, «саир нәзарәтләр өз мә'мурларынын мааш артырылмасы әмри һаггында чалышаркән маариф нәзарәти чалышмајыр». Бизә мә'лум олдуғу үзрә, маариф нәзарәти, маариф мүфәттишләри јығынчағы күнүндән бәридик ки, мүәллимләр маашы артырылмасы хүсусиндә бөјүк бир ганун лајиһәси һазырламагдадыр ки, о ганун лајиһәси әкәр назирләр шурасындан вә парламандан кечәрсә, мүәллимләр һалынын јахшы олмасына чох тәфавүт едиб, мәншәтләрини јүнкүлләшдирәр. Зәһн едирәм маариф нәзарәтиндә бу хүсусда ганун лајиһәси һазырландығы фәгәрәси Кәнчә мүәллимләринә дәхи мә'лумдур. Чүнки бу хүсусда онлара дејилибдир. Белә олан сурәтдә бирдән-бирә тә'тил е'ланынын вә маариф нәзарәтинә гаршы шиддәтли бир лисанла протесто јапмағын башга мә'насыны анлаја билмирик. Һәр һалда мүәллимләр иттифагы мааш артырмаг тәләбләрини забастовкалар илә кечирмәк истәјәчәксә истиглалијәтимиз нөгтеји-нәзәриндән әри јоллар илә кетмәк гәсдиндә олдуғуну билдирәчәкдир. Бу исә арзу едилмәјән һаллардандыр.

Маариф нәзарәтинин јалныз бир ишинә һејифсиләнмәк кәлир ки, бу лајиһәни тезлик илә дүзәлдә билмәји бүдүр ки, мүәллимләр вахтында маашлары артырылмагла шикәјәт етмәјә мәчбүр олмасынлар. Лакин маариф нәзарәти ишләриндән дүрүст хәбәримиз олдуғуна көрә, биз она һејифсиләнмәјирик ки, нәзарәтин ишләри әталәтлә кечир. Бәлкә һејифсиләнмәјимиз ишин чохлуғуна вә вахтын азлыгынадыр.

КИРИМИРЛӘР

Гарабағын кенерал-губернаторлуғ шәклинә салынмасы иши Азәрбајчанын дахили ишләриндән олараг битмиш бир мәсәлә олдуғу һалда ермәни партијалары дашнак вә гејри-дашнак «Гарабағ мәсәләсини» һәлл едилмәниш һесаб едиб, деди-годулары давам етирир вә киримирләр.

Бу мәсәләдә ермәни партијаларынын јандыран Азәрбајчан һөкүмәтинин Гарабағда кенерал-губернаторлуғ тәшкили әмриндән артыг бу әмрин инкилис али команданығы тәрәфиндән тәсдиғ вә тәсвиб етмәси кејфијәтидир.

Бунун үзрәдир ки, ермәни партијаларынын гәзетәләри инкилис баш команданлығыны сөјүб ермәни мәнәфејини данм мүдафиә едә, кәлмиш олан инкилисләри «бивәфа»-лыгда иттиһам едирләр.

Көрүнүр ки, ермәниләр бу зәнддә бу үмиддә имишләр ки, ермәни мүдафиәсилә мәшһүр олан инкилисләр ермәниләрин бүтүн һагг вә һаһаг төләб вә арзуларыны, башгаларынын һүгүг вә ихтијаратыны тапдалајачаг гәдәр мүдафиә едәчәк вә ермәниләрин «хатирәси» үчүн һаггы һаһагга верәчәкләрмиш.

Ермәни партијачыларынын зәннинчә һәр шеј ки, ермәниләр тәрәфиндән истәнилир, әдаләт үзрә ибраз олуна истәкдир. Вә чүнки Авропа әдаләтпәрәстдир. Ермәни истәкләрини әмәлә кәтирмәјә борчлудур.

Лакин көрүнүр ки, Авропа әһли олан инкилисләр әдаләт ермәни партијаларынын кәзилә баһмаг вә бу тә'бир јалныз ермәни мәнәфејини әсас тутараг тәфсир етмәк истәмәјиб, өз кәзләри вә өз ағыллары илә иш көрмәји сәләһ билирләр.

Авропа әһлиндән инкилисләрдән башга фирәнкләр дәхи бу аһыр заман ермәни һирс вә тамаһына диггәт нәзәрини јетириб бу һирс вә тамаһы азалтмағы вачиб билрләр.

Гарабағын Азәрбајчан торпағы олмаг үзрә Азәрбајчан кенерал-губернаторуна тапшырылмасы әмринин Гафгаз инкилис баш команданлығы тәрәфиндән тәсдиг вә тәсвиб едилмәсини бу мәсәләни кәләчәкдә бизим мәнфәәтимизә мүвафиг олараг һәлл едилчәјини исбат едән бир әләмәт кими төләгги етмәк олар. Инкилисләр бу мәсәләдә бизим һагг вә ермәни иддиачыларынын һаһаг олдуғуну играр етмиш олурлар. Шүбһәсиз әкәр биз кенерал-губернатору Гарабаға дејил, Ирәван үјездләринә тә'јин етмәк истәсә идиксә инкилисләр бизи һаһаг иш тутмаг истәдијимизи көрүб мане олардылар. Амма Гарабаға мане олмадылар, чүнки бу јерин Азәрбајчан торпағы олдуғу инкилис мәнәфилиндә дәхи мүәјјән вә мүгәррәр бир мәсәләдир.

Гарабағы кенерал-губернаторлуг шәклинә салмаг һөкүмәтимизин мә'гул әмрләрдән бири олан кими, бурада кенерал-губернатор олмаг үзрә Хосров Паша бәј Султанов һәзрәтләринин тә'јин едилмәси дәхи ејни дәрәчәдә мүвафиг вә јерли-јериндә гәрар едилмиш бир интихаб әдд едилмәлидир. Хосров Паша бәј һәзрәтләринин Гарабағ үчүн ән мүнәсиб вә мүвафиг бир кенерал-губернатор олмасына инкилис баш команданлығы дәхи играр етмишдир ки, бу хүсусда, бу күнләрдә нәшр етмиш ол-

дуглары прокламасијаларында Хосров Паша бәјин әмрләринә табе олмағы јерли әһалијә вә бахүсус ермәниләрә төвсијә едирләр.

Һәгигәтән, Хосров бәј Гарабағ үчүн ән мүнәсиб бир рәисдир. Гарабағ һәјатына тамамилә ашина олан бу зат сағлам бир вүчүдә малик олан кими сағлам вә саламат политика јеридән вә тәһт идарәсинә тапшырылмыш олан јерин үмуми мәнәфејини хүсуси сурәтдә нәзәрдә тутан бир затдыр. Ермәниләрин Хосров бәји «ермәни севмәз» дејә нәзәрә вермәји ермәни партијачыларынын бир чох гөвлү кими мүғәјир һәгигәт рә'јләрдән биридир. Хосров бәј Гарабағын, билафәрг милләт, һәр бир әһалијә бир нәзәрлә бахан вә үмумгарабағ әһлинин асајиш вә истираһәти үчүн бир дәрәчәдә чалышан әдаләт тәрәфлары бир һакимдир. Әлбәттә, әкәр ермәни чүһәласы ермәни партијачыларынын тәһрик вә тәшвиғи илә бәд әдалыг едиб өлкәдә иғтишаш вә шуриш салмаг истәјәчәкләрсә, Хосров бәј бу кими үмумгарабағ әһли үчүн зәрәр вә зиянлы олан һадисәләрә гејдсиз ба'мајыб тә'мини-асајиш үчүн әлиндән кәлән тәдбирләри иттихаз едәчәкдир. Буна да әминиқ әкәр Гарабағда сүлһ вә асајишлә јашамаг истәјән ермәниләрә гаршы мүсәлман чүһәласы тәрәфиндән налајиғ һәрәкәтләр баш версә, Хосров бәј бу хүсусда да лазыми тәдбирләр көрүб мүгәсирләри чәзаландырачагдыр.

Һәр һалда Гарабағ ермәниләринин асајиш вә истираһәтлә јашамасы өз тәрзи-һәрәкәтләриндән асылы бир мәсәләдир. Мәһәлли һөкүмәтә табе олүб да өз иш-күчләринә мәшғүл оларларса, раһат јашарлар, јох әкәр дашнак вә әмсалы тәшвиғатына үјүб да Азәрбајчан һөкүмәтини танымамаг вә гәсдән иғтишаш салмаг истәсәләр, о һалда јаман күзәрән кечирмәләринә сәбәб өзләри оларлар.

Инкилисләр Гарабағ кенерал-губернаторлугуну тәсдиг етмәдән әввәл ермәни партијачыларынын чығыр-бағырларына вә фитнәамиз тәһрикатларына бир мә'на вермәк оларды. Белә мә'на ки, ермәниләр Гарабағда гәсдән сүн'и иғтишашлар чыхармагла Гарабағ кенерал-губернаторуну баш команданлыг көзүндә ләкәләндирмәк истәјирләр. Лакин инди, јә'ни бир һалда ки, баш команданлыг пиш әз вәгт ишдән вә кенерал-губернаторун һәрәкәт мүдәббирәнәсиндән хәбәрдар олду вә бу әмри тәсдиг етди, о һалда ермәни партијачыларынын букүнкү гышгырығы јерсиз вә мә'насыздыр. Бу күндән сонра Гарабағда ермәниләр тәрәфиндән бәд әдалыглар баш верирсә дејил, Азәрбајчан кенерал-губернатору бәлкә ермәни-

лэрин өзлэри команданлыг көзүндө лөкөлэннб јаман ад газанарлар, бу исә кәләчәкдә ермәни мәсәләси һәллине дәхи суји-тә'сирләр бурахар. Иирс вә тамаһ ермәни партијачыларынын көзүнү јуммамыш олса, ишин бү чәһәтинни нәзәрә алыб да, әввәл-әввәл ермәни чамааты үчүн зәрәр јетирә билән фәна һәрәкәтләрдән әл чәкәр вә Гарабағ һаггында биркәрәлик киријәрләр.

ЈЕНИ КАБИНӘ

Наман ики ај гәдәр тул чәкән ағыр вә әзијјәтли бөһран битди. Бөһранын бү гәдәр тул чәкмәсинин сәбәби нечә ки, кечәнләрдә бир кәрә дәхи јазмышдыг. Кабинәнин мүштәрәк олмаг лүзүми-кејфијјәтиндән вүчүдә кәлән әнкәлләр иди. Кабинә дүзәлмәси өһдәсинә һәвалә едилмәмиш олан Нәсиб бәј һәзрәтләри коалисијон шәраитини риајәјә мәчбур олдуғундан истәдији адамлардан кабинә дүзәлтмәјә мәшғүл олмаг әвәзинә портфелләри партија фраксијалары арасында пәјлашдырмаг ишилә мәшғүл иди. Иши чәтинә салан дәхи бү пәјлашма мәсәләси иди. Һәр бир пәјлашмада һәр тәрәфи разы салмаг чәтин бир әмр олдуғу үчүн, бү пәјлашмада да бир тәрәфдән пәјлашанларын һамысы олмаса да әксәријјәтин разылығы вә диқәр тәрәфдән дәхи пәјлајанын өзүнүн мәгсәди һасил олмаг үчүн бир бу гәдәр вахт әлләшмәк лазым кәлди.

Маадам ки, пәјлашма битиб кабинә әмәл кәлди, демәли, пәјлашанларын әксәринин разылығы вә пәјлајанын да мәгсәд вә арзусу әмәлә кәлди. Елә дә олду. Јени кабинәјә сијаси дилдә дејилдији кими, парламан фраксијаларынын әксәри бәјан е'тимад едиб разы галдыгларыны изһар етдиләр. Бунлар «Мүсават», «Әһрар»¹ социалистләр блоку Әгәлијјәти-миллијә вә ермәни фраксијалары иди. «Иттиһад» сабиғ кабинә е'ланында олдуғу кими, бү кабинә е'ланы бәдиндә дәхи е'тимаднаме бәјанындән чәкинди вә јени тәшкил етмиш «битәрәфләр» фраксијасы дәхи «Иттиһад» кедән јол илә кетди.

Әчаба, партијалыг әксәријјәтинин е'тимад вә ризасына мәзһәр олан бү јени кабинә үмури-дөвләтә вә тәрзи-идарәмизә партија харичиндә нәзәрләрлә бахан чамаатын дәхи ризасы вә һүсн-рәғбәтилә гәбул олуна биләрми?

Бу суала чаваб вермәк үчүн әввәлчә кәрәк о нәзәр саһибләринин ки партија харичиндәдирләр, е'тимад вә ризасы нә илә һасил ола биләр.

Партијалар мәнсуб оланларын е'тимад вә ризасы ка-

бинәдә о вә ја бу партија адамларынын мигәддәринә вә портфелләрин о төвр вә ја бу төвр бөлүмәјинә бағлы исә, партија харичиндә олан чамаатын рәғбәт вә ризасы, әввәла, кабинә әзаларындан һәр биринин игтидарча мәһһур вә мә'руфлуғуна вә санијон кабинә рәйсинин декларасијасында е'лан етдији јолларын вә хәтти-һәрәкатын кејфијјәт верә билән дәрәчәсинә бағлыдыр.

Јени кабинетимиз ичиндә елә әзаләр вар ки, үмури-дөвләт ишиндә билүмүм вә өһдәләринә кәтүрмүш олдуғлары нәзәрәт ишләриндә баәлхүсус игтидар вә бачарыглары илә чамаат арасында мә'руф вә мәһһурдурлар. Бу әзаларын кимләрдән ибарәт олдуғуну бурада садаламағы, мә'лум сәбәбләрә кәрә, намүнасиб билмәклә бәрәбәр, һәрбијә ишләримизи тәқрар өһдәсинә кәтүрмүш олан кенерал Сәмәд бәј һәзрәтләринин дөвләтимизин истинадқаһы олан ордумузун тәшкил вә тәнзим илә чамаат арасында лајигли шөһрәт газанмыш олан, адыны хүсуси сурәтдә зикр етмәји өзүмүзә чанз билirik.

Дахилијјә нәзәрәти кими мүһүм вә бөјүк бир нәзәрәтин дәхи кабинә рәиси олмаг мүнәсибәтилә кечәнләрдә һаггында хүсуси бир мәгалә јазмыш олдуғумуз Нәсиб бәј һәзрәтләринин јә'ди-идарәсинә кечмәси дә чамааты кифајәтләндирәчәк вә ризасыны мүчиб олачаг әһваллардандыр.

Бунула белә јени кабинетимиз ичиндә үмури-дөвләт ишиндә игтидар вә бачарыглары һәлә чамаатча бәлли олмајанлар дәхи вардыр. Иштә бү јени назирләримизин дөвләт вә мәмләкәт мәнәфеји јолунда сәрф едиләчәк сәјләриндән «кәләчәк кәстәрәр» демәјиб дә бү күн бир тәсәлли олмаг үчүн бү назирләрин хәтт-һәрәкәти мүхтәсәр дә олмуш олса чәзб еләмиш олан декларасијона мүрачнәт етмәлидир.

Декларасијон дејилән һөкүмәт бәјаннамәси үмум кабинетинин нә јолда ишләјәчәјини билдирән үмүми бир програмдыр. Дүнән парламан күрсүсүндән ешитдијимиз бү програм үмури-идарә дөвләт үчүн лазым олан бүкүнкү јоллары, үмумијјәтлә, кәстәрмәк вә истиглалымызы һәркунә тәчавүзәтдан горумаг вә әддиндән әләвә бу күн бизи хүсуси сурәтдә марағландыран Ләнкәран мәсәләси илә дөвләтчиләрин әскәријә чиддијјәтлә чәлб едилмәси фүгәрәсыны дәхи тезлик илә һәлл едәчәк дејә мәхсүсэн хатырламасы, һәр кәси гәнәәтләндирәчәк дәрәчә мүвафиг мәрәмдыр. Бәјаннамәдән бәһс едәркән буну да бурада зикр етмәји лазым билдик ки, бәјаннамәдә Ләнкәран мәсәләси кечдијиндән сонра, парламанда «бәс Гарабағ мәсәләси» дејә нида вә сәдалар галхдығыны камали-

тээччүблэ ешитдик вэ бу сәсләрин дејил, ермәни мәб'ус-лары тәрәфиндән, бәлкә мүсәлманлардан олан битәрәф-ләр тәрәфиндән кәлдијини анлајыб һејран галдыг. Гарабағ мәсәләси Азәрбајчан дөвләти нөгтеји-нәзәринчә һәлл едилмиш бир мәсәләдир. Бизчә даһа бу хүсусда бир мәсәлә ола билмәз. Кәнчә мәсәләси, Бақы мәсәләси олмадығы кими, Гарабағ мәсәләси дә јохдур. Олмајан һалда нәдән өтәри бу мәсәләни бәјаннамәјә салмалы иди ки, буну битәрәфләр тәләб едирдиләр?

* * *

Мәмләкәтиндә әксәријјәт тәшкил едән Азәрбајчан түрк вә исламлығы нөгтеји-нәзәринчә дәхи он нәфәри түрк вә ики нәфәри харичи олан кабинәнин сурәти-һеј'әти гәнаәтбәхш бир дәрәчәдәдир. Үч мүсават, ики социалист, бир әһрар, дөрд партијасыз, ики ермәни вә бир русдан тәшкил етмиш олан кабинәмиздә дашнак фиргәсинә мән-суб Азәрбајчан назир олмасы бизи һеч дә тәшвишә салмаз. Биз бу јол илә әввәла һағ вә әдаләт тәрәфдары олмағымызы вә санијән ермәни милләти илә түрк милләти арасында олан бә'зи е'тимадсызлыглары бәртәрәф етмәк вә бу ики милләти бири-биринә синишдирмәк лүзүмуну һәр ики милләтин мәнфәәти олдуғу үчүн мүлаһизәјә алыб да бу иши үмумаләм габағында шәрәф вә һејсијјәтимизи артыран бир әмәл һесаб едирик.

Фәгәт дашнак вә үмумермәни назирләримиздән дә бизим бөјүк умачағымыз вә тәләбләримиз вардыр ки, бунлардан ән үмдәси етибарымыза лајиг олмағ вә бунда бағи галмагдыр. Ејни умачағ вә тәләбимиз дәхи рус назириндәндир, үмидварыг ки, јени рус назиримиз, кечән кабинәјә дахил олан Протасов мәсләкли олмајыб да Азәрбајчан истиглалына садиг бир назир оларағ бизи севиндирәчәк вә е'тимадымызы һәм өзүнә, һәм дә Үмумазәрбајчан русларына гаршы бәркидәчәкдир.

Ән бөјүк үмидимиз, әлбәттә, јени рәиси-вүкәла олан Нәсиб бәј һәзрәтләринин дөвләт вә мәмләкәтимиз мәнәфеји јолунда кәстәрмәк олдуғу сәбат вә мәтанәтинә бағлыдыр. Буна әмин олуб да бу мүнүм ишдә мүвәффәгијәтләрини диләр.

ДАҒЫСТАН ВӘ БИЗ

Бу бир-ици күн әрзиндә Дағыстандан кәлән хәбәрләр Дағыстан һөкүмәти әһвалыны о гәдәр гат-гарышыг бир һалда тә'сир едир ки, инсан чашыб галыр.

Бир тәрәфдән инкилис команданлығынын әмри ки, дағыстанлылар Деникин¹ вә Пирживалски² ордуларына гаршы дүшмәнәнә һәрәкәтләрдән әл чәксинләр. Пирживалскинин гошуну Петровскини³ ишғал етсин. Демәк бүтүн Терски⁴ областы Деникин һөкүмү алтында галсын. Дикәр тәрәфдән хәбәр вар ки, дағыстанлылар иттифағ едәрәк Деникин ордусуна Назран⁵ јанында бөјүк бир һәзимәт једирдиб Грозныја⁶ тәқрар кириб алыбдырлар. Бу тәрәфдән дәхи бир шәјнә дөвран едир ки, Дағыстан һөкүмәти мәғәрри олан Тејмурхан Шура⁷ шәһәриндә ингилаб әмәлә кәлиб болшевиклик һәрәкәти мүшаһидә едилмәкдәдир. Әләвә көрүшүб данышдығымыз дағыстанлы гардашларымыздан бир чохунун сөһбәтиндән аилашылыр ки, Дағыстан һөкүмәт әзалары вә парламан мәб'услары арасында дәхи лүзүми дәрәчәдә сазинш вә сөз бирлији јох, әһалидән дәхи бир пара гисминин һөкүмәт вә парламандан шикајәтчи олдуғлары мәнсубдур.

Һәмһүдуд Дағыстан илә арамызда олан дини вә сијаси рабитә бизи бу ишләрдән баш ачмаға вә һәгигәт һалы мүсбәт бир сурәтдә тә'јин етмәјә вадар едир. Маадам ки, биз Дағыстана көмәк етмәји, өзүмүз үчүн бөјүк вә вачиб бир вәзифә әдд едирик ки, филвагә бөјүк вәзифәләримиздән бири будур, пул ығырыг, көнүллү дәстәләри тәшкил едирик, о һалда көмәк едәчәјимиз илк һәгигәт һалындан бихәбәр гала билмәрик.

Бунун үчүн бизә лазым вә вачибдир ки, әввәла, Дағыстан һағғында вә Дағыстан истиглалыны мүлаһизә вә мүдафиә хүсусиндә инкилис баш команданын рә'ј вә мүлаһизәсини биләк. Дағыстандан өтәри бөјүк бир мәдаһили мәнбәји олан вә онсуз Дағыстанын мүстәгил бир һөкүмәт шәклиндә јашамасы һаман мүмкүн олмајан Терски областыны вә дәниз гапысы Петровски шәһәрини Деникинин әлинә вермәкдә инкилисләрин мәгсуди нә олдуғуну ашкар едәк, икинчи оларағ бизә борчдур ки, Дағыстан әһвалындан доғру бир хәбәр билмәк үчүн јалныз бир рәсми мәнбәләр хәбәрләр илә иктифа етмәјиб Дағыстана хүсуси бир комисјон көндәрәрик ки, һәр иши өз мәһәлиндә тәдгиг вә тәһгиг едиб бизи әһвалдан вағиф етсинләр. Бу хүсусда нә гәдәр тез даврансағ, бир о гәдәр јахшы олар.

ЕЈНИ МУАМИЛӘ КӨЗЛӘЈИРИК

Гарабағ ермәниләринин Азәрбајчан һөкүмәтинә табе олмамағ гәсдилә көстәрмәкдә олдугча инад артығ һәҗа-сызлығ дәрәчәсинә вармышдыр.

Инкилис баш команданы Бақы нүмајәндәси Шатлуверт¹ чәнаблары Гарабағ ермәниләрини Азәрбајчан һөкүмәтинә итаәтә дә'вәт етмәк үчүн рәсми сурәтдә Бақыдан Гарабағын мүгәррәр һөкүмәти олан Шуша шәһәринә кетди, ермәниләри әһвалдан хәбәрдар едиб Гарабағда јалныз Азәрбајчан һөкүмәти ичрай-һөкм вә ифаји-вәзи-фә едә биләчәјини онлара билдирди, инкилисләрини дә јалныз бу нөгтеји-нәзәри илтизам етдикләрини е'лан илә Гарабағ ермәниләрини итаәтә дә'вәт етди.

Буна чаваб оларағ Гарабағ ермәниләри бир «сијезд» жығыб мәсәләни «музакирә» етдиләр вә тәкрар бу гәрара кәдиләр ки, Азәрбајчан һөкүмәтинә табе олмасынлар!

Шатлуверт чәнаблары ермәниләрин бу гәрарына рәғ-мән Гарабағын мәһз Азәрбајчан һөкүмәти тәһти-идарә-синдә олдугуну е'лан илә бу һөкүмәтә табе олмағы үмүм әһалијә тәнбиһ етди.

Демәли, бундан сонра һәр кәс ки, Гарабағда Азәр-бајчан һөкүмәтинә гулаг асмады, аси вә ханн чүмләсин-дән әдд едилиб лајиги олан чәзалара дүчар едилмәлидир.

Лакин Гарабағ ермәниләри бәјлә чәза вә тәнбиһләр-дән горхмајырлар, чүнки өз дедикләри кими «Авропаја үмидвардырлар», үмидвар олмағларынын әсәси дәхи бу-дур ки, мүһарибә әснасында мүттәфигләрә «көмәк дуруб» дүшмән габағында «душ көрүб гылынч вурубдурлар» бунун әвәзиндә мүттәфигләрдән «ән'ам» көзләјирләр!.. Мәсәләнин бу күн бизи марағландыран чәһәти будур: маадам ки, Гарабағ ермәниләри инкилис баш команданы-нын дәхи әмриндән чыхырлар вә өз һағсызлығларында инадлығ едиб дурурлар, о сурәтдә инкилис баш коман-данлыгы өз нүфуз вә һејсијјатыны итирмәмәк үчүн нә кими муамиләләрә тәвәссүл едәчәкдир? Киријиб дура-чағдырмы?

Әлбәттә, әкәр инкилисләр бу чүрә ишләрә әввәлдән гатышмасајдылар вә мәсәләнин һәллинә бизим өзүмүзә вакузар етмиш олса идиләр, биз бу иши бир нөвлә бити-риб, ја сәзишлә вә ја чәбрән һағгымызы јеритмәјә гадир олардығ. Мәсәлә, инкилисләр күрчү вә Ахысха мәсәлә-синә гатышмадығлары кими, Азәрбајчан вә Гарабағ мә-сәләсиндә дә битәрәф галса идиләр, биз өзүмүз бу мәсә-ләни чоҳдан һәлл етмиш олардығ. Амма маадам ки, ин-

килисләр Гарабағ мәсәләсинә гатышдылар, өзләри дә һағгын тәрәфдарыдырлар, о һалда көзләдијимиз одур ки, ермәи инадыны сындырмағ вә ермәниләри бош хәја-латдан әл чәкдирмәк ишини јарымчығ вә натамам гојма-јыб, ахырадәк апарсынлар. Инкилис баш командасы бу әмри ахырадәк битирмәкә үч чәһәтчә борчлудур:

Әввәлә, иш натамам галырса, ермәниләрин һағсызлы-ғы мүсәлманлара хош кәлмәјиб арада вурушма вә тог-гушмалар әмәлә кәлә биләр ки, бунун мәс'улијјәти ин-килисләр үзәринә дүшүр.

Вә санијән, инкилисләр бир дәстә Гарабағ ермәнилә-рини итаәтә мәчбур едә билмәсәләр, өз нүфуз вә һејсиј-јәтләрини Гағгаз милләтләри арасында итирә биләрләр.

Вә салисән, маадам ки, инкилисләр Гарсы² вә һәвали-сини ермәни һөкүмәтинә тәслим етмәк үчүн оранын ис-лам «шурасыны» дағытды, әзаларыны һәбс етди вә бир нечәләрини өлдүрдүләр, о һалда Гарабағ ермәниләрини дә итаәтә мәчбур үчүн инсаф вә әдаләт наминә ејни му-амиләји ишләтмәјә мә'наән мәчбурдурлар. Вала түрк гөв-мүнә гаршы бөјүк бир һағсызлығда булунмуш оларлар.

Гарабағда бу «партувурту» салан вә бу һәрәкәтләри чыхаран бүтүн Гарабағ ермәниләри олмајыб бәлкә бир дәстә дашнаккүруһудур. Гарабағын кәнд ермәниләри јахшы билирләр ки, Азәрбајчан һөкүмәтинә табе олма-салар, мүсәлманлар илә әлағәләрини кәсмәјә мәчбур олуб ачындан өләрләр. Она көрә биз әминик ки, бәдбәхт ермәни кәндлиләри бу күн бир дәстә дашнакларын хәја-нәт вә шејтанәти гурбаныдырлар, бу күрүһ лајфәлһви ермәни милләтинин көзүнү о гәдәр горхубдур ки, бир бу гәдәр һағсызлығ вә зүмләрә гаршы ағыз ачыб сөз демәјә чүр'әтләри јохдур. Әкәр бу ханнләр күрүһу Гарабағдан тәрд вә тәбид едилирсә вә онларын јувалары дағылыр-са, Гарабағ ермәниләри асудә нәфәс чәкиб һәм ачындан өлмәзләр, һәм дә өз һәмишәки гонишулары илә мәһрибан доланыб Азәрбајчан һөкүмәтинин әдаләти алтында вә сәјеји-мәрһәмәт гајәсиндә кәмәли-асудәки илә имрари-мәһишәт едәрләр.

Иштә бизим вә Умумгағгаз түркләринин инкилисләр-дән көзләдији будур ки, Гарабағ ермәни үсјанчыларына гаршы шиддәтли тәдбирләр ибраз етмәклә һәм әдаләт көстәрсинләр, һәм дә өз шан вә һејсијјатларыны артыр-сынлар вә бунунла Гарабағ ермәни мәсәләси бир кәрәлик һәлл едилиб гуртарсын.

НӘ ИСТӘЈИРЛӘР

Фәһлә конфрансы, даһа доғрусу, истиглалымыз бәд-халларындан эмәлә кәлмиш вә һөкүмәт ичиндә һөкүмәт төрәтмәк нијјәтилә әл алтындан иш көрән вә мөдгәсәдләри Азәрбајчан истиглалыны учурмағ олан күруһ башчылары куја игтисади оларағ јени бир забастовкалар мейдана чыхартды.

Бу күнә забастовкалар истиглалымыз дүшмәнләринин әлиндә бир әсләһәдир ки, һазыр сахлајыб фүрсәт мөғамында бизә зәрбәләр вурурлар.

Игтисади е'лан едилмиш олан бу забастовканын снјаси мәнәсы бөјүкдүр. Һәштәрхан јолуну ачмағ вә болшевикләр һүчүмуна мүсаид јоллар арамағ истәјирләр.

Мәһлиндә, јә'ни Бақынын вә Азәрбајчанын өзүндә истиглалымыза гаршы үсјан төрәдиб ингилаб эмәлә кәтирмәјә һәлә өзләринин мадди вә мәнәви күчләри кифәјәт етмәдијиндән, кәнардан кәлмә күчдән истифадә етмәк истәјирләр. Одур ки, Һәштәрхан јолуну ачын дејирләр. Ачын ки, әввәлә болшевикләр нефтдән корлуг чәкмәсин, санијән, Бақы үзәринә һүчүм етмәјә һәм гүввәси, һәм дә имканы олсун!

Иштә истәдикләри бүдүр:

Фәз едәјин ки, Һәштәрхан јолу ачылды. Аја биз әминикми ки, болшевикләр бизимлә јалныз бир нефт ајвери етмәклә кифәјәтләниб дә истиглалымыза гаршы суји-гәд етмәзләр?

Март һадисатында бизи, јә'ни мүсәлман буржүјундан тутмуш мүсәлман фәгирләри, касибәсини вә бахүсүс мүсәлман әлсиз-ајагсызларыны ермәни дашнак салдатларынын сүнкү, күллә вә хәнчәрләрдә арвад вә ушағына кими гырдыран болшевикләрә биз нә төвр е'тибар едә биләрик? Болшевиклик наминә ермәни-мүсәлман гырғыны саланларын һансы «көзәл» сөзүнә вә «инсанијјәти-пәрвәранә» сөзләринә инана биләрик? Болшевикләри дүрсун, меншевикләринә насыл бел бағлаја биләрик? Истиглалымызы гәбул етмәдикләринә көрәми? Вә бу күн һәр бир вәсилә илә олур-олсун, истиглалымызы әлимиздән алмағ јолунда чалышдығларына көрәми?

Бу күн инкилисләрдән шикајәт едән вә онлара дүшмәнчилик көстәрән меншевикләр, рухлинләр, чүрајевләр һаман адамлар дејилдирләрми ки, бир милләтин һүгүгуну әлләриндән алыб да бу һүгүгун истирдади јолунда чан верән түрк вә исламларла мүһарибә үчүн инкилисләри јалвара-јалвара чағырыб әл вә ајағларына дүшүб көмәк диләјирдиләр. Инди нә олду ки, инкилис пис олду?

Азәрбајчан түркләри истиглалынын төрәфдары олдуғларына көрәми? Пәс Азәрбајчан һөкүмәтинә гаршы дүшмәнлик нәдәндир? Һөкүмәт башында Азәрбајчан түркләри отуруб да Азәрбајчан истиглалынын һариси вә мүһафизи олдуғуна көрәми?

Бу күн чүмһуријјәтләриндә үмүм милләтләрин һүгүгуну көзләјән, буңларын рифаһ һалы үчүн өз милләтинин бир чох һағгыны бөјлә гурбан едән һүрријјәти-мәтбуат, һүрријјәти-ичтимай, һүрријјәти-динијә, һүрријјәти-шәхсијјәсилә социалист Күрчүстандан вә дашнак Ермәнистандан белә ағач-ағач габагда олан бу түрк һөкүмәтинин гәбаһәти нәдир ки, буна гаршы дүшмәнчилик едирләр?

Түрк вә ислам олдуғларына көрәми?

Зәнн едилмәсин ки, сөзләримиз провакасијадыр. Арада башга бир сәбәб көрмүрүк.

Бизим һүрријјәт дүшмәни олмадығымызы баүләкс һәр бир һүрријјәтә риәјәт етмәкдә олдуғүмузу көрән һүрријјәтпәрәстләр нә үчүн бизимлә биз Азәрбајчан түрк вә исламларилә дүшмәнчилик едирләр? «Татарва» һөкүмәти олдуғуна көрәми?

Бизә социализмә вә социалистләрә дүшмән олмадығымызы һөкүмәт кабинәси ичиндә социалистләрә јер вермәклә парламандакы социалист фраксијамыз илә исбат етдијимиз һалда социалист рухлинләр, чүрајевләр вә кампанијасынын бизи бәјәнмәдији «татарва» мәсәләсиндән лајиг олмајыб да бәс нәдәндир?

Бизим һөкүмәтимиз вар, парламанымыз вар, әкәр Һәштәрхан јолуну ачыб да, нефтимизи рәвач етмәк үчүн әһвали-сијасијә мүсаидә оларса, әлбәттә, биз буна разы олуб да һеч вахт истәмәрик нефтимиз јатыб галсын. Нефтимизин Русијаја дашынмасы бизим мәнфәәтимиздир. Бөјлә оларса, пулумузун гијмәти артар вә тичарәтимиз рәвач олар. Амма мадам ки, биз һәлә буну етмирик вә Һәштәрхан јолуну һәлә ачмырығ, көрүнүр ки, истиглалымызы тәһдид едән сијаси әһваллардан чәкиннирик вә фүрсәти мүсаид билмирик. Шүбһәсиз, рус фәһләләри нефтин сатылмағыны Азәрбајчан түркләринин истиглалындан әзиз тутурлар. Онлардан өтрү тәки нефт сатылсын, јердә галаны әһмијјәтсиздир.

Амма түрк вә ислам олан фәһләләр ишә бу нәзәријлә баха билмәзләр. Милли һүгүгу игтисади мәнфәәтләрә сәтә билмәзләр. Истиглалымызы нефт алыш-вериши јолунда гурбан вә фәда етмәк истәмәзләр.

Ондан әләвә бу сәәт бизим игтисади әһвалымыз о о гәдәр начар һалда дејилдир ки, биз бу сәәт һеч бир

шејә бахмајыб да нефтимизи сатмаг үчүн тәһлүкәли вә-силәләрә әл атаг.

Күрчүстан вә Ермәнистан әһвали-игтисадијәси Азәр-бајчандан гат-гат фәна бир һалда олдуғу сурәтдә нәдәндир ки, орада үмуми забастовкалардан һеч бир хәбәр-әсәр көрүнмәјир?

Ачындан өлән вә ианәләри илә доланан Ермәнистан өз истиглалитәһһәттиндән бәрк-бәрк јапышдығы һалда Азәр-бајчана нә олбудур ки, тез нефтини сатмаг үчүн истиглалыны тәһлүкәләрә салсын?

* * *

Әлгәрәз, бу күнә забастовкаларын игтисади рәнкдә дә олмуш олса бизә, бизим һүғуги-миллимизә, бизим азад јашамамыза, истиглалымыза бәдхәй вә дүшмән оланлар тәрәфиндән ичра едилмәсиндән мөгсәд мәнз истиглалымызы әлимиздән алмаг вә бизи тәкрар әсир етмәкдир. Әкәр забастовка Азәрбајчән түрк фәһләләри тәрәфиндән вә Азәрбајчән түрк социалистләри әлијлә ичра едилмиш бир кејфијјәт олса иди биз һеч бир тәшвишә дүшмәјиб дә арада хәјәнәткарлыг олмадығына әмин олардыг. Лакин өзкәләрин забастовкасына рухлинләр вә чурәјевләр тәшвиғаты илә ичра едилән тәһтилләрә биз аңчаг јан-јан баха биләрик, чүнки онлара инанмарыг вә јенә дә инанмарыг вә инанмамаға да әлимиздә бөјүк түталғаларымыз вардыр. Онлар бизим пүч олмағымызы истәјирләр.

СИЈАСИ ИМТАҢАН

Е'лан едилмиш вә һөкүмәтимизлә бәрәбәр милләтимиз вә милләтимизин сијасәтән зијалы гисмини тәшкил едән фәһлә вә әмәләләримиз тәрәфиндән уstadлыгла сөндүрүлмүш олан забастовка Азәрбајчән үчүн сијаси бир имтаһан иди.

Бу бәр бөјүк имтаһан иди ки, бүтүн дост вә дүшмән вә битәрәфләрин нәзәр-диггәтләри биздә олуб дејирдиләр ки, көрәк бу Азәрбајчән түрк вә исламлары ки, мүстәгил јашамаг вә өз-өзләрини доландырмаг истәјирләр. Бу сијаси имтаһандан кечә биләчәкми, јохса бачармајыб басылачагмыдырлар вә әввәлдән мүәјјән едилиб дөфтәрә јазылмышды ки, әкәр биз бунун кими ағыр сијаси имтаһаны лајигилә верә биләрсәк, мүстәгил јашамаға өз-өзүмүзу бидунә-гәјјум доландырмаға лајиг бир милләт, бир

дөвләт әфради олдуғумузу бүтүн аләм гаршысында исбат едәрик. Вала, өзүмүзә гәјјум тикмәк, өзкәләри үстүмүзә һаким гојмаг лазым кәләчәкдир. О һакимин вә о гәјјумун да бизимлә нә төвр доланачағы вә јашамаға лајиг олмајан бир милләтлә нә кунә рәфтар едәчәји мә'лумдур.

Имтаһан ағыр имтаһан иди.

Бизи имтаһана чәкәнләрин әсл мөгсәдләри бизи јыхмаг, әзмәк вә мәһв етмәк олдуғундан габағымыза о дәрәчә ағыр суаллар гојмушдулар ки, һәр бирсинин чавабы өз-өзлүјүндә хүсуси бир мүшкүлат тәрәдирди.

Онлар бир кәлмә истәјирдиләр ки, бизим әлимизи, ајағымызы һәр бир бәнд вә јеримизи мөһкәм-мөһкәм бағлајыб, сарыјыб јерә јыхсынлар вә мејит кими һәрәкәтсиз дүшмүш бәдәнимизә ишарә едиб, кәнәрдән бахан дост вә дүшмәнләрә ришхәнд вә истәһза илә десинләр ки:

—Бахын! Мүстәгил јашамаг иддиасында олан бу дири өлүжә вә өлү диријә ки, сиз бундан јашајыш игтидары көзләјирсиниз! Бунун нә башы башдыр ки, өзүндән вә мүһитиндән хәбәри олсун, нә голунда бир гүввәт вардыр ки, өзүнү мудафиә етсин; нә ајағында истигамаг вар ки, ајаг үстә дура билсин! Өзүн бир дәстә гандырычыларын кәмәндиңә кирифтар едән бу милләт даима зәнчирбәнд әсарәт олмаға лајигдир!

Лакин шүкр олсун ки, бөјлә олмады. Милләт имтаһандан кечди вә парлаг бир сурәтдә кечди!

Имтаһанын ән ағыры фәһлә вә әмәләләримиз үзәриндә иди. Игтисади забастовка дејә онларын көзләринә пәрдә чәкмәк истәнилди. Фәгәт фәһлә вә әмәләләримиз пәрдәнә јыртдылар. Јыртыб да архасында көрүнән сијаси чәһәтләри дәрк етдиләр. Дәрк едиб дә дедиләр ки:

—Биз истиглалымызы сатмаг, милләтимизи мәһв вә набуд етмәк, вәтәнимизи харабазара дөндөрмәк истәмирик! Биз чандан әзиз тутдуғумуз Азәрбајчанымызы дүнән болшевикләрлә «һөкүмәтлик» үстүндә гарпыш-гарпыш салан, бу күн исә болшевикләри көмәјә чағыран, дүнән инкилисләрә јалваран, бу күн инкилисләри сөјән Чурәјев, Анашкин¹ вә микојанларын² хава вә һәвәсинә, кеф мајәшасинә гурбан етмәк истәмирик.

Имтаһан парлаг бир сурәтдә кечди. Дост севинди, дүшмән јанды!

Азәрбајчән түрк вә исламлары мүстәгил јашамаға габил, дири, сәләмәт әгл вә сәләмәт бәдәнә малик сијаси бир ваһид олдуғуну јар вә әғјар нәзәриндә исбат етди!

Ола билсин ки, кәләчәкдә бизим үчүн даһа ағыр имтаһанлар һазырланыр. Фәгәт биз даһа горхмуруг. Зира

бу күнкү ағыр имтаһандан кечмәк үчүн бүтүн көмәјимизи сәрф етмәјә лүзүм көрмәдик, чәтин имтаһаны асанлыгла кечдик. Бундан даһа ағыр имтаһанлары кечмәк үчүн кифајәт гәдәр гүввәмиз олдуғу ашкар олду. Дүшмәнләримиз кәләчәк һижлә вә тәзвирләринин дәхи һәр дәфә мүвәффәғијјәтсизлијә дүчар олачағына бу күнкү әзминиздән пеј апармаг олар.

Гој инди бу имтаһаны көз илә көрән битәрәф һакимләр дөфтәрләриндә буну гејд етсинләр вә үмүмә охутсунлар ки;

Азәрбајчан түрк вә исламларынын азадлығына тохунулмасын! Онлар бу инадлығы лајигдирләр!

ХАТИМӘ

Забастовканы јатырмаг хәләлдар едилмиш мәншәти өз јолуна салмаг һаггында һөкүмәтимиз тәрәфиндән итихаз едилмиш тәдабири-шәдидәдән һасил олан мүвәффәғијјәт вә мүзәффәријјәти авам вә анламазлар нәзәриндә ләкәләмәк үчүн һөкүмәтимизи иртичапәрәстликлә итиһам едирләр. «Контрреволјусонер», «реакционер» дејә авам фәриб тәбирләрлә гандырмаг истәјирләр ки, күја бизим һөкүмәтимиз Николај һөкүмәти јолујла келиб «пролетарија» илә мүбаризәјә галхырмыш! Фәгәт бөјлә дејил ки, бөјлә дә олсун!

Забастовканы јатырдан һөкүмәтимиз азад Азәрбајчан чүмһуријјәтинин ән һүрријјәтпәрвәр, ән демократик бир һөкүмәтидир ки, бу сәнәтләри һанз олдуғу сөзлә дејил, фә'лән исбат едиб дә азад бир чүмһуријјәтә јарашан азадлыгларын һамысына јол вермишди.

Забастовка гуран адамлар исә Бақы пролетаријасы, Бақынын әсл фугараји-касибеси олмајыб да имперализм амалыны, јә'ни бир милләтин азадлығына гаршы суји-гәсд етмәк фикринин тәрәфдарлары иди ки, Азәрбајчан түркләринин азадлығы азад бир сүрәтдә тәрәгги вә инкишаф етмәси вә бир милләт олмаг үзрә гәваји-чисманијә вә руһанијә вә маддијә вә мәнәвијјәсинин сәрбәстанитәәлиси силарча арзу олунмајан вә онларын хошуна кәлмәјән әһваллардандыр.

Демәли, бу мүбаризәјә контрреволјусија илә пролетарија мүбаризәси дејил, һүрријјәтпәрәст вә азадлыг тәрәфдары олан бир милләтин гырмызы рәнкә бојанмыш гара гүввәләрдән өзүнү горумасы, мүдафиә вә мүһафизә етмәсидир.

Әсарәт кәмәндини тәкратр бојнуна салмаг вә зәләләт

зәнчирини тәзәдән ајагларына вурмаг истәмәјән милләти вә о милләтин башында дуран һөкүмәти контрреволјусонер дејә тәгдир етмәк, башыны гәссабын бычағы алтына узатмаг истәмәјән бир һејваны сөкмәк мәнзиләсиндәдир.

Бу забастовка ки, баш тута билсә иди, бүтүн һајатымызы дурдурачаг вә забастовкачыларын мүвәффәғ олдуғлары тәгдирдә ола билсин ки, пајтахтымызы тәкратр ган очағына дөндәрәчәк иди, јени тәшәккүл етмиш кабинетәмиздән өтәри өз бачарығыны вә бачарыгсызлығыны әһалимизә вә үмүмә билдирмәк үчүн бир имтаһан вә бир мәһәк дашы иди.

Кабинәмиз тәшәккүл едән күндән бәри, бир чохлаарынын әли үрәји үстә дуруб фикир-фикир едирдиләр ки, аја, бу гәдәр узун бир бөһрандан сонра әмәлә кәлмиш олан бу кабинет бир шеј бачарачагмы, јохса идарә ишиндә бачарыгсызлыг вә дүшмәнләримиз гаршысында мәтанәтсизлик кәстәриб мәмләкәти идарәдән ачизми галачагдыр.

Забастовканы јатыртмаг јолунда һөкүмәтимиз тәрәфиндән кәстәрилмиш олан бу әзм вә сәбат бизи вә һәр бир истиглал-дост вәтәнпәрвәрләри мүтмәинүлгәлб едә биләр. Чүнки һөкүмәт бу имтаһандан парлаг бир сүрәтдә кечди. Мәһәкдашы һөкүмәтимизин сәбат вә бачарыг саниби олдуғуну мејдана гојуб ашкар етди. Нәсиб бәј кабинетәсинә бәјани-е'тимад етмиш олан парламан сәһв етмәдијини билсин.

Нәсиб бәј һәзрәтләри бир кабинетә рәнси олмагла бу һеј'әтә бир әзм вә сәбат руһу вермәк вә бир дахилијә назири олмагла мәмләкәтин хәләлдар едилмәк истәнилән әми вә асајишини мүдәббирәнә бир сүрәтдә бәрпа вә бәргәрар етмәкдә нә гәдәр сәлим бир әгл, мәтнин бир гәлб вә гүввәтли бир ирадәјә малик гијмәтли бир зат олдуғуну әлини сүрәтдә билдирди вә мүстәгил Азәрбајчан тарихиндә бөјүк бир ад гојду.

Азәрбајчан түрк вә исламлары вә әмн-асајиш тәрәфдары олан Азәрбајчан милләтләри Нәсиб бәј кабинетәсинә бел бағлаја биләр вә үмидвар ола биләр ки, идарејимәмләкәт ишинин һәр бир чәһәтләриндә дәхи бунун кими саламат бир политика ишләнилиб мәмләкәтимиз вә вәтәнимиз кәмали-сүрәтлә бир тәрәфдән гүввәт тапыб, бир тәрәфдән дә тәрәгги едәчәк вә кетдикчә ағ күнләрә чатачагдыр.

СИЈАСИЈАТ

Инкилисларин Гафгаздан кетмәји вә әвәзиндә итал-жанларын кәлмәји мүхтәлиф кофткулара сәбәбијјәт вер-мәкдәдир. Бу сијасијат дәјишкликлијини һәр кәс бир чүрә тәфсир едир. Буну италжанлара мүттәфиғләр тәрәфиндән бир күзәшт сурәтиндә анлајанлар инкилис нүфусинә гаршы бир һәдд гојулмағ мәзмунунда тәлғи едән-ләр вә саир бу кими мәнәналарла тәфсир верәнләр вардыр.

Бизчә бу әһвали-сијасијат јүрүшүнүн програмыны бу күн әлләриндә тутмуш олан мүттәфиғ дәвләтләрин програм дәјишкликләрини анладан әһваллардан де-јилдир. Бу мүзәфәријјәт вә гәләбәләриндән мнүмкүн мәртәбә, бөјүк истифадәләр газанмағ һәрб әснасында чәкмиш олдуглары, зәрәр вә зијанлары мәнфәәтилә гај-тармағ вә Алманијаны зәрәрсиз бир һалә салмағ ишлә-рилә мәшғул олан мүттәфиғләрин әскәрләри маневрасы-дыр ки, гошун һиссәләринин истираһәти нөгтеји-нәзәрин-дән иттхаз едилмәсинә лүзум көрүлмүшдүр.

Гафгаз чүмһуријјәтләри үзәриндә «протекторат» тә-јин етмәк вә һағги-һимајәнин кимә верилмәк мәсәләсинин һәләлик һәлл олунмадығыны зәни едирик.

Умумијјәтлә, буну демәк олар ки, мүттәфиғләрин Гафгазда долашмасы әввәлчә зәни олундуғу кими Русија-ны дирилтмәк вә әски һүдудлары даирәсиндә јенидән бәргәрар етмәк нијјәтилә олмајыб, бәлкә алман ајағы дәјмиш олан јерләрдән алман нүфузуну билкүллијјә мәнв етмәк вә болшевиклијин јајылмасына бир һәдд гојмағ гәсдиләдир.

Һағги-һимајә мәсәләси кәләчәк мәсәләләрдәндир. Мей-маннәвазлыгла мәшһур олан гафгазлылар вә бахусус Азәрбајчан түрк вә исламлары рәфтар вә һәрәкати ибти-дадә хејрхаһлығ дәләләт етмәјини инкилисләри бөјлә бир мейманә лајиг олан һөрмәтлә гаршыладығы кими дост вә хејрхаһ олачағларыны үмид етдијимиз италжанлары дәхи кәмали-мейманнәвази илә гәбүл едәчәкләрдир.

Вахтилә истибад вә әсарәт ачылығыны дадмыш олан италжанлар бу истибад вә әсарәт чәнкиндән јеничә чан гуртармыш олан азәрбајчанлыларын һалыны көзәлчә анларлар, әләвә түрклик илә италжанлар арасында гә-дим вә јени тарихләрдә бир о гәдәр дәрин бир хүсүмәт вә дүшмәнчилик олмадығыны вә бу күн италжанлар илә ос-манлы түркләри арасында мөвчүд олан үлфәт вә мөвәд-дәти мүлаһизәјә алырсағ, италжанлардан мәнфәәтдән

башга бир зәрәр көрмәјәчәјимизи индидән гәвиән үмид етмәк олар.

Инкилисләрин кетмәјинә кәлинчә јухарыда зикр ет-дијимиз үзрә биздән бизим адәт, әхлаг вә рәфтарымыз-дан доғру хәбәрләри олмајан вә дүшмәнләримиз тәрә-финдән һағгымызда јалан-јалан хәбәр вә мә'лумат әхз етмиш олан инкилисләр ибтидан әмирдә бизә бир гәдәр јан-јан бахмағ истәдиләрсә дә сонра бизимлә јахындан таныш олуб да мә'луматларынын јалан вә јанлыш олдү-ғуну дәрк едиб һәр мүнәсибат вә мүамилатларыны дә-јишдиләр вә бизим хејрхаһымыз олмагла дүшмәнләри-мизи башы ашағы етдиләр. һөкүмәтимизи тәсдиғ етмәк, дахили ишләримизә гарышмамағ бизи вә билүмум За-гафгазијаны болшевикләр һүчүмундан горумағ, Бичера-хов казакларыны рәдд етмәк, Деникин вә приживалски-ләр гарақуруһуну пајтахтымыздан чыхартмағ Гарабағ мәсәләсиндә бизә көмәк кими рәфтарлар илә Азәрбајчан түркләри арасында рәғбәт газандығларындан чыхыб кет-мәләринә һејфсиләнмәмәк габил дејилдир. Инкилисләрин бурада олмағындан биз истифадә едиб дә јеничә тәшкил етмиш олдүғумуз дәвләтимизин мөвгәјини бәркитдик. Умури-мүлкијә вә әскәријјәмизи гајдаја салыб күчләндик вә өзүмүзү дүшмән һүчүмундан лазымынча вә ла-јигилә мүдафиә вә мүһафизә едә биләчәк бир һалә кә-тирдик. Умидварығ ки, достлугларыны интизар вә арзу етдијимиз италжанларын вүрудундан дәхи бөјүк-бөјүк истифадәләр едиб һәр бир нөгсанатымызы тәкмилә фүр-сәт булачағыз.

ИНДИ БАША ДҮШҮРЛӘР

Истиғлалымыза гаршы гүрүлмуш олан забастовка һөкүмәт вә милләтимизин сә'ји вә һүммәти илә јатырыл-ды. Истиғлалымызын дүшмәнләри олан забастовкачылар басылдылар. Өзләри дә биабырчылыгла басылдылар. Биәзм вә бәднам олдular. һөрмәтдән вә көздән дүшдүләр вә һәр бир нүфузларыны итирдиләр. Демәли, ханн вә хасирләрә лајиг олан мәнәви чәзаларына чатдылар.

Бу биабырчылығын шиддәтнин азалтмағ вә итмиш нү-фузларыны кери гајтармағ кими тәшәббүсләрә кириш-мәјин мүвәффәгијјәтпәзир ола билмәјәчәјини дәрк етмиш олан забастовкачылар «ваһид чәбһә» гүрүлдүғундан сонра партија-партија олуб, бир-бирләриндән ајрылмаға тәләсдиләр. Тәләсдиләр ки, мәғлубијјәтләринни, тәгсиринни

бир-бирләринин үзәринә атмагла һәр кәс өз адыны тә-
мизә чыхартсын.

Иштә ики күн эввәл йығылмыш олан «рабочи кон-
франс»да бү мәғлүбйјәт мәсәләси музакирә едиләркән,
болшевикләр меншевикләри вә бунлар да онлары итти-
һам етмәјә башламышдылар.

Тәгсирин ән бөјүјүнү вә мәс'улијјәтин ән ағырыны
түрк сосиалистләр фиргәси олан «һүммәт» үзәринә йы-
хыбдырлар вә дејибдирләр ки, әкәр «һүммәт» һүммәт
ејләсә имиш, забастовка јатырылмазмыш.

«һүммәти» мүдафиә етмәк үчүн күч вә бәла илә сөз
ала билмиш олан Әһмәд Чөвдәт Әфәндиин «мүдафиә-
намә»синдә көрүнүр ки, дашнактардан дөнмә болшевик-
ләр тәрәфиндән гүрүлмүш олан бү забастовка нечә ки,
биз кәрратла демишик вә нечә ки, түрк фүгәраји-каси-
бәси өзү дә һисс вә дәрк етди, мәһз Азәрбајчан түрклә-
ринин истиглалына гаршы гурулан бир кәләк имиш.

Сафдәрүн «һүммәт»чиләр сә'ј едирмишләр ки, забас-
товканы Азәрбајчан һөкүмәтинә гаршы дејил, инкилис
политикасы әлејһинә чевирсинләр. һөкүмәтимизин вәгтл-
лә демиш олдуғу сөзләрини ки, лазым вә мүмкүн олдуғу
һалда һәштәрхана нефт көндәрәрик. Әлдә дәставуз едиб
дә һәштәрхан илә мал мүбадиләсинә мане оланлар јал-
ныз бир инкилисәрдир дејә чалышырлармыш ки, забас-
товка мәһз сијаси бир рәнкдә олүб инкилис сијасәтинә
гаршу бир протесто олсун.

Лакин һијләкәр дашнак болшевикләрин әсл мәгсәд-
ләри мал мүбадиләси мәсәләси олмајыб да Азәрбајчан
һөкүмәтини дағытмағ вә Азәрбајчан түркләринин истиг-
лалыны мәһв етмәк олдуғундан сафдәрүн сосиалистлә-
римизин сөзләринә мәһәлкүзар олмајыб өз дедикләрин-
дә дурубдурлар. Амма сонрадан өзләринин басылдығы-
ны көрүб тәгсири кенә мүсәлман сосиалистләринин үзә-
ринә атыб, онлары «пролетарија» дедикләри чәмијјәт
үзәриндә бәднам етмәклә бир күллә илә ики довшан ву-
рурлар. Әввәла биабырчылығларының тәгсирини өзлә-
риндән көтүрүр вә санијән түрк сосиалистләрини хәјә-
нәтлә иттиһам едиләр...

Дашнак болшевикләрин вә дашнак меншевикләрин бү
чүрә һијләләрини, үрәкләринин хаинликләрини вә үмүм-
түрклүјә, түрк фүгәраји-касибәси вә түрк сосиалистләри
дә бураја даһил олмағ шәртилә дүшмән кәсилдикләрини
биз чоһдан билирдик. Март вә мартдан сентјабра гәдәр
давам едән фачиләр бү әһвалаты үмүмтүрклүјә вә бахү-
сус Азәрбајчан түркләринә ачыб, ашкар етди. Тәәччүб
едиләчәк һал бурасы иди ки, бү ашкар шеји һамы көрүр-

дүсә дә сафдәрүн сосиалистләримиз көрә билмәјиб со-
сиализм фикринә дә вә истиглалымыза да дүшмән олан
вә «маска»лар алтында ишләјәнләрә с'тибар едиб онлар-
ла әлбир олмағы өзләринә рәва көрүрдүләр.

Әлбәттә, әлбир олмағ, дилбир олмағ дејилдир вә биз
һәшән түрк сосиалистләрини хаинләрә дилбир олмағда
мәзнун көрәнләрдән дејилик. Парламанымыз гошадында
Шејхүлисламов Әфәндиин дилилә Азәрбајчан түрклә-
ринин истиглалыны мүдафиә јолунда биринчи чәркәдә
биз сосиалистләри көрәсиниз! Вә бү забастовка күнлә-
ри Әһмәд Чөвдәт вә Ағамалыоғлу! әфәндиләрин ағзы илә,
бир истиглалымызы сағдан вә солдан мүдафиәјә һазы-
рыз» дејән сосиалистләримизи, бү истиглалымызы сар-
сытмағ вә мәһв етмәк истәјән дашнактан дөнмә «сосиа-
лист»ләрә дилбирликдә иттиһам етмәјә һаггымыз јох-
дур. Тәәччүбләндијимиз әһвал бунларын онларла әлбир
олмағы вә бү јаланчыларә инанмағы вә сосиализм мас-
касы алтында кизләнән хаин сифәтләри көрмәмәкләри
иди.

Инди шүкүр олсун ки, бү забастовка хаинләрин мас-
касыны јыртды вә әсил сифәтләрини бизим сосиалистлә-
рә көстәрмәклә бунлары нифрәтләндирди вә зәнн едирик
ки, көзләрини ачды. Түрк сосиалистләринин нашири-әф-
кары олан «Зарја»² гәзетәси һаман хаинләр хүсусиндә
дүнәнки баш мәғаләсиндә дејир ки, «бү адамлар јалан
демәји, чәмаәти алдатмағы вә ифтираларла мәшғүл ол-
мағы вичданларына рәва көрүрләр. Бү хүсусда насонал
болшевикләр (јә'ни дашнактан дөнмәләр) вә сосиал бол-
шевикләр дилбирдирләр... Президиум сечмәк нишиндә
Минкојан утанмаја-утанмаја кәләкләр гуруб Әбилову³ вә
Пепинову рәдд едиб, фиргәнин башга әзаларыны да ишә
гәбул етмәди... О адам ки, һәлә дүнәнләри дашнак пар-
тијасы чәркәсиндә иди, бү күн үзүнә коммунист (болше-
вик) маскасы кејиб түрк-сосиалист фиргәсинин башчы-
ларыны фәһләләр гаршысында бәднам етмәк истәјир.
Бү јаланчыларын вә маска кејәнләрин һамысына бизим
бир чавабымыз вар. Мурдар әлләринизи керә чәкин. Сиз
фәһләләр вә фәһлә рәһбәрләри арасында провакасијалар
дүзәлдә билмәзсиниз. Түрк фүгәраји-касибәси ағыр ибрәт
руслары васитәсилә өз маскалы «дост»ларыны јахшыча
таныды...»

Бү әһвалатдан вә бү сөзләрдән сонра биз дә үмидвар
олмалыјығ ки, түрк фүгәраји-касибәсинин мартдан бәри
көзәлчә танымыш олдуғу «меһрибан дост»ларыны түрк
сосиалистләри кеч дә олса бү күндән таныыб вә таны-
јанлары да танымајанларына таныдыб, хаин вә хасир-

ләрлә даһа бундан сонра әлбир олмаз вә онларын истиглалымыза гаршы гурмаг истәҗәчәкләри забастовкалары јатыртмагда түрк фүгәраји-касибәсинә көмәкләр едирләр.

НАХЧЫВАН ВӘ ГАРАБАҒ

Нахчыван мүсәлманлары Арарат һөкүмәтинә табе олмаг истәмәдији кими Гарабағ ермәниләри дә Азәрбајчан һөкүмәтинә тәбәәлик етмәк истәмирдиләр вә истәмирләр.

Нахчыван мүсәлманларынын бөјлә рәфтара һағлары варды. Чүнки ораларын мүсәлманлары әдәдчә ермәниләрдән чох олуб, јерләринин бөјүк гисми дә мүсәлманлара мәхсусдур. Һалбуки әдәдчә мүсәлманлардан аз вә јер-јурдча мүсәлманлардан касыб олан Гарабағ ермәниләри бу иддиаларындан һеч бир һағга малик дејилдиләр вә әләвә бу һағсыз фикир вә иддиа бүтүн Гарабағ ермәниләринин арзусу олмајыб бәлкә дашнак партијасынын фитнә вә интригасынын нәтичәсидир. Һалбуки Ермәнистана табе олмамаг тәшәббүсләри үмум Нахчыван мүсәлманларынын өз арзулары иди.

Инкилисләр бу мәсәләләри һәлл етмәк истәдиләр. Мә'лум олду ки, Нахчываны мәнәлли мүсәлманларын һағлы арзусуна рәғмән Ермәнистана вә Гарабағы да дашнакларын иддиаларына хилаф олараг Азәрбајчана мүтәәлиг етдирмәк әсасы илә иш көрмәк фикриндәдиләр. Бу фикри јеритмәк үчүн кенерал Рәһвини Арарата көмәјә вә миралај Шатлуверти дә Азәрбајчана мәдәдә мә'мур етдиләр.

Бу күн ишин нәтичәси мә'лум олур.

Кенерал Рәһви өз вәзифәсини кәмәли-мүвәффәғијјәтлә ифа едиб ермәни «Наше время» гәзетәсинин јаздығына көрә Нахчыван вә Шәрур¹ тәрәфләрини бу мај ајынын 14-дә ермәни һөкүмәтинә тәслим едә билди. Бөјлә ки, ајын 13-дә инкилисләр вә ермәни һөкүмәт әзалары Нахчывана варид олуб мүсәлманлардан башда Кәлбәлихан Нахчывански² вә мүһәндис Султанов олмаг үзрә милли шура әзалары тәрәфиндән истигбал олундуғундан сонра бу түрк јерләринин вә түрк әһалисинин е'тисазсыз вә гижүлүгалсыз олараг Арарат һөкүмәтинә тәслими ишини Чәфәргулу хан Нахчыванскинин гонағлар үчүн һазырланмыш олдуғи һаһари јемәклә итмамә јетирдиләр.

Пәс миралај Шатлуверт нә еләди?

Бакы илә Гарабағ арасында олан јолу бир нечә көрә

өлчдү вә әзчүмлә Гарабағ ермәниләринә бир нечә нәси-һәтамит сөзләр деди вә бу сөзләр әвәзиндә Гарабағ дашнакларындан «башга чүрә» чаваблар алдыгдан сонра, вәзифәсини гуртармыш һесаб едиб гајытды...

Демәли, Арарат һөкүмәти инкилисләрин көмәјилә һаһаг мәрәмларына һаһаг олдулар, амма Азәрбајчан һөкүмәти јенә еји инкилисләрин көмәјилә өз һағгыны һәләлик јеридә билмәди.

Кенерал Рәһвинин миралај Шатлувертдән мәнәсәбчә јухары олдуғуну она мүвәффәғијјәт газандыра билди, јаинки инкилисләр, ермәниләр һамысы олан америкалылара хош көрүнмәк үчүнмү Арарат һағгында бу гәдәр чанфәшанлыг көстәриб дә Американын хәбәри олмајан Азәрбајчан хүсусиндә гәсдән сәһләнкарлыг етдиләр. Јохса Нахчыван түрк демократијасы Нахчыван ханларынын хәјанәти гурбаны олдулар. Һәр һалда һағ һаһагга верилди вә Азәрбајчан һөкүмәти о тәрәфдән мә'јус вә бу тәрәфдән мәчмум бир һалда галды. Бу јандан дәхи әһалимиз үчүн өлүм-дирим мәсәләси олан көчәри фүгәрасы тәәххүр гәбул етмәз бир һалда едилмәсини бүтүн шиддәтлә тәләб етмәкдәдир.

Бизи јандыран инкилисләрин тәрәфкирилији вә ја инкилис кенералынын бачарығы вә инкилис миралајынын бишүүрлуғу дејлдир. Өзүмүзүн рәфтарыдыр ки, онун адына бачарыгсызлыг демәкдән башга өзкә бир ад гојмаг олмаз.

Гарабағ кенерал-губернаторлуғ шәклинә гүвәвләндијиндән бәри бизим зәннимиз бу иди ки, Гарабағ мәсәләси артыг битди. Үмид едирдик ки, Гарабағын һакими ишин вә'з вә һалындан камалынча хәбәрдар олуб да лазым кәлән тәдбирләри көрмәк үчүн бүтүн сә'јини һәләлик мәнз бу јолда сәрф едәчәкдир.

Лакин ишин букүнкү вәзијјәтиндән ашлашылыр ки, әввәл әмрдә олан тәдбирләрин ән бөјүҗү инкилисләрә үмид бағламаг имиш вә кенерал-губернатор јанында тәшкил етмиш олан «шура» әзалары да өз вәзифәләрини бундан ибарәт билирмишләр ки, «мәһалә чыхыб» өзләринә кенерал-губернатор «памошники» ады гојуб ашналары олан бөјүкләрин чибинә Николајдан галма «алачыг»лары кәндчиләрдән шаллағ күчилә јығмаг истәмијән полис мә'мурларыны тутдуруб һәбс етмәк илә «әдаләт», даһа доғрусу, «һөкүмәт» көстәрсинләр. Вә даносбазларын тәһрикатилә иш көрүб бимәзмун вә чүрүк политика илә мәшғул олсунлар.

Бу чүрә политиканын ахыры бу олар ки, һәһәк ермәниләри табе етмәк мүмкүн олмаз, бәлкә мүсәлманлары

да рэнчидэхатир едиб гарышыг мäsәләни даһа да гат-гарышыға салмагла дөвләтимиз гаршысында бөјүк-бөјүк әнкәлләр тәрәдәрик...

ДӘРБӘНД ӘҢВАЛАТЫ

Дәрбәндин дабравол гошуну тәрәфиндән ишғал едил-мәси азербайчанлыларын тәбин һәјәчанына мучиб олмушдур.

Әввәл әмрдә ону демәлидир ки, һәләлик бир о гәдәр һәјәчана сәбәб јохдур. Әввәла, бурасы вар ки, инкилис вә италјанлар Деникин гошунунун бу рәфтарындан әсла разы олмадыгларыны вә бу ишин онлардан ичазәсиз ич-ра едилдикләрини гәт'и сүрәтдә бәјан етмишләрдир. Әла-вә олараг италјан һеј'әти тә'миң етмишдир ки, гошунлары кәлиб јетишән кими Дәрбәнд илә Петровскини ишғал едәчәкдирләр.

Вә санијән, деникинлиләр Азербайчанын истиглалыны таныјыб да бу истиглала гаршы һеч бир сүји-нијјәтләри олмадыгларыны һөкүмәтимизә билдирмишләрдир. Вә сал-лисән һүдудумузу вә истиглалымызы гурмаг үчүн һөкү-мәт тәрәфиндән лазым олан тәдбирләр көрүлмушдур.

Анчаг бурасы вар ки, инкилис вә италјанларын сөзу илә дедикләри мәтләб бизим үчүн бир о гәдәр тәсәлли ола билмәз вә биз бу сөзләрә инаныб вә ујуб да архајын ола билмәдијимиз кими, еһтијатымызы да әлдән бураха билмәрик. Һакәза деникинлиләрин бизим истиглалымы-зы «танымасы» вә бизә гаршы сүји-нијјәт бәсләмәси сөз-ләринә инанмаг үчүн дә ушагчасына сафдәрүн олмалы-дыр. Деникинләрин програмы бизә мә'лумдур. Онларын истәдији будур ки, Русијаны болшевикләр әлиндән алыб да тәкрар әввәлки һалына салсын вә гәбләл мүһа-рибә һүдудлары дахилиндә бәргәрар етсинләр.

О һалда ән бөјүк үмид өзүмүзә, өз гүввәтимизәдир. Биз бу гүввәнин сајәсиндә өз истиглалымызы сахлаја билсәк, о һалда әввәл тәһлүкәни рәдд едәрик вә сани-јән, өзүмүзә тәрәфдарлар дәхи чәлб едә биләрик.

Унутмајалым ки, Дағыстанын деникинләрлә тәрәфин-дән ишғал едилмәсинә мүсәидәт верәнләр ән әввәлчә дағыстанлыларын өз идарәсизлији сәбәб олду. Әкәр Да-ғыстан милләтләри арасында бирлик, мөһкәм иттифаг вә иттиһад мөвчуд олсајды, дабравол гошунлары онлара бата билмәзди вә бунларын бу әзми-нәбатини мүшәһидә едән инкилисләр дәхи деникинлиләрә бу гәдәр чүр'әт вермәздиләр.

Сочи үзәринә һүчум етмиш олан дабраволлар гејрәт-ли күрчүләрин һүммәт вә иттифаги сајәсиндә истилачү-јанә фикирләриндән әл чәкмәјә мәчбур олан кими инки-лисләр дәхи онларын тәрәфини илтизамә мәчбур олдулар.

Деникин дабравол гошуну Дәрбәнддә галачагдыр-лармы, ја бири кәлмијәчәкдирләрми? Кәлмәк истәсәләр инкилис вә италјанлар бунлара мане олачагмы, бунлар башга мәсәләдир. Лакин бизим үчүн шималдан тәһлүкә мөвчуд олдуғу мә'лум бир мәсәләдир. Буну һеч бир вахт унутмајыб да вар гүввәмиз илә чалышмалыыг ки, бу шимал тәһлүкәсинин рәддинә гаршы һәмишә вә һәр бир һалда һазыр олаг. Она көрә мүмкүн мәртәбә һазырлан-малы вә һеч бир фәдакарлыгдан чәкинмәмәлијик.

Биз һазыр оландан сонра дүшмәндән горхумуз јохдур.

БИР ЈАШ

Бу күн истиглалыны е'лан етмиш олдуғумуз вә бу ис-тиглалы газанмаг јолунда чајларча ганлар ахыдыб, ми-н-ләрчә ханиманларымызы хараба гојдуғумуз бир дөвлә-тин, јә'ни Азербайчан түрк дөвләтинин бир јашы тамам олуб да икинчи јаша гәдәм гојдуғу күндур.

Новзад дөвләтимизин төвәллүду ана вәтәнин бәтнин-дән доғулмасы чәтинликлә әмәлә кәлди. Ана вәтән ба-ласыны доғаркән өзүнү гурбан едәчәк дәрәчәсинә кәл-мишди... Азербайчан торпағы бир харабазара, бир вира-нәјә дөнәчәк иди. Оун—о мадәри-мәһрибанын назик синәси, зәриф бәдәни үзәриндә кәзән габа ајаглар, һәм анасыны, һәм бәтниндәки баласыны чәкмәләринин, тә-пикләринин алтында тапдаламаг, әзмәк вә хурд-хаш ет-мәклә анасыны да, баласыны да өлдүрмәк истәјирдиләр...

Лакин бу зәиф синә ичиндә кизләнмиш олан ешиг вә мөһәббәт о дәрәчә бөјүк бир гүввәти-һанз иди ки, зәиф чинсим, гүввәтли руһ сајәсиндә дүшмән зүлмү гаршысын-да таб вә тагәтдән дүшмәјиб јашамаг вә јашатмаг игти-дарыны гејб етмәди.

Ана вәтән доғду...

Вә бу күн доғдуғу өвладынын сәнә'ји-дөвријјәси мү-насибәтилә бајрам гүруб вә өвладыны мави, ал вә јашыл рәнкли парчаларла бәзәјиб нүмајишқаранә бир сүрәтдә бејад ифтихар етмәдәдир.

* * *

Бир јашлы дөвләтимиз, кәләчәкдә вә јакын кәләчәк-дә түркүјүн үмидкаһы, исламығын пәнаһы вә әләми-

мәдәнијјәтин мөһтәрәм бир үзвү олачағыны һәлә бир јашында олдуғу һалда һәр кәсә билдирмәдәдир.

Азәрбајчанын түрклүјә истиғбал мејвәләри јетишдирмәк мүнбит бир торпағ тәшкил етдијини, османлы түрк гардашларымыз дәхи играр вә е'тираф едиб бизә үмиди-нәзәри илә бахмададырлар. Фиелһәгигәт Азәрбајчан иди ки, түрк иргиндә сағлам бир милләт һисс ојатды, милләт нә олдуғуну, милијјәтини унутмуш түркләрә билдирди. Онлара сән әввәл-әввәл бир түрксән деди вә «түркәм» дедиртди...

Түрк мөвмүнүн дәхи фарслар вә эрәбләр кими мүшәррәф олдуғлары дини, мүбәјјәни—исламын—аллаһымыз бир, пејғәмбәримиз бир. Гуранымыз бир вә бина-әннелејһә динимиз дә бир олмалыдыр,—дејә бу бирлијә фе'л вә әмәл илә илк гәдәм гојан Азәрбајчан түркләри олду десәм әминәм ки, хәтә етмәрәм. Бу фикрин Азәрбајчан түркләри арасында бөјүк бир сүр'әт илә интишарыны вә гүввәләнемәсини көрәнләр сөзләримнә тәсдигә мөчбур оларлар...

Бизи вәһши биләнләр вә биздән јалныз ган ичичилик көзләјәнләр илә вә бизим вүчүдүмүзү аләми-мәдәнијјәт үчүн тәһлүкәли әдд едәнләр илә бир балача тәмәс лазым имиш ки, бу фикрин вә бу нәзәрин сырф јалан вә јанлыш олдуғу мејдана чыхсын. Инкилнсләр бизим ичимизә кирәркән өзләрини вәһши һејван гаршысына чыхмыш бир овчу вәзијјәтиндә сахламағ еһтијатына һеч бир лүзүм олмадығыны, бир-ики күндән сонра кәмәли-тәәччүб илә анладылар вә һаггымызда бәсләмәкдә олдуғлары нәзәр вә тәсәввуратын билмәмәзлиқ вә ја дүшмәнләрин тәблиғи нәтичәси оларағ хәтә вә јанлыш олдуғуну да дәрк етдиләр. Әминәм буну дә дәрк етдиләр ки, истибадад алтында тәрәғги вә тәалидән чәбрән мәһрум вә чәһаләтә мәһкүм едилмиш олан бу милләт азад олдуғдан сонра чох чәкмәз ки, аләми-мәдәнијјәт базарларында өз миллијјәтләри тәғазәси илә әмәлә кәлмиш мәдәни мәталәрини әнзари-бәшәријјәтә тәғдим илә мәдәнијјәти гоча олан милләтләри дә һејран гојарлар...

Ал рәнки түрклүјә, јашыл рәнки исламлыға вә мави рәнки дә мәдәнијјәтә ишарә олан бајрағымызын мәнәји-мәнәвијјәси дә будур.

Адамлар варды ки, бизим истиғлалымызы истәмирдиләр. Һалбуки бизә дүшмән дејил идиләр вә бу истәмәзликләри дә дүшмәнчилик үзүндән дејил иди. Фәғәт онлар горхурлар. Горхурдулар ки, биз һөкүмәт етмәјә, мәмләкәт доландырмаға, дәвләт сахламаға габил олмајыб да мүхтәлиф милләтләри тәбәмизин чән вә малыны мұһа-

физә едә билмәјән мәмләкәтдә асајиш бәрпа едә билмәјәк, низам вә гандә гоја билмәјәк, сијасәтдә бачарыг-сызлығ кәстәриб хәлгин истираһәтини позаг...

Лакин нозад дәвләтимизин јени башламыш өмрүнүн күнләри вә ајлары кәлиб-кечдикчә бу фикирдәки адамлар өз фикирләрини дәјишмәјә мөчбур олурдулар. Болшевикләр дөврүндә һәсрәтини чәкдијимиз чөрәк вә чөрәкдән дә артығ һәсрәтиндә олдуғумуз әмнү-асајишин јохлуғу вә чәмаәти гоз вә фындығ кими бизар едән гәтлү-гарәтин чохлағу о да, бу да рәф' едилди. Азәрбајчан дәвләти чөрәјилә бәрәбәр әмнү-асајиши дә иадә етмәклә әһалини һәм ачлығ, һәм дә гәтлү-гарәт бәлаларындан хилас гылды. Чаван дәвләтимиз дүңјаны бүрүмүш олан сары хәстәликләрлә дә мәдәнивар бир сүрәтдә мүбарнә-зәјә киришиб зәфәр вә мүвәфғәијјәт газанды...

Дүшмәнләримизин вирди-зәбаа етдији «бә-хан» вә шаллағ һөкүмәти әвәзинә ән демократик вә ән һүријјәт-пәрвәр бир дәвләт олдуғуну билдирди. Әһалисинә бир бу гәдәр кениш вә кенишлији һеч бир һөкүмәтдә көрүнмәмиш, бунча һүрријјәт вә азадлығларын вүчүдү гаршысында дүшмәнләримизин көзләри һејрәтләнби дилләри лал олачағ иди ки, һилә вә тәзвирә әл атыб һөкүмәтимизин бу гәдәр һүрријјәтпәрәстлијини һејванлыға вә сәһләнкәрлыға иснад илә бизи јенә дә ләкәләндирмәк истәјирдиләр. Лакин бу ахыркы забастовканы Азәрбајчан истиғлалыны мөһв етмәк вә мәмләкәтимизи анарши һалына салмағ нијјәтилә гурулмуш забастовканы јатырмағ ишиндә һөкүмәтимизин вә милләтимизин кәстәрмиш олдуғу эзм вә сәбат, устадлығ вә мөһарәт, дүшмәнләримизин бу ләкәсини дә үзәримиздән силди вә бу төһмәти дә рәф' етди...

Ичәрисиндән чыхан гырмызы тәһлүкәни рәф' вә эзаләјә гадир олан бир һөкүмәт вә милләт, харичдән сәдасы кәлән гара тәһлүкәни дә дағымтаға вә дармадағын етмәјә гадир олмазмы зәнн едирсиниз. Сиз онун бу јашар олдуғуна бахмајын. Дүшмән дөф'индә тәчрүбәсиз олдуғуна түрклүк вә исламлығына мөхсус фәзиләтләринә бахыб да әмин олунуз ки, бу һөкүмәт вә бу милләт өз истиғлалыны өз азадлығы вә өз тәбәәсини шанлы бир сүрәтдә һәр бир дүшмәндән горуғаға гадирдир вә бу гүдрәтини лазым олдуғу һалда исбат едир. Бу тәнтәнәли, чәләл вә шүкүһлү бајрамынызы көрәнјәр буну јегин билсин ки, бир јашар чаван Азәрбајчан түрк дәвләтинин истиғлал мұһафизәсиндәки шүары будур ки:

— Өлмәк вар ки, дөнмәк јохдур!

Бу күн, бу әзиз бајрам күнү сидг-дил илә:

— Јашасын мүстәғил Азәрбајчан!—дејәнләр әмин олмалы ки, ону мүстәғил јашатмаға гадир оларлар!

ШИМАЛЫМЫЗЫН БАЛЫ

О, Дағыстан ки, ону фәтһ етмәк үчүн гошунунун гүввәсилә Европаны горхудан рус чарлығы отуз беш ил вүрүшүб чалышмышды. О Дағыстаны Деникинн дәрәдән-тәпәдән жығылмыш башы позуглары бир күндә фәтһ етдиләр!

Вә бу фәтһ саясиндә Гафгаз чүмһуријјәтләриндән бири бир аз заман ичиндә көзүмүз өнүндә мәһв олуб кетди.

Дағыстан чүмһуријјәтинин позулмасы вә Дағыстан истиглалынын әлдән кетмәси Үмүмгафгазын новзад чүмһуријјәтләри үчүн сон дәрәчә мучиб тәәссүф бир кејфијјәтдир.

Бир истиглалијјәтин позулмасындан һасил олан бу тәәссүфүн үзәринә бир дә рус иртичапәрәст вә гаракүрүһ гүввәсинин бизимлә јан-јана гоншү олмаг фүгәрәсы долајысилә әмәлә кәлән бөјүк бир тәшвиш вә әндишә дәхи әләвә олунур.

Фәгәт бу әһвалата һамыдан артыг тәәссүф едән әл-бәттә ки, Азәрбајчандыр. Чүнки бу мәһв олан чүмһуријјәт Азәрбајчан илә һәмдин олан бир ислам чүмһуријјәти иди ки, бу динбирлији Азәрбајчан илә Дағыстан арасында бир аилә әзалығы мәрбутијјәти әмәлә кәтирмәклә, кәләчәкдә Гафгаз чүмһуријјәтләринин мүвәзәнеји-сијәсијәсинә дә тә'сир едә биләрди.

Тәшвиш дә әндишәјә кәлдиңдә дәхи јенә дә Азәрбајчанын әндишәси о бириләринкиндән даһа артыгдыр. Чүнки дабраволлар тәрәфиндән көзләнән хәтәр-бәлә вәситә бизи тәһдид едир. Арамызда артыг һеч бир һајил вә сәдд јохдур. Одур ки, биз еһтијатлы олмагдан бир ан бөјлә гафил ола билмәрик вә силаһ алтында һазыр дүрмаг мәчбуријјәтиндәјик.

Амма нәдәндир ки, өз азадлыг вә һүрријјәтини рус истибададынын һирс вә тамаһына гурбан вермәмәк үчүн отуз беш ил чәнк едиб ган төкән дағыстанлылар бүтүн аләмин мәһәббәт вә рәғбәтини газандыглары һалда, бу күн Деникин ордусуна тәслими-чан едән һаман дағыстанлылар, о рәғбәтә мәнһәр ола билмәдиләр вә онларын букүнкү һалы инсанда һискил һисси әвәзинә ачыг вә әсәбијјәт ојадыр?

Чүнки букүнкү дағыстанлылар өз азадлыг вә истиглалијјәтләринин мүдафиә вә мүһафизә етмәк үчүн һеч бир фәдакарлыгдә булунмадылар вә һеч бир иш көрмәдиләр. Гәһрәмәнлыглар илә мәшһүр олан дағыстанлылардан бу јолда һеч бир гәһрәмәнлыг көрмәдик. Нә көрдүк? Мүһарибәсиз тәслим!...

Бу мүһарибәсиз тәслимин нәдән әмәлә кәлдији хүсусиндә бир чох фикирләр ола биләр, лакин һәр нә фикир олса да дағыстанлылар дабраволлылардан горхдулар вә онлар илә горхуларындан мүһарибә етмәдиләр фикри ола билмәз. Чүнки дағыстанлыларын икидликләри вә гәһрәмәнлыглары аләмдә мәшһүрдур. Зәннимизчә бу ишин сәбәбини әввәлән, дағыстанлыларын мүхтәлиф кичик милләтләрдән тәшкил етмәсиндә вә санијән, бу мүхтәлиф милләт арасында иттиһад вә иттифаг фикринин лајиги вәчһ илә чакир олмамасында арамылдыр.

Күрчүстан дәвләтини тәшкил едән күрчүләр вә Азәрбајчан чүмһуријјәтини гуран түркләр бир дил илә төкәллүм едән, үрф вә адәтләри бир олан вә фәрдләри арасында һеч бир ајрылыг олмајан бир милләт күтләси олдугу һалда, дағыстанлылар ајры-ајры, кичик-кичик вә уфаг милләтләрдән әмәлә кәлир ки, һәрәсинин дили ајры, адәти ајры, бир сурәтдә ки, бир јерә жығыларкән бир-бирини анламаг үчүн ја рус, ја түрк вә ја әрәб лисанларыны ишләтмәјә мәчбур олурлар.

Бөјлә мүхтәлиф милләтли бир дәвләт өз истиглалыны вә өз варлыгыны сахламаг үчүн әввәл-әввәл милләтләри арасында вәчиб вә лазам олан иттиһад вә иттифага мөһтачдыр. Әкәр бу иттифаг, иттиһад вә бу әлбирлик дилбирлик мучиб олмаса, бу дәвләтин әскәри гүввәти дә һечдир вә гәһрәмәнлыглары да фајда вермәз.

Дағыстан чүмһуријјәти е'лан едиләндән бәри онларын идарә ишләрини тә'гиб едәнләр вә бунлара көз јетирәнләр Дағыстан милләтләри арасында иттиһад вә иттифаг мөвчуд олмадыгыны көрмәмиш дејилдирләр ки, бу әдәми-иттиһад вә иттифаг чох чәкмәдијә бөјлә бир ачы фәлакәтлә нәтичәләнди.

Дағыстанлыларын иттиһад вә иттифагы анчаг чүмһуријјәтләринин рәсми адында олуб кағыз үзәриндә иди. «Мүттәһид дағыстанлылар иттифагы» намыны дашыјан бу чүмһуријјәтин әдәми-иттифаг вә иттиһады дејил, јалныз мүхтәлиф милләтләрин арасында бәлкә сијәси «оринтатсија»ларында дәхи мөвчуд иди. Бурада бир тәрәфдән болшевиклијә мејил, дикәр тәрәфдән деникинләрә рәғбәт вә бир јандан да Азәрбајчана мүһнәг олмаг фикри мөвчуд олуб иттиһад үзрә мүстәгил јашамаг амал вә арзуларына зәрәр вә зијан јетирмәклә истиглалијјәт фикрини сарсыдыр, лахладыр вә тәрәфдарларыны да мүтәрәддид гојурдулар.

Күрчүстанда вә бизим Азәрбајчанда истиглал мүдафиәси јолунда һөкүмәт тәрәфиндән ирад олунан дә'вәтә

бүтүн милләтдә вә милләти тәмсил едән мүхтәлиф фиргәли парламанда бир ағыздан, бир үрәкдән «Ләббејк» дејиб мүдафиәјә һазыр олдуғларыны изһар етдикләри һалда, Дағыстан һөкүмәтилә Дағыстан парламаны арасында бу мәсәлә үзәриндә дәһи бирлик јох иди. Нә һөкүмәт парламан кемәјинә үмид едә билирди, нә дә парламан һөкүмәт бачарығына инанырды. һөкүмәт илә парламан вә парламан илә дә милләтләр арасында ачығлығлар варды. Хүләсә, арада мөһкәм вә бир-биринә мәрбут һеч бир шеј јох иди.

Бојлә олан сурәтдә дабраволларын асанлығла Дағыстаны башдан-баша ишғал етмәкләри вә дағыстанлыларын мүһарибәсиз тәслими бојлә әһвалларын тәбни нәтичәси иди ки, баш вермәји узағ чөкмәди.

Дағыстан милләтләрини бир-биринә мәрбут едән дин бирлијидир, фәгәт азадлығ вә һүрријәт јолунда мүбаризәдә әзм вә сәбат кәстәрмәк үчүн дини иттиһад тәшвиғиндән өтрү дәмир ирадә саһиби олан имам Шамилләр¹ лазым имиш. Һалбуки аналар һәр дәфә вә һәр әсрдә имам Шамил доғмаз.

Шүбһә јохдур ки, әкәр Дағыстан милләтләри бу күндән бојлә дәһи бир аз кеч дә олмуш олса иттиһад вә иттиһағ илә әзм вә сәбат вә фәдакарлығлар кәстәрәләрсә, азадлығ вә истиглалијәтини кери гајтара биләрләр. Бу үздән Дағыстан истиглали әбәдилик мәһв олду демәк чаиз дејилдир.

ГАРА ТӘҺЛҮКӘ

Истиғлалымызын бир илинин бајрамыны јеничә кечирмишдик ки, үфүгүмүздән гәфләтән нүмајан олан бир гара әл һаман истиғлалымызы гырмағ вә бизи мурдап пәнчәси алтында әзмәк хәјалилә шималымыздан узанмаға башлады.

Харабазара дәнмүш вәтәнләрини дүшмәнләриндән хилас етмәкдә ачиз олан русун гараүзлү олан «ағ» кенераллары, өзкәләр үзәриндә ағалығ етмәк хәјали-шејтанәт малынын сөвгијлә Дағыстан милләтләринин иттиһадсылығ вә нифағларындан вә милләт ханнләринин әмәлләриндән истифадә илә Шимали Гафгаза вә Үмүмдағыстана сохулуб Дағыстан исламларыны тәһти-әсарәтә алдыдан сонра букүнкү фикри Азәрбајчан түркләри үчүндүр.

Истәр сағ, истәр сол русларын һөкүмәти заманында чәһәннәмә дәнмүш олан Вәтәнимизин, өзүмүзүн вә өз һөкүмәтимизин һүммәт вә һүммијјәти сајәсиндә күндән-күнә

көзәлләшмәкдә олан һали һәсуд империалистләрин вә онлара нөкәрчилик едәнләрия хайн гәлбләрини вә чүрүк бејинләрини нараһат етмәдәдир ки, әслиндә затән чәһәннәм әһли олдуғларына кәрә дә Вәтәнимизи тәкрат чәһәннәмә дәндәрмәк истәјирләр.

Чәһәннәм көрмәк истәјәнләр о чәһәннәми, әлбәттә, көрәрләр. Лакин бизим Вәтәнимиздә дејил, бәлкә вәтән өвладымызын гејрәтли әлләриндә тутмуш олдуғлары шанлы силаһын мәрданә зәрбәләри онлары чәһәннәмә вәсил етмәклә арзуларына чатдырырлар.

Азәрбајчан түрк вә исламлары рус гырмызы солларынын ајағлары алтында инләјән вәтәни ондан өтрү хилас етмәдиләр ки, сонра ону русун гара сағларынын әли алтында әсир версинләр!... Бир бу гәдәр төкүлән ганлар, гурбан едилән чанлар, вилан олуан ханиманлар баһасилә истирдад едилмиш олан һүгүгүмүзү әлимиздән алмағ истәјәнләр, о әл саһибләринин түрклүк вә исламлыға мәхсус гејрәт вә намусларындан әзм вә сәбатларындан бихәбәр олмалыдырлар ки, бу чүрә хам хәјаллара дүшүрләр.

Һөкүмәт илә чәмаәтимизин санки бир ағыздан чыхан «өлмәк вар, дәнмәк јохдур» шуары көрүнүр ки, һәлә гара деникинләрин гулағларына чатмајыбдыр. Онун үчүндүр ки, бизи тәһдидә чәсарәт едиләр...

Биз билирик ки, Деникинин бизә гаршы һазырламагда олдуғу тәһлүкә бөјүкдүр. Јәгинимиздир ки, деникинләр үзәримизә бөјүк бир гүввәт илә һүчүм едәчәкдиләр. Лакин горхмуруг бу тәһлүкәни дөф етмәк јолундакы әзм вә сәбатымыз ондан даһа бөјүк вә даһа гүввәтлидир.

Дүшмәнин һағсыз, дүшмәнин зор вә гүввәтилә бизи горхутмағ истәјәнләр буну билмәлидирләр ки, ики миллион мүтәчавиз олан Азәрбајчан түрк вә исламларынын зәурәт мәғамында һамысы да олмаса јарысы әскәрдир. Бир түрк әскәринин дә гијмәти-әскәријјәсини мүлаһизәјә алсағ, бизи дүшмән зорла дејил, дүшмәни биз зорүмүзлә горхутмағ даһа сәһиһ әдд олунар зәнниндәјик.

Бу үздән гара тәһлүкәни дөф етмәкдә дост вә дүшмән габағында ағ үзләрлә чыхмағымыза гүввәтли бир үмид бағлајыб да һеч бир шүбһә етмәмәлидирләр.

ИЧИМИЗДӘКИ ДЕНИКИНЛӘР

Бир Деникин вар ки, бизи харичдән тәһдид едир. Бир чох деникинләр дә вар ки, ичимизә долуб, ән хәтәрли јерләримиздә кизләниб дә бизи даһилдән горхүдүрлар.

Неч шүбһә едилмәсин ки, бу дахили деникинләримизин горхусу, харичи Деникинин горхусундан даһа бөјүк вә даһа хәтәрлидир. Чүнки харичи Деникин көз өнүндәдир. ашкардыр. Дахили деникинләр исә ичимиздә кизләнмишләр, өзләрини көстөрмәјирләр. Кизли дүшмәнин ашкара дүшмәндән даһа тәһлүкәли олдуғу һәр кәсчә мүсәлләмдир.

Бир вахт олар ки, үзәримизә һүчүм едән харичи дүшмәнин бәласыны дәф' етмәк үчүн әл галдырмаг, ирәли адламаг истәдикдә көрәрик ки, дахили дүшмәнләрин һијлә дәсисәси сәјәсиндә голларымыз бағлы вә ајагларымыз бәнддәдир. Бир дәрәчәдә ки, һеч тәрпәнмәјә һаләтимиз јохдур.

Азәрбајчанымызда асудәлик илә раһат-раһат јашамагда олан мүхтәлиф үнсүрләрин ичиндә елә нашүкүр, елә һәсудлар, елә гара гәлблиләр вар ки, Деникини үрәк дөјүнмәсилә көзләмәкдә вә рус гарадовојунун һәсрәтини чәкмәкдәдирләр. Бунларын бир чохлаы хәзинәмизин пулу илә доланыб да, «алдығым пул рус дөвләтин пулу-дур»,—дејә өзүнү дә, өзкәләри дә алдатмаға тәсәллијаб олуб, нашүкүрлүклә једикләри чөрәјимизи өзләринә һалал билирләр.

Бунларын вә беләләрин сәјәсиндәдир ки, бизим бүтүн рәсми кағызларымыз, әризәләримиз, сәнәдләримиз һәпси русча јазылыб. Идарәләримиз сабиг рус чарлығынын «конселјаријә»ларына дөндүјүндән бичарә түрк демократијасы өз милли дөвләтләриндә дә јенә тәрчүманлар арамаға мәчбурдурлар. Бүтүн Гафгаз миллиләри арасында үмуми бир лисан һөкмүндә олан түрк дили куја о гәдәр нагабил имиш ки, әризә јазмаға да јарамазмыш... Һалбуки бунун һамысы чөрәјимизи јејиб дә, үзүмүзә сөјән деникинләрин һәсрәтини чәкән вә чүмһуријәтимизи рус дөвләтинин бир парчасы һесаб едән вә дөвләтимиз дејил, мәһз пула вә параја гуллуг едән хаин, һәсуд вә гара гәлбли чиновникләрин Вәтәнимиздә јемләнмәси бәрәкәтиндәдир.

Харичдәки Деникин илә арамызда бир мүһарибә башланғырса, һеч шүбһә едилмәсин ки, дахилимиздәки јемләјиб бәсләдијимиз деникинләр өз һәсрәткешләринин јолларыны асанлашдырмагдан өтрү ичимиздә чүрбәчүр хәјанәт вә чинајәтләрә мүртәкиб олуб да бизә архамыздан хәнчәр јаралары вурмаг вә зәрбәләр јеритмәк тәшәббүсләриндән чәкинмәјәчәкдирләр.

Она көрә иштә бу јердә филһәгигә дөрдкөзлү олмағымыз бүтүн шиддәтилә ичаб едир. Гәһрәман әскәрләримиз харичи дүшмәнләримизлә мүһарибә едәркән, ар-

хада галанларымыз да архамызда кизләниб дә, пусғуда отуран дахили дүшмәнләримизлә әлләшмәлидирләр. Олар бизләри пусуркән биз онлары пусмалығы ки, әһјанән бизә гәфләтән бир хәтәр јетирмәсинләр.

Бу јолда һөкүмәтимиз дә, миллиәтимиз дә бәрәбәр ишләмәлидирләр. Һөкүмәт һәр бир шүбһәли көрүнәнләри рәдд вә тәрд етмәк үчүн һеч бир шејдән чәкинмәмәлидир. Бу күн даһа нәзакәт вә мәрһәмәт заманы дејилдир. Затән хаинләрә гаршы нә мәрһәмәт?

Милли дәхи белә бир шәкк вә шүбһә игаз едән вә дөвләтимизә гаршы суји-нијјәтилә мә'лум олан адамлары һансы миллиләтдән олурса-олсун фәрәи-мәһал олараг мүсәлман да олса билиб дә һөкүмәтимизә вә лазым олан јерләрә хәбәр вермәлидир.

Истиглалынын сәнајә дөвријјәсини дүнән шадлыг вә шәнлиқ илә кечирмиш олан миллиләт, бу күн фөвгәләдә дәмләр кечирмәкдәдир. Чандан әзиз олан истиглалымызы әлимиздән алмагла чанымызы алмаг истәјирләр. Буна көрәдир ки, истиглалымызы әлдән вермәмәк үчүн бу фөвгәләдә заманда фөвгәләдә ишләр дә көрмәлидир ки, о ишләрин мүһүм рағи, өзүмүзү харичи деникинләр илә бәрәбәр дахили деникинләрдән горумаг тәшәббүсдүр.

БИР МҮНАСИБӘТЛӘ

Бакы ермәни кәлисасы зирзәмиләринин полие тәрәфиндән ахтарылмасы, бу ахтарышын сүрәти-иңрасы ахтарышдан долаји шәһәрдә дөвран едән шәјиә вә бу шәјиәләрин мүтәәсифанә олараг бидүни-тәһгиг гәзетәмиз сүтунуна кечмәси, бунун һамысы Бакы ермәниләрини азүрдә дел етмиш вә иш о мәгамә чатмышдыр ки, парламанымызын ермәни фраксијасы бу хүсүсдә һөкүмәтә суал вермәк вә чаваб алмаг истәмишдир. Парламанын кечәнки иңчасында бу суал верилди вә һөкүмәт тәрәфиндән чаваб алынды. Лакин ермәни фраксијасы алынған чавабдан разы галмајыб суалларыны сорғу сүрәтинә тәһвил илә кәлән иңчасын музакирәсинә гојду.

Ермәниләри инчидән кәлисаларынын ахтарылмасы вә бу ахтарыш хүсүсунда јалан хәбәрләр бұрахылмасыдыр. Јалан хәбәрләр һагғында инчимәјә, әлбәттә, һәр кәсин һагғы вардыр. Бахүсүс бу заманда ки, харичдән дә, дахилдән дә әләни вә хәфи дүшмәнләр тәһдиди алтында олдуғумүзү баша дүшән чәмаәт гәфләти кәңара гојуб да дөрдкөз олмағы өзүнә фәрз билмиш вә бинаәниләйб һәр бир шејә диггәт јетирмәк вә һәр бир шүбһәли әла-

мәтләрден еһтијатланмаг мәчбуријјәтиндә олдуғундан бојлә јалан вә һәјәчанлы хәбәрләрин јајылмасындан гејри-мә’мул һадисәләр баш верә биләр.

Кәлиса ахтарылмасындан долајы ермәни чәмаәтинин һиссијати-диннјәләринин тәһгир едилмәси мәсәләсинә кәлдикдә бу хусусда һөкүмәт рәиси Нәсиб бәј һәзрәтләринин бу чавабы кафидир ки, ермәниләрин һиссијати-диннјәләрини тәһгир едән биз олмадыг. Бу һәғарәти рәва көрәнләр кәлисанын анбарларыны һеч дә кәлиса ләвазиматына әләғәси олмајан бир тағым башга шејләр илә долдурмаға разы оланлардыр.

Әсләһә тутулмасына аид олан јалан хәбәрләрин гәзетәмизә кечмәсинә кәлинчә гәзетәмизин о бири нөмрәсиндәки тәкзибимиздән ајдындыр ки, бу хәбәр гәсдән бура хылмајыб, бәлкә мүһәрриримизин сәһиһ билдији јердән гејри-сәһиһ бир хәбәрә тәсадүф етмәсиндән вә бу хәбәрин идарә катибинин мә’зунијјәтә кетмәсинә көрә көздән кечирилмәсиндән ирәли кәлән бир кејфијјәтдир ки, арада һәр һалда гәсд вә тәәммүд јохдур. Вә бир дә әкәр бу хәбәр чап олунмагдан габаг мүдирин көзүнә илишмиш олса иди, тәһгиг етмәмиш бурахмазды вә сәһиһлијини билдијиндән сонра да, бојлә бир әһәмийәтли һадисәни јалһыз бир хәбәр сифәтилә бурахмаға иктифа етмәјиб бунә бир мәғалә һәср едәрди.

Зәнн едирәм бу хәбәрдән долајы гәзетәмизи мүдаһирәјә галхмыш вә бу хусусда икинчи кәрә баш мәғалә јазмыш олан ермәни милли комитәсинин «Наше время» гәзетәсиндә бир кәрә дејил, бир чох кәрә чап едилмәкдә олан вә мүсәлманлары ләкәләндирән мүфтанә хәбәрләр дәхи мүдиринин бу хәбәрләри тәһгиг етмәмәзлијиндән долаји гәзетәләринин стунларында әрзи-вүчүд етмәклә охујанлары зәләләтә салыр.

Ермәни кәлисасы анбарларындан чыхан шејләр ичиндә әсләһә филан олмамасы һәр һалда бизим вә зәнн едик ки, бүтүн садиг азәрбајҗанлыларын гәлбләрини тәскин вә шүбһәләрини зајил едәчәк һаллардандыр.

Анчаг бурада бир «психоложи» әһвал вар ки, о хусусда бир диггәт нәзәри јетирмәк лазым иди.

Ермәни кәлисасындан әсләһә чыхды дејә беш-он дегигә ичиндә бу хәбәрин бүтүн шәһәрә јајылмасында вә һәтта рәсми бир гәзетә сүтунуна дәхи кечмәсиндә нә сирр олдуғуна дәрин, лакин биртәрәфанә бир нәзәр јетирән оларса, бу ишдә дејил, јалан хәбәрләр бураханлары бәлкә ермәни милләтинә башчы олараг хејир әвезиндә «ајы хидмәти» көстәрән фиргәләр башчыларыны иттиһам етмәји һағлы көрүр.

Әкәр малхазјанлар, чурбанјанлар вә әмсали, ермәниләр илә мүсәлманлар арасында гәдимдән бәркимиш олан гоншулуғ, вәтәндашлығ, дин ајры гардашлығ рабитәсини позан, сарсыдан вә биләхәрә мәнв едән бир политиканы өзләри үчүн мәсләк ихтијар етмәмиш олсајдылар, бу күн бу ики тајфанын арасында е’тимадсызлығ вә е’тибарсызлығ олмаз вә дары әкиб дә сары бугда бичмәк әдасында олан Малхазјан әфәндиләрә бојлә бир мәнсулдан шикајәт етмәјә мәнәл галмазды...

МАЧӘРАЧЫЛЫГ

Бир вар ки, раст мә’гул, сағлам бир политика јүрүтмәк, бир дә вар ки, мачәрачылығ саигәсилә мејдана атылыб, ишин ағибәт вә нәтичәсини мүлаһизәјә алмадан һәр нә олур-олсун демәклә сијасәт мәнтигинә мүгајир, мәнәфеји-үмумијәјә зидд, сәләмәт миллијә үчүн горхулу асајиш, мәмләкәт үчүн зәрәрли олан һәрәкәт вә тәшәббүсләр ичрасилә үмуми бир фәлакәт һазырламаг.

Инсани бојлә мачәрачы олмаг әмәлиинә вадар едән сәбәбләр чох ола биләр. Фәгәт үмидләри үч гисм сәбәбдир.

Биринчи чәһаләт, икинчи сүји-нијјәт, үчүнчү мәнәмлик.

Бир чаһиллиқ сијасәт ишләринә гарышмасы, сијасәт мејданында рол ојнамаг тәшәббүсү, мәнсуб олдуғу милләт өвлады олдуғу вәтән, тәбәси олдуғу девләт үчүн бөјүк зәрәрләр төрәдә биләр. Бојлә чаһил бир адам өзү кими ганмаз вә анламазлары да башына чәм’ едиб бирдән-бирә бојлә гејри-мәгбул һәрәкәтләр чыхарда биләр ки, һәнки «гаш дүзәлдәркән көз төкәр», һәтта башын өзүнү дә чаһаләти јолунда фәда едиб бөјүк бир бәрбадлығ мејдана кәтирәр.

Сүји-нијјәт илә мачәрачы олмаг истәјәнләр исә даһа тәһлүкәлидирләр. Чүнки бунлар һәр нә едирләрсә биләбилә едирләр. Агиланә вә сә’јли әлләр илә гүрүлмуш олан биналары, гәсд вә тәәммүд илә үчурмаг истәјирләр ки, әмәлләринин нәтичәси олачаг бу харабалығлары сејр вә тамаша илә ләззәтјаб олсунлар, иблис тәбијәти вә шејтан руһлу јаранмыш олан бу мачәрачылығ үчүн һеч бир пак, һеч бир мүгәддәс шеј јохдур. Онлар үчүн милләт, вәтән, истиглал һамысы бош вә бимәнә сөзләрдир. Тәгдис етдикләри бир шеј варса, о да јалһыз үчүрүб дағымтаг әмәли, ситајиш етдикләри бир Аллаһ варса, о да зүлм вә шәр силаһыдыр.

Бу икн эввалки гисим мачэрачылардан даһа зэрэрлиси мэнэмлик иддиасы илэ мејдана чыханлардыр. Бунларын фикри милләти дэ, вэтэни дэ, дөвлэти дэ вэ истиглалијјэти дэ өз шэхси мэнэмлик вэ шөһрэтинэ гурбан етмэкдир. Шэхси «егоизм» динилэн мөһлик бир мэрэээ мүбтэла олан бу шөһрэтпэрэстлэр адына шөһрэт газандырмаг үчүн бүтүн мэмлэкэти од вэ атэш ичиндэ јахыб јандырмагдан эл чөкмэзлэр.

Бу садаладағымыз мачэрачылар өз мэгсэдлэринэ чатмаг вэ мэрамларыны элэ кэтирмэк үчүн авам фэриб бир либаса бүрүнүб куја милләтпэрэст вэ вэтэндостдур дејэ сафдэрүнлэри, чаһил вэ ганмазлары нэш'еји-милли вэ тээссуби-дини игаз едэн сөзлэрлэ алдадыб, авамјанэ бир тэ'бирлэ «башларыны пијлэјиб» өз эллэриндэ кар вэ кор бир алэт вэ васитэјэ дөндэриб ондан сонра билдиклэрини едирлэр. Јэни һэгиги милләтпэрвэр, вэтэн севкиси олан агил сијасэт саһиби оланларын мин зэхмэт вэ мэшэггэт илэ мејдана чыхармыш олдуғу һэр бир хејирли эмэллэрин мәнфээтли нэтичэлэрини позуб, дағыдыб, мөһв вэ набуд едирлэр. Бојлэ мачэрачылар инанмыш олан јазыг, сафдил милләт дэхн алдандығыны, алетимэсхэрэ олдуғуну о вахт баша дүшүр ки, даһа иш-ишдэн кечмиш ола! Алдандығына, гандырылдығына эфсус едиб пешиман оларса да «сонракы пешиманлыг фајда вермээ», мэфадинчэ јас вэ наүмүди гаршысында, эли гојнунда галар.

Иштэ истиглалыны е'лан етмиш олдуғумуз Азэрбајчанымызы нэинки бир гара вэ гырмызы тәһлүкэлэрдэн горумалы, бэлкэ бојлэ мачэрачыларын «ағ тәһлүкэлэриндэн» дэхн көзләмэлидир.

Буна көрэ һэр бир мäs'улијјэтсиз олан танынмамыш вэ билинмэмиш адамларын заһирдэ нэзэрэ хош көрүнэн сөзлэрэ јенэ инанмамалыдыр. Зира ки, заһири хош исэ дэ, батини вэ кизли тэрэфи горхулу вэ зэрэрлидир. Бил'экс сә'ј етмэк лазымдыр ки, бојлэ атылыб дүшәнлэри јерлэриндэ раһат отуртмаг вэ ја ичимиздэн тэрд вэ тэб'ид етмэк, ағызларыны јуммаг, эмэллэринэ гаршы сэдлэр чөкмэк, «фитнэ јатыбдыр, аллаһ лә'нэт етсин ону дүргү-занлара» сөзлэрини јадда сахлајыб да заһирдэ нэзм вэ низам тэрэфдары, лакин батиндэ фитнэ вэ фэсад говзамаг истэјэн бојлэ мачэрачылардан чэкинмэли вэ е'тираз етмэлидир.

Парламанымызын тэсдиги илэ зимаһ һөкүмэти элиһэ алмыш вэ мэмлэкэт доландырмаг вэ мэмлэкэтимизи тәһдид едэн бир тағым сағ вэ сол тәһлүкэлэриндэн милләт вэ вэтэни ган төкүлмөкдэн гуртармагла өз игтидарыны,

мүдэбирликини эзм вэ сәбатыны дүрүст вэ сағлам сијасэт тәғиб етмэјини үмуммилләт эфрадинэ тэсдиг етдирмиш олан бир һөкүмэтимиз олдуғу һалда бу һөкүмэтин сијасэтини позмаг истэјәнлэрэ һөкүмэтин разылығы олмајан бир тағым эмэллэр ичрасына дэ'вэт едәнлэр гулаг асмағлыг нэ бөјүк хэтэ вэ нэ фаһиш бир гэлэтдир!

Милләтимиз эфрадини бојлэ мачэрачылар тәһлүкэсиндэ хэбэрдар едиб дэ, һэр бир эмэлин агибэтини фикир етмэк, гејри-мә'гул һэрәкэтлэрдэн эл көтүрмэк дэрин фикирлэри, сағ вэ сәләмэтэ гаршы нэзм вэ низам етирамыны сахламаг кими дүз вэ доғру јоллара дэ'вэт едик.

ГАРАБАҒ ҺАДИСАТЫ

Нахчыванын сәссиз-күјсүз, гијлу-галсыз, дава вэ мүназиәсиз олараг ермэни һөкүмэти тэрэфиндэн ишғалындан сонракы бу ишғал Азэрбајчан чүмһуријјэтинин мәнәфеји-һәјатијјәсини хэләлдар етмэк иди. Зәнн олунурду ки, ермәнилэр даһа Гарабағ мәсэләсиндэ энадилик етмэјиб һирслэрини сојумуш вэ иштаһаларыны шиддәтини азалмыш һесаб едирлэр. Лакин бојлэ дејилмиш.

Нэ ади вэ нэ дэ сијаси нэзакэти баша дүшмэјән ермәни башчылары Гарабағ адлы торпағымызда сүкүнэт едэн ермәни эһалисини, бу эһалинин хаһишинэ рәғмән Азэрбајчан һөкүмэтинэ табе етмәмэк јолунда даһа бөјүк инадлыг кестэриб инкилислэрэ баш команданлығын теклифини дэ рөдд етмөкдэн чэкинмэдилэр.

Азэрбајчан һөкүмэтинин сәбир касасы долду. Көчэри мөвсүмүнүн һүлули исэ эһалини дэхн бөјүк мүшкилат гаршысында гојуб арада бир ачыг вэ әсәбијјэт тэрәтмэјинэ сәбэб олду. Ермәнилэрин инадлығы вэ һөкүмәтимизин һөвсөләси бу ачығы вэ әсәбијјэти кетдикчэ артырыб Гарабағда бу күн-сабаһ бир гејз вэ гәзэб партланғычы зүһур едәчәјини начар гојмушду.

Ишин бу јерэ кәлдијини вэ бунун нэтичәсинин нэ ола биләчәјини һағгы илэ анламыш олан кенерал-губернатор Хосров бәј Султанов һэзрәтлэри бунун габағыны алмаг вэ гырғына мане олмаг үчүн Гарабағ ермәни башчыларынын инадыны сындырмаг вэ мәсэләни чәмаэтин гатышмасына мөһәл гојмамаг үчүн һөкүмәт эһилэ, јә'ни гануну бир јол илэ һәлл етмэк әмринэ мүбашир олду вэ олуб да ермәнилэри итаәтэ мөчбүр етди. Даһа доғрусу, ермәни чәмаэтини худсәр вэ гејри-мәс'ул комиталэр гур-

Ғусундан хилас едиб, чәмаәтин өз мејил вә арзуларыны һүсулә кәтирди.

Инди үмуми ғырғына мане олан ермәни комитетләринин шәрһини Үмумғарабағ әһалиси үзәриндән дәф' едән һөкүмәт әмрини лајигинчә јеринә јетирән Хосров бәји алғышламағ, она мүтәшәккир олмағ, ондан разылығ етмәк әвәзиндә онун әлејһинә данышылан сөзләр вә һәрәкатыны фәна бир сурәтдә көстәрән гејбәтләр ешидирдик. Һәтта онун кери чағрылмасы мәсәләси дәхи мејданда сөйләнилмәкдәдир.

Биз бу нөв фикрә маликки ки, Султанов Хосров бәјин әлејһинә данышанлар, онун лајигсиз бир һаким олдуғундан дејил, бил'әкс фәзләсилә ләјағәт саһиб, бачарығлы вә иш көрән бир Азәрбајчан мәмуру олмасындан горхуја дүшән вә көзләри көтүрмәјәнләрдир.

Әкәр Гарабағ мүсәлманлары арасында бөјүк вә лајигли бир нүфуза малик олан вә ермәни чәмаәти тәрәфиндән дәхи мөһтәрәм сајылан Хосров бәј Гарабағын һөкүмәти башында олмаса иди, бурасы Азәрбајчанын чәннәти һесаб олунан бу јер чоҳдан бәри чәһәннәмә дөнүб гәтли-гитал очағы олмушду. Бу һәгигәти Гарабағын мүсәлманлары да, ермәниләри дә Гарабағ һадисәсини тәһгиг үчүн мөһәлли-мәзкурә кетмиш олан хүсуеи комисеја дәхи играр вә тәсдиғ етдији бир һалда Хосров бәјин әлејһинә данышмағын мә'насы нәдир? Гарабағы ихтилал вә ихтишаша сөвг етмәк нијјәти дејилми?

Шимал тәһлүкәсинин вүчүдү мејданда олдуғу бир һалда бизим башымызы Гарабағ шулуғлуғуна гатышдырмағ истәјәнләр Гарабағын ихтишашындан мәнфәәт апаранлар, әлбәттә, сә'ј едәчәкдирләр ки, Султанов кими лајигли бир һаким Гарабағдан кәнар едилиб бу јердә һәр бир мәчәрәчылығ үчүн мејдан һазырласын.

Лакин биз әмниик ки, Султанов Хосров бәјин хидмәтләрини лајигинчә тәғдир едән вә бу мәсәләнин әтрафында доландырылмағда олан интиригалардан кәмалынча хәбәрдар олан һөкүмәтимиз әввәлә, өз дахили ишләринә гатышмағ истәјәнләрә јол вермәз вә санијөн, Азәрбајчанын мүһүм бир чүз'и олан Гарабағ шүриш вә ихтишаш атәһинә илға етмәз; вә Гафгазда низам вә асајиш мүһәфизәси әмринә мүкәлләф олан мүттәфиғләр команданы дәхи бир тағым мүзүрр адамларын илһаһ вә исарына мөһәлкүзар олмајыб бу јолда һөкүмәтимизни тәрәфини илтизам етмәји силәһ көрәр.

«СӘДДИ—ИСКӘНДӘР»

Авропа мәтбуатынын бизә чатан ала јарымчығ хәбәрләриндән бизә, бизим истиглалымыза, бизим мүғәддәратымыза аид јазыларыны бөјүк бир марағла арајыб охујуруг. Охујууб да мә'јус вә мүкәддәр олмағ мәчбуријјәти һисс едиб фикирләрә дүшүрүк.

О мәтбуат бахүсус Франса мәтбуатынын бизим һағгымыздакы фикри бизим Африка вәһшиләри барәсиндә гәрарлашмыш фикримизин ејиндир.

О мәтбуатын фикринчә Гафгазда ики гисим милләт вардыр ки, онлардан бириси мәзлум, дикәри залымдыр. Залым әлбәттә, бизимишик, өзүмүз дә вәһши, јыртычы, мөдәнијјәт дүшмәни. Ирфан мөхасими залымлардан имишик. Бизим һеч бир мәзијјәтимиз, һеч бир фәзиләтимиз јох имиш. Мәһз бир вәһшәт вә дәһшәт мүчәссәмәси имишик.

Һағгымызда олан бојлә бир фәһиш вә һағсыз нәзәр, европалыларда нәдән вә нәрәдән һасил олмушдур?

Бу нәзәр, сәнәләрдән бәри әлејһимиздә чалышмағда олан дүшмәнләримизин сә'ј вә әмәкләрини мөһсул вә нәтичәсидир ки, бизимлә Авропа арасында зәһн едирсән ки, јыхылмаз, дешилмәз, кичилмәз бир «Сәдди—Искәндәр» әмәлә кәтириб вә бизи «јә'чүч-мә'чүч» мәнзиләсиндә гојмағла әбәди бир зиндана мөһкүм вә ачылмаз бир тиләси мә салмышдыр.

Әчәба Авропаја көндәрмиш олдуғумуз мүрәххәсләримиз бу сәдди јара биләчәк вә бу тиләми ача биләчәкдирләрни?

Иштә мүһүм бир мәсәлә!

Дүшмәнләримиз бу ишдә дә бир чоҳ чалышмышдырлар. Азәрбајчан мүрәххәсләри әһјәнән бунларын јалан вә ифтира вә бөһтандан гурулма кәләкләрини ачар гурусулә мүрәххәсләримизин үзәринә олмазын бөһтанлар атмағла онлары да Авропа нәзәриндә ләкәләндирмишдирләр. Бунун нәтичәси олачағдыр ки, франсыз гәзетәләриндән ән нәздик бәјинләри мүрәххәсләримизин Парисә вүрудини бир тағым наләјиг сөзләрлә «тәбрик» едиб өз мүнәсибәтләрини билдирмишдирләр.

Бунун үчүндүр ки, Парисдәки мүрәххәсләримизин вәзифәси дедикчә ағыр вә мүшкүлдир. Бир тәрәфдән өз бөһтанланмыш адларыны тәбәррә етдирмәк, дикәр тәрәфдән дүшмәнләрини тиләмини ғырыб һәгигәти мејдана чыхармағ, нә гәдәр мөһәрәт вә усадлығ истәр.

Гәзетәминин дүнәнки нөмрәсиндәки хәбәр ки, мүрәххәсләримиз «дөрдләр» тәрәфиндән һүзүрә гәбул едил-

мишдирләр, бизә бир тагым үмидләр верир вә буну тә-
башир едир ки, Авропада дөллаллыг едән вә өзүнү пула
сатан мәсләксиз мәтбуат олмагла бәрабәр, доғрулуғ се-
вән адамлар, чәмијјәтләр вә ишин чиддијјәтини нәзәрә
алыб да һәр тәрәфин сөзүнү вә шикајәтини динләмәклә,
бир көзлү вә бир гулаглы олмағ истәмәјәнләр дәхи вар-
дыр. Бинаәнилејһә дүшмәнләримизин «Сәдд—Искәндәр»и
әслиндә сахта бир сәдд, тилсимләри алдатма бир тилсим
олдуғундан һүммәт вә һүммијјәтимиз сајәсиндә буну сәдди
учурмағ вә тилсими ачмағ имканына үмидимиз чоҳдур.

Әкәр бу ишә мүнәффәғ оларсағ, авропалыларын көз-
ләри ачылыб да бахыб көрәрләр ки, сәдд архасында
оланлар зәнни-батилләринин әксинә оларағ јәчүч-мәчүч
дејил, бәлкә өзләри кими ади инсанлардыр ки, нә залым-
дырлар, нә мәдәнијјәт дүшмәнидирләр, нә ирфан әдүлә-
ридирләр, бил'әкс, аличәнаб, мәрһәмәтли, инсафлы, тә-
рәғги вә тәкамүлә малик бир гоһумдур ки, мұхалиф тәрә-
фин тәсвир вә тә'риф етдијинә һеч дә охшајышлары јох-
дур.

О һалда ишләр ачылар вә ики көзлү Европа өз зә-
ләләтини дә анлар, дүшмәнләримизин дејил, јалныз бизә
гаршы бәлкә бүтүн инсанијјәтә, үмүмаләм бәшәријјәтә
гаршы хәјанәтләр етмиш олдуғуну дәрк илә ханнләрә
бизимлә бәрабәр лә'нәтханы олар.

РУСИЈА ӘҢВАЛЫ

Русија ишләринин сурәти санки бәлли олмағ үзрәдир.
Советски һөкүмәти илә Деникин, Колчак¹ вә саирәләри
арасында индијә гәдәр давам едән мұһарибәдә кимин
ғалиб вә кимин мәғлуб олачағыны тәхмин етмәк бу күнә
гәдәр чәттин иди. Колчакын болшевикләр тәрәфиндән једи-
ји һәзимәтләр, Деникиннң болшевикләр үзәриндәки му-
вәффәғијјәтләри илә тәлафи едилмәклә вәзијјәти үмумијјә
дәјишмәјирди. Болшевикләр дә мұғабил тәрәфдә бир тә-
рәфдән басыб, дикәр тәрәфдән басылмагла һәр ики тәрә-
фин һал вә өззай-тәраз вә көзләри кими әләүссәвијјә
иди.

Лакин бу күнләр әрзиндә вүғу' булан һадисәләр, јә'ни
болшевикләрин чәнуб тәрәфдән дүчар олдуғлары бәјүк
һәзимәтләр вә бу һәзимәтләр долајисилә сөвгәлчәјш нөг-
теји-нәзәриндән пәк әһәмијјәтли сајылан бир чоҳ јерләр
илдән кетмәси, бахүсүс үмдә истинадакәһ олан Мос-
кванын сүгутуну тәһгиг едән тәһлүкә болшевикләр һалы-

ны фәна бир вәзијјәтә гојуб алиһә һәр бир мұғабил тә-
рәфә руји-һимајәт дөндәрдијини көстәрмәк үзрәдир.

Һал вә өззаларынын фәна вә тәһлүкәли олдуғларыны
болшевикләр өзләри дә е'тираф етмәкдә вә она көрә дә
чүрбәчүр чарәләр арамағ тәшәббүсләринә киришмәклә-
дирләр.

Талә һәрбин о тәрәф вә ја бу тәрәфә дөнмәси мөвчүд
шәраитин мұсаидә илә бағлыдыр. Доғрудур, бу јолда
лүтф тәсадүф дәхи һәрб талейини о тәрәф вә ја бу тәрәфә
дөндәрәчәк бир амил маһијјәтинә һаиз ола биләр. Фәғат
буну белә тәсадүфләр нәдир, та вүғу булан бир шәјир.
Әсил мәтләб тәрәфинин һамил олдуғу шәраит мөвчүддә-
нин мұсаид вә гејри-мұсаидлијиндәдир.

Бирини ғалиб вә дикәрини мәғлуб һалына салан бу
шәртләр исә һәр тәрәфин дахили вә харичи вәзијјәтин-
дән төрәнәр. Әкәр дахили вә харичи вәзијјәт мұсаидкар
исә, мұсаид шәртләр төрәнәр, вала иш әксинә олар.

Һаман һәр тәрәфдән әһатә олунмуш, һәр јердән јол-
лары кәсилмиш, мәнәбә һәјат едд едиләчәк бир чоҳ јер-
ләрдән әли үзүлмүш олан болшевикләрин дахили ишләри
кетдикчә фәналашмагда иди. Ачлығ, әмраз, саријә буну
үзәринә әләвә олуна суји-идарә, залыманә рәфтар,
әдаләтсиз ишләр, бунлар һамысы болшевиклик дахилини
һәрч-мәрч бир һала салмагда вә бу һалын фәналығы
кетдикчә төрәғги етмәкдә иди.

Мұғабил тәрәфин дахили вәзијјәти исә мүнәтәзәм дә-
ниләчәк дәрәчәдә дејил идисә дә, һәр һалда биһнисбә јах-
шы иди.

Харичи вәзијјәтә кәлинчә, бу хүсүсдә Деникин вә кол-
чакларын ишләри болшевикләринкиндән нечә гат мұсаид-
дәкар олдуғуну билмәк үчүн јалныз бу кафидир ки, бол-
шевикләрә тәрәфдар олан анчағ болшевикләр өзләри
иди. Һалбуки бүтүн «Антанта»², јә'ни ғалиб дөвләтләр,
Деникин вә Колчака мұзаһирәт көстәриб нәинки јалныз
бир мал азугә, сурсат, һәтта чан илә дә көмәк вермәлә-
риндә бу күнә гәдәр давам едирләр.

Ибтидада болшевикләрин дәхи үмид нәзәрләри Авро-
па тәрәфиндә олуб, өзләри үчүн көмәк көзләмәдә идиләр.
Лакин көзләдикләри көмәк мадди вә чисманидән артығ
мә'нәви көмәк иди, јә'ни болшевикләр бу зәндә идиләр
ки, Европа дөвләтләринин милләтләри, бахүсүс социалист
фиргәләри дәхи өз мәмләкәтләриндә болшевиквари ин-
гилаблар төрәтмәклә Русија болшевикләринә мұзаһирәт
көстәриб һәр бир маниәләри мәһв имһа едәрләр. Мәғлуб
дөвләтләрдән Алманијада вағе олан «Спартак»³ вә Ма-
чарыстандакы болшевиклик һәрәкаты рус болшевиклә-

риниң үмидлеринэ о дэрэчэ чэсарэг вермишдир ки, артыг бүтүн дунја болшевик олачаг дејэ өз-өзлэринэ тә'минат вермәкдә идиләр. Колчак һезимәтлэрин тэсадүф едән о заманларда рус болшевиклэринин руһи јүксәк вә башлары да гүрүр илә долу олдуғундан һеч нәји вә һеч кимсәји белә танымаг истәмирдиләр. Белә зәнн олунурду ки, һеч бир гүввәт вә һеч бир чүмһуријјәт бу болшевикләри тә'гиб едә, кәлдикләри мәсләкләриндән дөндәрә билмәз вә бунлар мәсләкләринэ тохуна билән һеч бир «компромис» вә ја башга бир нөв е'тилафлара руји-риза кәстәрмәзләр.

Болшевикләрин һеч нәјинә инанмасаг да, һеч олмаса мәсләкләриндәки сәбат вә истигамәтлэринэ бир нөв гәнаәтимиз вар иди.

Лакин бу ахыркы һөвадис долјысилә бу гәнаәтин дә јанлыш олдуғуну е'тирафа мәчбурут. Әввәлчә һәр кәсә мејдан охујан, һеч бир компромисә разы олмајан, һеч бир нөв е'тилаф, мүһидә вә шәртә мејл кәстәрмәјән болшевикләр, Авропа милләтлэринин болшевиклијә рәғбәт вә һөвәсиндән вә әлһасил мүзһиртиндән мә'јус олуб вә талә һәрбин бунлардан үз дөндәрдијини көрүб нә едирләр? Нә кими чарәләрә тәвәссүл едирләр?

Һәр кәс илә һәр бир е'тилафа кирмәјә, шәртләр бағламаға вә һәр нөв күзәштләрдә булунмаға разы вә һазыр олдуғларыны е'лан едиб, белә һалларда мә'тад олан ән ади чарәләр тәвәссүтүнә әл апарырлар. Капиталист дәвләтләр илә мүһидә әлагәләринә кирмәјә вә Русијадан ајрылмыш олан јенијетмә дәвләтлэрин истиглалыны танымаға разы олурлар...

Гәрәз, мәгсәдимиз болшевикләрин фәлакәтлэринә гаршы зәһрхәндәлик дејилдир. Анчаг сәбатмәсләк вә истигамәт мәзачларында һеч бир фөвгәл'адәлик олмадығыны билдирмәк иди. Чүнки әкәр букүнкү «күзәшт»ләр қәләчәкдәки «мүвәффәгијјәт»ләр хатирәси үчүн исә, бунда да бир фөвгәл'адәлик олмајыб, ән ади вә әлалүмја чарни бир политика јолудур.

Әсл мәтләб бундадыр ки, болшевикләрин мәғлүбһијјәт вә сүгуту вә иртичапәрәст деникинчилэрин мүзәффәријјәт вә сүүди, Русијадан ајрылмыш вә е'лани-истиглалһијјәт етмиш олан јени чүмһуријјәтләр үзәриндә нә нөв тә'сир ичра едә биләр?

Бу тә'сирин фәналыг вә ја ијилији, јаман јахшылығы деникинчилэрин јени чүмһуријјәтләр һаггындакы мәсләк вә мүнәсибәтинин мүсбәт вә ја мәнфилијинә мәрбуттүр.

Деникинчилэрин бу јолдакы мәсләки мүәјјәндир вә бу мүәјјән мәсләк мәнфидир. Белә олан сүрәтдә бунлар ис-

тиглалымызын бәдхаһыдырлар. Бәдхаһларымызын мүвәффәгијјәт вә мүзәффәријјәти бизә вә башга јени доғма чүмһуријјәтләр үзәриндә һүсн тә'сир бұраха биләрми?

Анчаг бурасы вар ки, иш әксинә олса иди, јә'ни болшевикләр басыб, деникинчиләр басылса иди, бунун да бизим үзәримиздә һүсн тә'сири олмазды. Чүнки деникинчи Подшивакел «ваһид Русија Бақысыз јашајамаз» дедији кими, болшевик Нәриманов дәхи Советски Русија Бақысыз јашајамаз дејир. Вә букүн онларын да, бунларын да дил дәјишдирмәләри, јә'нч бизә куја «хејирхәһ» көрүнмәк истәмәлэринин ади бир политика олдуғуну көзәлчә билirik.

Одур ки, бу мәғамда «һәр тәрәф коште шәвәд мәнфәәти-ислам әст»⁴ етмәјимизә көрә чәзамызы вермәји сырадакы вәзифәсиндән әдд едәчәкдир.

Әкәр Русија болшевикләри бу күн бизә дедикләри сөзләри ки, «биз һеч кәсин јерини әлиндән алмаг истәмәјирик» өзләри үчүн әввәлдән бир шүар әдд едиб дә, әсир милләтлэрин истиглалыны мәрди-мәрдәнә танымыш олса идиләр, шүбһә јох ки, букүнкү зәрүрәт мәғамында бөјүк мүзәһирәтләр көрүмш олардылар. Лакин вахтында буну етмәдиләр, бил'әкс истиглал әвәзиндә харабазарлар вә'д едиб дә гаты импернализм јолуну ихтијар едиләр.

Букүнкү вәзифәмиз Русија ишлэринә кәнардан баһмаг вә Русија дахилиндә ваге олан һадисәләрә гаршы битәрәф галмагла бәрәбәр, орадан бизи тәһдид едән тәһлүкәләрдән өзүмүзү горумагдыр. Јени чүмһуријјәтләрдән Азәрбајчан олсун, Күрчүстан олсун, Украјна, Литва, Исландија, Финландија, гәрәз, өзкә бир мәгсәд тә'гиб едән Ермәнистандан башга бүтүн һамысынын фикри анчаг будур: Русија ишлэринә гарышмамаг вә Русија тәһлүкәсиндән горунмаг. Тәһлүкә болшевик тәрәфиндәнми вә ја Деникин тәрәфиндән ваге олачагмы, биздән өтрү тәфавүт јохдур, горунмаг вә һәр бир васитә илә истиглалымызы мүһафизә етмәк, вәссалам!

СӘМИМИЈЈӘТ ЛАЗЫМ

Дашнак фиргәсинин нашири-әфкари олан «Арач»¹ гәзетәси Азәрбајчан үнванына тәәллүг етмәк үзрә бир мәгалә јазмышдыр ки, бир тәрәфдән тәһдидамиз вә диқәр тәрәфдән итлафчујанә бир лисанла Ермәнистан вә Азәрбајчан мүнәсибәтинә тә'сир етмәк истәјир.

Бу мәгаләни «Арач» јаздыран фәгәрә, бир тағым шајиләләр имиш ки, куја Азәрбајчан һөкүмәти Зәнкәзур тә-

рэфэ гошун тагымлары жыгыб бура ермәниләрин үзәрино мұһарибә ачмағ фикриндә имиш.

Гәзетә дејир ки: «Бу хәбәрләр доғру олдуғу тәғдирдә ермәни-мүсәлман милләтләринин јени бир имтаһан гаршысында галачағлары начардыр. Азәрбајчанын Зәнкәзур һаггындакы дәстдиразлығы ики дөвләтин бири-бирилә мүсәдимә вә чарпышмасы мүнтәч олачағдыр, зира Ермәнистан Зәнкәзуру һеч бир һалда мұдафиәсиз вә тәнһа гојмаз вә әлиндә мөвчуд олан бүтүн гүввәтилә Азәрбајчан игдаматына гаршы мұгабиләдә булунар».

Белә бир «хох кәлди» тәһдидатдан сонра гәзетә, мө'тади үзрә, дилини дәјишиб Ермәнистан һөкүмәтинин «мәзајан-сүлһчүјанә»синдән бәһслә дејир ки, «Ермәни чумһуријјәти бүтүн ихтилафлы һүдуд мәсәләләрини бидуни-чәбр мұвафигәт мұтәгабилә јолујла һәлә разыдыр. Гоншулары һаггындакы политикасы әввәлләрдә дә белә олдуғундан инди дә ејни фикирдәдир. «Мә'мафијә, мұбаһисәләр чәрјана әксәр овғат кәскин бир һал кәсб еднб дә мүсәлләһ мүсәдимәләрлә нәтичәпәзир олурса, гәбаһәт һәр һалда Ермәнистанда дејилдир».

«Арач» гәзетәсинин фикринчә, бөјүк Веди², Нахчыван, Сүрмәли³ вә саир бу кими јерләрдә ермәни гошуну тәрәфиндән ичра едилән гырғын вә гәтлин сәбәбләри Хан-тәкинскиләр⁴ олуб, онун да гәбаһәти Ермәнистана анд дејилмиш: белә олан сурәтдә, бу күн сабаһ Зәнкәзурда да ермәни гылынчы ишә бурахлачағса, бунун да тәғсирри Ермәнистан һесабына јазылмајачағмыш. Мәгаләдән әзчүмлә бу да мә'лум олур ки, Зәнкәзур, Ермәнистанын чүзи ләјәнфикир имиш. Әлавлә мәгаләдә дашнакларын игтизәи тәбиәти олан јаланчылығ вә ифтиралығынын көзәл бир мәсәли оларағ, Азәрбајчанда јашајан ермәниләрин «гарақун»ләриндән бәһс едән бир шикајәт дәхи вардыр.

Истәр бу шикајәт, истәр Ермәнистанын «гәбаһәтсизлијинә» анд олан бош вә јалан сөзләр, чаваба чәрһ вә тәкзибә ләјиғ олачағ бир гижмәтдә дејилдирләр. Затән, дашнакларын јалан вә ифтираларынын рәдд вә тәкзибә еһтијач јохдур, чүнки онлара инанан вә е'тина едән бир шәхс белә тәсәввүр олунмаз: һәгигәт һал чәрәјан едән вағиәләр дашнак қуруһунун јалан вә ифтираларынын даима әјан вә ашкар етмәкдәдир.

Ермәнистанын «тәмајүлати-сүлһчүјанәси» һаггындакы бәһс кәлинчә бизә билүмум гағгазлылара бурасы көзәлчә мә'лумдур ки, Күрчүстан, Ермәнистан вә Азәрбајчан арасындакы ихтилафлы һүдуд мәсәләләрини итлаф вә мұвафигәт мұтәгабилә јолујла һәлл етмәк үчүн Азәр-

бајчан вә Күрчүстан тәрәфиндән дәфәләрлә вағе олан тәклифләри рәдд илә Гағгаз милләтләринин истираһәт вә асајишини хәләлдар едән Арарат һөкүмәти иди.

Күрчүләр үзәрино мұһарибә ачан, Гарабағы ган очағына дөндөрмәк истәјән «түркләр дүшмәни-әбәдимиздирләр», дејә ермәни мүсәлман арасында даими бир хүсүмәт ибгасына чалышан Нахчыван, Шәрүр, Сүрмәли фәчаји-рәзиланәсини јапан вә јапдыран бир һөкүмәтин итлаф вә мұвафигәт мејлинин сәмимилијини е'тибар етмәк мүмкүндүрмү?

Әлавлә Азәрбајчанын һәр бир мәнтиғ һөкүмчә айрыл-маз бир һиссәси олан Зәнкәзур һаггында Арарат һөкүмәтилә нә мұвафигәт ола биләр? Бу хүсүсда Арарат һөкүмәтинә јалныз буну демәк ләзымдыр ки, ажанларынызы, чәсусларынызы Зәнкәзурдан дәф' едiniz!

Бизә көзәлчә мә'лумдур ки, әввәлчә Гарабағын һәр бир тәрәфинә салдырылмыш вә Азәрбајчан ермәниләринин мәишәтләрини өзләринә һарам етмиш олан Арарат вә дашнак мә'шуглары Гарабағ ермәниләринин 7-чи јығынчағы нәтичәсиндә дүчар олдуғлары мә'нәви бир һәзи-мәтдән сонра артығ о тәрәфләрдә давам кәтирә билмә-јиб гачдылар вә гачыб да даирә фәалијјәт олмағ үзрә Зәнкәзуру ихтијар етдиләр. Бу күн Зәнкәзур тәрәфиндә мүсәлманларын мал вә чанына едилән сун-гәсдләр вә бу үздән о тәрәфин ермәни вә мүсәлманлар арасында мөвчуд олан мұнағишә вә мұназиәләрин башлыча сәбәбләри Арарат һөкүмәтинин ажан вә мәшүгәләридир.

Бунлардыр ки, јухарыдан алдығлары тә'лимат вә мұзаһирәт үзрә Зәнкәзур вәзијјәтини гарышдырмағ вә би-лахирә мүсәлләһ мүсәдимәләр вүғүни начар едәчәк дә-рәчәдә бөјүк ихтишаш төрәтмәк әмәлләринә мұбашир олмағдадырлар.

Лакин биз үмидварығ ки, бунларын Шүша вә әтра-фындакы интиригаларыны сүлһ вә мүсәлимәт тәрнги илә атил вә әсәрсиз гојуб да бөјүк бир мұвәффәгијјәт көс-тәрмиш олан Азәрбајчан һөкүмәти ејни тәрнги илә Зәнкә-зуру дәхи бу мұзүрр микроблардан тәмизлијә билиб, оранын ермәниләрини дә, мүсәлманларыны да фәлакәт вә бәлалардан хилас едәчәкдир. Буну да үмид едирик ки, Зәнкәзур ермәни чамааты Гарабағын саир јерләрин-дәки ермәниләр кими мә'гүл вә саламат бир јол ихтијар едиб дә бу микробларын дәф вә изаләси ишиндә һөкүмә-тимизлә әлбир олачағдырлар.

НАБЕМӨВСИМ СЕВИНЧЛӨР

Болшевикләрнн мәғлубијјәти вә деникинчиләрнн мүвәффәғијјәтләри «Ваһид Русија»чылары шадлығындан шыллағ атачағ дәрәчәдә севиңдирмәкдәдир. Бу гејри-тәбни вә набемөвсим севинчләри сезмәк үчүн «Ваһид Русија»чылары «Голос Россија»¹, «Русски ден» вә саир бу кими гәзәтәләринни охумағ лазымдыр.

Зәннимизчә «Ваһид Русија»чыларын бу севинчләри һәлә ки, набемөвсимдыр. Чүнки әввәләң, болшевикләр тамамилә мәғлуб олмамышдылар. Москва, Петроград² кими бөјүк мәркәзләр онларын әлиндәдир. Әләвә болшевикләрин гүввәти талеи-һәрбин лүтф вә мәрһәмәтиндән билкүллијә мә'јус вә наүмүд олмағ гәдәр зәңф дејилдир. Јени е'лан едилмиш фөвгәл'адә сәфәрбәрлијин болшевикләр гүввәтини нечә гат артырачағы вә бинаәнилејһ мүбаризә узун мүддәт имтидад едәчәји шүбһәсиздир. Бу узун мүддәт әснасында дәхи һәрб вәзијјәтини дәјишә биләчәк фөвгәл'адә вә гејри-мүнтәзир һадисәләр вүғујимүкинәт гәбилиндәдир.

Бундан әләвә, болшевикләр тамамилә мәғлуб вә мәһв едилдикдән сонра дәхи «Ваһид Русија»чыларын да тәрзи идарәјә аид бир чох мәсәләләр үзәриндә өз араларында дәхи мұнағишә вә мұназиәләри вә һәтта мұсадимәләри гәвијјән мөһтәмилдир. Чүнки «Ваһид Русија»чылар ичиндә болшевикләри јыхмағ әмәл вә гәјәсилә бир-бирләринә мұзаһирәт кәстәрәнләр болшевикләрдән, бир аз сағ олан сосналистләрдән дөнмүш ән гаты вә мұ'әннид монархистләрә варынчаја гәдәр мәсләки-сијасичә рәнкарәнк вә әлвандырлар. Бу мұхтәлиф мәсләкли адамларын иттиһад әсаслары даими дејилдир. О әсас болшевикләри јыхмағ мәгсәдидир. Бу мәгсәд һасил олдуғдан сонра әсас јыхылачағ вә үзәриндә гурулмуш олан мүвәггәти иттиһад пуч олуб нифағ вә зиддијјәтләрә мүбәддәл олмағла башға мүбаризәләрә мејдан ачылачағдыр.

Белә мұлаһизәләр сәрдәндән мәгсәдимиз тәбин болшевикләрә јанмағ, онлара тәрәфдар көрүлмәк дејилдир, болшевиклијә даир мұнасибәтимизин нә јолда олдуғу ашкардыр. Мәдәни европача гәбула кечмәјин вә мүтәмәддин милләтләр арасында интишар тапа билмәјин бу үсул идарәнин вә бу тәригәтин, бәшәријјәт тәрәггиси јолунда шајани-е'тина вә әһәмийјәтли бир шеј олмадығыны мүтәмәддин милләтләрин белә бир мәнфи мұнасибағын-дан анламағ олар.

Әләвә рус халғынын, фәлакәтләрдән гуртармағ үзрә

мүвәффәғијјәтләр газанмыш, севинчләринә бир милләтин хилас нөгтеји-нәзәриндән биз дә шәрик ола биләрдик.

Фәгәт һејһат! Бизи бу шадлығы вә севинчләрә биканә едән вә һәтта ачыңдыран бир шеј вар ки, о да «Ваһид Русија»чыларын доғрудан-доғруја дүшмәнләри олан болшевикләрә гаршы зәһрхәндәликиндән әләвә, е'лани-истиглал етмиш милләтләрә аид мәсхәрәчиликдир.

Демәли, «Ваһид Русија»чыларын бу мүбаризәси фәлакәтләринә сәбәб олан болшевикләрдән әләвә Русија-дан ајрылмыш милләтләрә дәхи долајысилә аиддир. Бу бизим кими е'лан, истиглал етмиш олан милләтләри һәдәләмәкдир. Сиз дә вахтынызы «һазыр олун» демәкдир.

Лакин «Ваһид Русија»чылар бөјүк бир зәләләт ичиндәдирләр. Аләмшүмүл мұһарибәнин нәтичәси олага мејдана атылмыш олан «азадлығы», «милләтләр азадлығы» мөфкурәләринин тәнинәндәз шүарларыны һәваләји-сәми' е'тибар етмәк истәмәјирләр. Чаһаннүмүн мұһарибә Русија үчүн мүвәггәти бир болшевиклик тәрәтдисә, бәшәријјәт вә инсанијјәт үчүн азадлығы фикрини јаратды. Болшевиклији гәбул етмәјин мүтәмәддин аләм бу али фикри гәбул едир. Хырда милләтләрин истиглалыны гәбул вә тәсдиғ етмәк «Ваһид Русија»чыларын зәминчә, Русија-нын торпағыны парчаламағ дејилдир, бәлкә рус истибададынын, рус империализминин пәнчәји-гәддаранәси алтында әсрләрчә әсир олан милләтләрин истихласыдыр. Бу фикрин бөјүк бир мұзаһирәт көрәчәјинә вә билахирә әбәди бир гәләбә чалачағына биз әминик. «Ваһид Русија»чыларын мәсхәрәси, зәһрхәндәлији ахырда, өзләринә гәјыдыб күлүнч вә һәгарәтә лајиг јалныз өзләри олачағдырлар.

«Ваһид Русија»чылар дүрүст билмәлидирләр ки, чәмаәти икраһ етмиш вә өзләри дә руһдан дүшмүш олан болшевикләрлә мұһарибә етмәк вә мүвәффәғијјәтләр газанмағ мүмкүндүр, лакин руһлары јүксәк, әзмләри гәви, мөфкурәләри али олдуғуну дәрк едән азад милләтләри мүбаризәјә кирмәк, јә'ни һағгы һаһағға вермәк имкан харичиндә хам бир хәјалдыр.

ИКИ СИЈАСӘТ

Чаһаншүмүл мұһарибәнин ән бөјүк зәрбәләринни јемиш, ән ағыр имтаһанларыны кечирмиш, өлүмүнүн ғылдан асылы анларыны дөфәләрлә һисс етмиш олан Франса, бу бәлалардан хилас олдуғдан бәри, әсәби бир һала дүшмүш кими көрүнүр. Тәәччүб дејилдир.

Белә бир еһсасати-эмигә вә тә'сири-фәчиә кечирмиш олан фирәнкләрдә әсәбијјәт пейдаси вә әдәми-е'тидал тә-заһүрати мұһарибәнин «експансив» тәбиәт үзәриндә бу-рахдығы тәби нәтичәсидир.

Бу әсәбијјәт фирәнкләрин букүнкү сијасәтиндә мү-шаһидә олунур вә бунун ачылығыны үзәрләриндә һисс едәнләр, кечмиш мұһарибәдә алманларла иттифагда бу-лунанлар вә онлара хәфи вә әләни мұзаһирәт көстәр-миш оланлардыр. Мәсәлә, Австрија, Түркия, Болгария вә илахир. Түркияжә кәлдикдә Франсанын сијасәтиндәки әсәбијјәтин ачылығы дејил, јалныз түркләрә, бәлкә түрк-ләрлә кизли вә ја ашкара әлагәләрдә «мәзнүн» оланла-ра дәхи шамилдир. Бунлар да түрк мұһибби олан ислам-лар вә түркләрлә тәмас вә әлагәдә булунмуш гејри-ис-ламлардыр.

Бу үздән Азәрбајчан вә Күрчүстан дәхи Франсанын әсәбијјәтинин мүчиб олан милләтләр чүмләсиндәндир. Азәрбајчан вә Күрчүстанын истиглалийјәтләри тәсдиг едирләрсә, мәнфәәтимиз Русија биздән инчијәр вә еһти-мал алманларла әлбир олуб, тәкрар бизә гаршы мұһари-бә ачарлар горхусу бир тәрәфдән, дүшмәнләримиз сә'ј илә әлејһимизә јапылан тәшвиғат вә тәһрикат, дикәр тәр-әфдән фирәнк сијасиләринин әсәбијјәтини галхызыб ачығларыны тутдурур. Нечә күн әввәл гәзәтәләрдә оху-дуг ки, Франса харичијә назир, Азәрбајчан вә Күрчү-стан милләтләринин хаһиш вә ирадәләрилә тәшкил етмиш олан чүмһуријјәтләр һаггында фикримиз нәдир дејә пар-ламанда ваге олан суала: зәнн едирәм бу чүмһуријјәтләр мүвәггәтидир, әлавә күрчүләр, руслар вә ермәниләрә гар-шы дүшмәнчилик едирләр сөзләрилә чаваб вермишдир.

Фирәнкләр әсәби сијасәт јүрүтмәкдә икән, санки әсәбилик нә олдуғуну билмәјән һәр бир һадисәјә гар-шы сојугганлылыг көстәрән, һүзүр вә е'тидалыны әслән хәләлдар етмәјән инкилисләр ади јол илә өз сијасәтлә-ринә давам едиб, мұһарибә нәтичәси долајысилә дејниш-миш олан вәзијјәти-һазирәнин мүсаидлијиндән билести-фадә мұһарибәдән әгдәм һүсули гејри-мүмкүн олан ар-зуларын истеһсалыјла мәшғул олулар. Бу јахынларда Иран илә јапылмыш олан мұаһидә иштә бир арзуларын биридир ки, Русија чарлығы заманында јапыла билмәз-ди. Азәрбајчан вә Күрчүстан һаггында јүрүдүлән хејир-хаһанә бир сијасәт вә сабиб дүшмәни Түркияжә гаршы көстәрилән е'тидал вә нәзакәт инкилисләрин «експансив» фирәнкләр кими ермәни вә рум даносларына вә бу нөв тәшвиғат вә тәһригата лагејд галдығларына да бөјүк бир дәлилдир.

Бундан долајыдыр ки, инкилисләр Гафгазда, Иран-да, Түркияжә бөјүк бир нүфуз газанмаг вә һүси рәғбәт көрмәк үзрә икән Франса тәрәфиндән еһидилән сөзләр бураларда һејрәти-истигра илә тәлгин едилир.

Фәгәт бу јахынларда Сурија тәрәфиндә вүгү' бөлмүш бир фәгәрә санки фирәнкләрин шәрг-гәрб сијасәтиндә-ки бир чох шејләри көрмәјә мане олан әсәбијјәтини, мү-вәггәти, бәлкә сонра даими дә олса бәртәрәф едиб көзү-нү ачды. О ваге Франсанын мәнәфеји илә әлагәдар олан Суријада инкилис вә фирәнк мә'мурлары арасында ваге олан мұнағишә вә мұназиә иди. Бу вагеә фирәнкләрин иди. Бу вагеә фирәнкләрин диггәтини о тәрәфә чәлб до-лајысилә инкилис шәрг-гәрб сијасәтини көздән кечирмәјә мәчбур иди. Иштә Франса харичијә нәзәрәтинин ним рәсми гәзәтәси олан «Тан»¹ бу хүсусда бир мәгалә јаз-мышдыр ки, «Шәрг мәсәләси вә Франса» сәрләвһәсилә ики күн әввәлки нөмрәмиздә битәрчүмә мүндәрич иди. Инкилис шәрг-гәрб сијасәтини мұталиә јолујла тәнгид едән бу мәгалә назик бир лисанлз јазылмыш шиддәтли бир е'тираз олмагла бәрәбәр Франсанын өз јанлыш си-јасәтиндән пешиман олмаға башладығыны да сездирән бир сәнәддир. «...Башга јерләрдә олдуғу кими, Шәргдә дә мұттәғигин ишләринә Франса бөјүк хидмәтләр едә биләрди, әһалинин һүсн тәвәччөһүнү иктисаб етмәји Франса бачарыр»—дејә бу јоллу кинајәләрдән шәргдә «мұттәғигләрә хидмәт» етмәдијинә вә ора әһалисинин һүсн-тәвәччөһүнү иктисаба чалышмадығына бу сөзләри сөјләјәнин пешиман олдуғуну дәрк етмәк асандыр.

Һәгигәт, һала чиддијјәтлә вүгүф јетирмәк әвзиндә ермәни вә румларын әфсанә вә әрачифи илә иктифа едән фирәнкләр чүмһуријјәтләримизә мүвәггәти бир шеј һе-сабында бахмаға давам вә күрчүләр, ермәни вә русларын дүшмәнидир—мәали вә әсассыз мә'лумата истинадла-рында инад едирләрсә, она билсин ки, ахырда даһа да пешиман олуб, гејри-габил ислаһ дәрәчәсинә вармыш хәтләринин ачылығындан әфсуслар јемәкдән башга өзкә бир чарә олмадығыны көрүр.

Фәгәт үмидварыг ки, чүмһуријјәтләримизин милләт вә чәмаәтимизин идарә вә арзусу илә әмәлә кәлдијини бил-миш олан Франса парламан әзаларынын вүчүди вә тә'-сирилә Франса ричал һөкүмәтинин пешиманчылығлары мүчиб ола биләчәк әсәбилији бәртәрәф едилмәклә сија-сәти дәхи башга бир јола дөнәр ки, о јол зәннимизчә, да-һа доғру вә даһа мүстәгим бир јолдур.

ЕРМӘНИСТАН ВӘ АЗЭРБАЈЧАН МҮНАСИБАТЫ

Гарабағ ермәни чәмаәтинин Азэрбајчан торпағында јашаркән, тәбни Азэрбајчан һөкүмәтинә вә ганунларына табе олмағ лазымдыр дејә, мәғүл вә мувафиги-мәнти гәрарындан сонра ермәни үсјанчылары, дашнак агентләри Зәнкәзүр тәрәфә гачыб орада фәсадлар төрәтмәк вә шејтанәтләр ичра етмәк үчүн мүсаид бир зәмин булдулар.

Шүбһәсиз, Арарат бармағилә идарә олуған вә дашнак рәһбәрлији илә иш көрән бу мүфсид күрүһүн тәғиб етдији мәгсәд ортаја «Зәнкәзүр мәсәләси» чыхармағ иди.

«Зәнкәзүр мәсәләси» затән ермәниләр тәрәфиндән мејдана чыхарылмыш олан «Гарабағ мәсәләси»ниң мабәдидир. Ермәнистанын һағсыз вә јерсиз әдасилә төрәтмиш олан бу мәсәлә һөкүмәтимизин мүдәббирәнә сијасәти вә Гарабағ ермәни чәмаәтинин ағлына рәфтари сајәсиндә мувафигәт мүтәгабилә јолујлә һәлл едилдикдән сонра әлләри боша чыхан дашнаклар дәрһал бир «Зәнкәзүр мәсәләси» чыхартмаға чалышдылар.

Зәнкәзүр Гарабағын бир һиссәси вә Гарабағы тәшкил едән дөрд үјездән биридир. Зәнкәзүрсүз Гарабағ Гарабағ ола билмәз. Јәни Гарабағын тамаијјәти-мүлкијјәси илә бәрәбәр, вәһдәти-игтисадијјәси дәхи хәләлдар олуб, һәм чүмһуријјәтимизи вә һәм дә биләфәрг милләт бүтүн Гарабағ әһалисини бөјүк мүшкүлатлар гаршысында гоја биләр. Зәнкәзурун вәзијјәти-сөвгәлчәшијәси вә көчәриләримиз үчүн јајлағ олмасы буну исбата кафидир. Буну һәр кәс билир вә јүз ил бундан әгдәм Пәнаһ хан дәхи билдирмиш ки, Гарабағ ханлығыны тәшкил едәркән Зәнкәзүрү дәхи о ханлығын мүһүм бир һиссәси һәсбилә јәд идарәсинә алмышды.

Буна көрә дә «Зәнкәзүр мәсәләси», јәни тәқрар «Гарабағ мәсәләси» бу үздән бу мәсәлә Ермәнистанын һағсыз иддиасына көрә ихтилафлы һүдуд мәсәләси дејил, бәлкә Азэрбајчанын чүзи лајәнфәки олан Гарабаға көз гычытмағ вә дәстдиразлығ етмәк һәвәсидир.

Ермәнистанын «Зәнкәзүр бизимдир» дејә һағсыз иддиаларда булунмасы ашкардыр ки, «ихтилафлы һүдуд мәсәләләрини сүлһ вә сазишә һәлл едәлим» дејил, Азэрбајчанын тәмаијјәти-мүлкијјәсинә гаршы сүи-гәсд һиләсидир.

Тифлиسدә русча нәшр едилән ермәни «Слово»¹ гәзетәси Азэрбајчан илә Ермәнистан арасында Зәнкәзүр һағғында тәати едилән ноталары «битәрәфанә» бир сурәтдә

мүталиәдән сонра, бу ишдә кимин һағлы вә кимин һағсыз олдуғуну тәјин етмәјә чалышыр вә «чалышмасы» нәтичәсиндә һағгын, әлбәттә, Ермәнистан тәрәфиндә олдуғуну һөкм едир.

Гәзетә Зәнкәзурун Ермәнистана тәәллүг етдијини сөјләјир вә дејир ки: «Әкәр ишә етнографи нөгтеји-нәзәринчә бахыларса бир маһал ки, әһалинин 80 фаизини тәшкил едәнләр ермәниләр ола, о маһал Азэрбајчана дејил, мүтләгән Ермәнистана тәәллүг едә биләр».

Суфизм² мәнтиги үзәриндә гурулмуш олан бу мәтләбин јанлыш олдуғу бундан ашкардыр ки, ермәниси чох олан бир јери Ермәнистана тәәллүг етдирмәк доғру олса, о сурәтдә Азэрбајчанын һәр бир јери ки, орада ермәниси чохдур, Ермәнистана мәхсүсдур дејә һөкм вермәлидир. О һесабадан демәли, Бақынын јанындакы «ермәникәнд»дәхи Ермәнистанынкы имиш.

Әләвә бөјүк һағсызлығ дејилми ки, бизә кәләндә етнографи әсаслардан бәһс едилир, һалбүки ермәни һөкүмәти, мүсәлманы чох олан Нахчыван маһалына сохларкән «Слово» вә әмсали бу әсаслардан сөһбәт салмајырды.

Вә бир дә Зәнкәзүр әһалисинин 80 фаизи ермәнлик дө дејә гәрар вермәк дәхи јанлышдыр. Чүнки бу кәһ дүрүст вә доғру бир статистик үсулу тәтбиғ едиләрсә, Зәнкәзүр ермәниләринин 50 фаиздән фәзлә олмадығы мејдана чыхар.

Бунлардан башға, бир Зәнкәзура Гарабағын бир һиссәси нәзәрилә бахырығ. Үмумгарабағда исә ермәни әһалиси әгәлијјәт тәшкил едирләр. Әкәр бу јерин бир мәнтәгәсиндә вағнән бир ермәни әксәријјәти варса да о мәнтәгәни гопарыб да Ермәнистана вермәк һансы ағла вә һансы мәнтигә мувафигдир. Белә бир тәләбдә булуғанлара ачынмамағ габилдирми?

Белә бир хиләси-мәнтиг бәһсдән сонра «Слово» гәзетәси ликәр бир бәһсә кечир ки, о да башдан-ајаға јаландыр. Гәзетә дејир ки, Гарабағ вә Зәнкәзүр ермәниләрин һәлә Алманијанын мүзәффәријјәтләринә тәсадүф едән вахтларда дәхи, Нуру Пашанын³ мүзәффәријјәтләринә рәғмән түркләрә табе олмағ истәмәди.

Гарабағ ермәниләринин түрк әскәрләрини дүз вә чөрәк илә гаршыладағыларыны јалныз һәгигәти кизләмәк истәјән «Слово»лар инкар едә биләр.

Гарабағ ермәниләринин Азэрбајчан түрк һөкүмәтинә табе олмағ истәмәдијини андырмағ истәјән бу сөзләрин бөјүк бир јалан олдуғу, ермәниләрин једдинчи иҫғынчығында әксәријјәти-әзимәнин Азэрбајчана табе олалым—

дејә гәбул етдикләри гәрардан ашкардыр. Бу күн әкәр Зәнкәзуру буландыран дашнак фитнәчиләри Зәнкәзурдан дөф' едилләрсә, оранын үмумермәни әһалиси Азәрбајчан тәбәәлијини бөјүк бир мејл вә рәғбәтлә гәбул едиб, дашнак худ'ә вә дәсисәләриндән гүртүлдугларына да шүкүрләр едәрләр. Чүнки Зәнкәзур ермәниләри бир кәрә Азәрбајчандан ајрылсалар, сијасидән әләвә игтисади фәләкәтләрә мәрүз галыб ачындан өләрләр.

Бә'дән «Слово» гәзетәси бизим вә Ермәнистанын ноталарыны лисан вә тәрзи-ифадә нөгтеји-нәзәриндән «тәдгиг» едиб Ермәнистан нотасыны сүлһамиз бир лисан һүзур вә е'тидалә риајәт едән бир ифадә илә јазылмыш көрүр вә бизим нотамызын шиддәтли лисанындан сүлһ вә сазишә мејл көстәрмәјин үслуб, ифадәсиндән шикајәт едир вә бундан да бир нәтичә чыхарыр ки, Ермәнистанын һүзур вә е'тидал илә данышмағы һагга вә мән'әви бу гүвзәтә күвәндијиндәндир. Һалбуки бизим өзүмүзү зәбт еләмәдијимиз һагсыз олдуғумузү һисс етмәјимиздәнмиш. Демәли, «сән һиддәт едирсән һагсызсан» демәк истәјир.

Ермәни нотасынын һүзур вә е'тидалә риајәтлә јазылдығыны биз дә инкар егмәјирик. Лакин бү «пишијим-пишијим» илә бизим торпағымызын ән мүһүм бир гит'әсини әлиминдән алмаг, истәјәнләрә ачыг тугмамаг вә һиддәт етмәмәк габилдирми? Әкәр Азәрбајчан Ермәнистанын торпағындан бир парчасыны ән мүләјим, ән ширин, һәтта «мән өлүм вә гурбан олум» тә'бирләри истималинә варынчаја гәдәр јумшаг бир дил илә истәсә вә бунда да исрар етсә, Ермәнистан белә бир һагсыз тәләбдән һиддәт етмәзми?

Бундан башга, бир вар ки, дилдир, бир, дә вар ки, әмәл, Зәнкәзур һаггында мүләјим дил илә бизә нота верән Ермәнистан, Зәнкәзур мүсәлманларынын башына насыл дүрүшт залиманә вә бирәһманә ојунлар кәтирир.

«Слово» вә әмсалынын ермәни һөкүмәтини мудафиәси вә бу һөкүмәтин сүлһ вә сазишнијәтләриндән бәһси һеч бир кәси инандыра билмәз. Гафгаз чүмһүријәтләри арасында «ихтилафлы мәсәләләр» биринчи гылынч чәкән, биринчи олараг гардаш ганы төкән ермәни чүмһүријәти олду ки, сүлһ вә сазиш тәригиндән имтина едиб күрчү үзәринә һүчүм етди. Өзкәнин малына вә торпағына тәмә едән јенә биринчи Ермәнистан олду ки, Нахчыван үзәринә һүчүм едиб өзкәнин јеринә саһибләнди вә бүкүнкү ејни Ермәнистандыр ки, мәгсәди Азәрбајчан торпағына дәстдиразлыг етмәкдир. Азәрбајчан өз торпағыны горумаг үчүн гылынч чәкмәјә мәчбур олачагса вә ара-

да ган төкүләчәксә, һамысынын мәс'улијјәти Ермәнистан үзәринә аид олачагдыр. Буну бир Азәрбајчан дејил, бәлкә һәр кәс вә һәтта Гафгазла әләгә пејда етмиш Авропа һөкүмәтләринин нүмәјәндәләри дә играр едирләр.

БИР СУАЛ МУНАСИБӘТИЛӘ

Кечән парламан ичласында әзалардан бир груп тәрәфиндән һөкүмәтә, даһа доғрусу әдлијә назиринә верилән суал, шајани-һејрәт вә мүчиби-тәәссүф бир вәгејә аид иди ки, «сенсасијон» маһијјәтинә һафиз бир кејфијјәт олдуғуну һәр кәс играра мәчбурдур.

Чүмһүријјәтимизин мәнәв-әдл вә мәлчә' һагг олмаг һиссијјәтилә нәзәһәт вә гүдсијјәтинә инанылмасы лазым кәлән али бир мүәссисәнин, һагг вә әдаләт диванынын, јә'ни мәнкәмәсинин мүстәхдиминдән, күнаһкарларын күнаһы, мүчримләрин чүрмини, чаниләрин чинајәтинин һагг вә әдаләт тәрәфилә исбатә мүвәззәф олан бир бөјүк үзвимүддән үмумиси, үзәринә товди едилмиш мәгам-алисини ләкәдар едән алчаг бир фе'лән иртикаб етмиш, рүшвәт алмышдыр...

Адам өлдүрмәк бир чинајәт олдуғу кими, рүшвәт алмаг дәхи бир чинајәтдир. Онун да, бунун да гануна көрә чәзасы вардыр. Фәгәт үмумијјәт үзрә рүшвәтхорлуг чинајәти, гәтл чинајәтиндән јүнкүлдүр, чүнки бұрада чан гәсди јохдур, мал гәсди вардыр «малы мәнәннәм, чаным сағ олсун» дејәнләр чанлары алынмамаг үчүн бүтүн малларыны вермәјә разы олмагла чанын малдан әзиз олдуғуну билдирирләр. Әксәријјәт дәхи бу фикрә шәрик олдуғундан ади гәтл чинајәтинин чәзасы, рүшвәтхорлуг вә һәтта гарәт чинајәтинин чәзасына нисбәтән чох ағырдыр.

Демәли, адам өлдүрмәк рүшвәтхорлугдан вә гарәтдән бәдтәрдир. Фәгәт әкәр Азәрбајчан мәнкәмәсинин мүддәји-үмумиси рүшвәтхорлуг чинајәти әвәзинә, гәтл чинајәтинә мүртәкиб олмуш олса иди, бу вагәнин ачылығы бүкүнкү кими бир бу гәдәр мүәссир вә мүәссиф олмазды. Һәтта бу мүддәји-үмуми гарәт гәсдилә дә бир гәтл чинајәтинә иртикаб етмиш олса иди, бу кејфијјәт анчаг әчајиб вә гәрајиб гәбилиндән «мәзәли» бир шеј олуб ешидәнләри күлдүрәрди. Һалбуки мүддәји үмуминин рүшвәтхорлуг олмасы күлмәк дејил, ағламағы мүчиб ола биләчәк алчаг вә дәркәһи-әдл вә һаггы алчаглардан гүдсијјәт вә пак-

лығыны мурдарлајан əһали арасындакы е'тибарыны мəһв, халгын əдалəт вə һагга, һижəтə олан е'тигадыны позан, иманыны рəхнəдər вə гəлбинə əдл вə һагга гарышан вə шүбһə илга едэн эн пис вə фəна бир эмəлдир.

Полис мə'мурларынын рүшвəтхорлуғундан шикајəт едэн əһалини сакит вə тəтмин етмəк үчүн бу мə'мурлары иртикаб етдиклəri чинајəт үзəринə мəһкəмəјə чəлб едирик. Ахырда нə олур. Бу чинајəтлəri тəһгиг вə исбатə мүвəззəф олан мəһкəмə əзасынын өзү ејни чинајəтə мүр-тəкиб олур... Дəвлəтимизин əсасына рəхнə вурə билэн бу мүвəссиф вə күдүрəтимиз кејфијјəти-вəтəнимизин с-диг өвлəдыны вə чаван чүмһуријјəтимизин сəмими хејир-хаһлығыны тəбиидир ки, һүзнəнкиз фикирлэрə салачаг вə дəрин кəдэрлэрə дүчар едəчəкдир...

Ваге олан суал үзəринə əдлијјə назирн һəзрəтлəрин кафи чаваб вə лазым олан бəјанаты вердилэр.

Суал саһиблəri бу чаваб вə бəјанатдан разы галдыгларыны изһар етдилэр.

Əлбəттə, назир һəзрəтлəri мəргум мүддəнји-үмүминин (прокурорун) рүшвəтхор бир адам олдуғуну əввəлдэн билмиш олсајды, ону нəннки прокурорлуға, бəлкə һеч бир иш башына кечирмəзди. Мүддəнји-үмүмилнк кими али вə тəмиз бир мəғами ишғал етмəјə рази олан бир адамын натəмизлијиндэн шүбһəлəнмəк дəхи мүшкүлдүр. Прис-тавлыг, гајиммəгамлыг, губернаторлуғ вə саир бу кими мəғамлара рүшвəт мənбəји нəзəрилə бахан ола билэр вə олур да. Фəгəт мүддəнји-үмүмилнк мəғамыны дəхи о мən-бə чүмлəсинə һесаб едэнлэр хатирə белə кəтирə билирдик. Чүнки о мəғамын һэр јердə вə һэр бир мəмлəкəтдə елə бир лəкəлəрдэн ари вə тəмиз олдуғуна гане иднк...

Һэр һалда кəдəрнимиз нə гəдэр бəјүк олса да бəдбин олмамаға һачət јохдур. Чүмһуријјəтимиз чавандыр, би-наəнилејһə адам танымаг тəчрүбəси һэлə чох аздыр. Гој бу адамлар, бу мə'мурлар вə һөкмлэр силсилəsi бир-бир «мəһəк дашы»ндан сүртүлүб кечсинлэр. Кимин халис гызыл (алтун) вə кимин гəлп вə сахта олдуғуну анчаг бу јол илə тəјин етмəк мүмкүндүр.

Рүшвəтхорлуғ мən'и үчүн ағыр чəзалар тəјини лүзү-мундан бəһс едэнлэр тэрəфдары дејилик. Чəза горхүсү үзəринə рүшвəт алмајанлар дəхи бизчə рүшвəтхордүр-лар. Рүшвəтхорлуғун фəналығына горху сајғысилə дејил, гəнаəти-вицданијə тəригилə һөкм вермəлидир. Лакин зəнч едилмəсин ки, рүшвəтхор мə'мур, мə'муријјəтиндэн əл едилмəк кими беəлнисбə јүнкүл бир чəзаја ұғрадыгдан сонра бир кəнара чəкилиб дə алмыш олдуғу рүшвəти раһатчасына јемəјə мəшғүл олачагдыр? Билəкс чисмани

чəзасы бу гəдэр јүнкүл олан бу шəхс мə'наэн эн бəјүк бир чəзаја мəһкүм едилмиш олачагдыр. Əп бəјүк чəза һансыдыр? О чəза е'дам чəзасыдыр. Əвəт!

Бу адам артыг өлəчəкдир. Мəмлəкəт вə чəмаəт үчүн онун варлығы, онун јохлуғуна мүсави олачагдыр. Мəмл-лəкəт ичиндə чəмаəт арасына чыхмаға үзү олмајан, һə-јасызлығына салыб чыхса белə һифрəт вə истикраһла гаршыланачаг олан бу адам вагəэн мə'нəви бир е'дама мəһкүм едрилиб, чəзан сəзасынə чатачаг вə алдығы рүш-вəт дə она һарам олачагдыр.

ƏСАССЫЗ ТƏЛƏБ

Дабровол командасы дүнəнки нөмрəмиздə јазылдығы үзрə—«тəлəб» едир ки, бəһри Хəзəрдə Азэрбајчанын нə тичарəт вə нə дə һэрби кəмилəri олмасын. Бу тəлəбə бир əсас олмаг үзрə 1828 сənəсиндə Рүсија илə Иран арасында əгд едилмиш олан Түркмənчај мүаһидəсиндэн¹ бəһс едилир. Мə'лум олдуғу үзрə бу мүаһидəјə көрə Хəзэр дə-низи Иран дипломатларынын рəјинчə һеч бир вєчə кəл-мəјən «аби-шо» олдуғуна көрə тəмамилə рус һакимијјəти тахтына кечиб истэр тичарəт, истэр һэрби кəмилэр сах-ламаға Иранын һагг вə сəлаһијјəти олмады.

Əлбəттə, мүстəгил Азэрбајчана һеч бир дəхли вə рəб-ти олмајан Түркмənчај мүаһидəsi даброволарын тəлə-бинə һагг верə билəчəк бир əсас ташкил етмəз. Бу мүа-һидə бəһси бир бəһанəдир вə бу бəһанə илə верилən тəлəб дəхи Азэрбајчан һүгүгуна тəчавүздэн ибарəт бир һэрəkəт-дир. Иран-рус мүаһидəлəri əсас тутулмаг үзрə Азэр-бајчана тəлəблэр вермəк чанз көрүлəрсə, о һалда «Түрк-мənчај» мүаһидəсилə Хəзэр дəнизиндэн əл чəкмəјə мəч-бур олан «Азэрбајчан-Күлүстан»² мүаһидəсилə дə Гара-бағ, Кəнчə, Баки, Ширван вə бир кəлмə тамам Азэрбај-чан торпагындан əл көтүрмəјə, јəни өз-өзүнə јох олмаға вадар олачагдыр.

Дабровол командасынын бу һэрəkəти ола билэр ки, Деникинин Азэрбајчан һаггындакы гəсдинин гөвлдэн фе'лən чыхарылмаг јолунда биринчи иглами вə «Азэр-бајчан сəфəри»нин ибтида вə башланғычыдыр. Бəһанə-нин бош вə əсассызлығы бу мүлаһизəјə тəјид едэн кеј-фијјəтлəрдэн һесаб едилмəлидир. Һэр бир һагсыз тəэр-рүз вə тəчавүзүн бəһанəsi бир мə'тад, бош вə əсассыз олар. Өзүнү күчлə вə мугабил тэрəфи күчсүз һесаб едэн-лэр тəэррүзлəринə бир мүгəддимə олмаг үзрə ортаја би-мəни вə мəнтигсиз бəһанəлэр атарлар.

Фэгэт бу гүрүр саһиблэринин эһсэр овгат елм һесаба да хам вэ наши олдуғлары, ачы пешманчылығлары мүчиб олан сәһв вэ хәталары илә исбат едә билиб, иш, саһиб гүрурун һеч дә көзләмәдији вэ истәмәдији бир вәзијәтә дөнмәклә башга нәтичәләр верир.

Деникинни Азәрбајчаны нә һесаб етдијини билмәјирик, анчаг буну билирик ки, Азәрбајчан чүмһуријәти өз дәнизини «аби-шор»әдд едәчәк дәрәчәдә кутаһбин олмамағла бәрәбәр елә бир гәрар һөкмунә мәчбур олачаг һалда дәхи дејилдир. Азәрбајчан өз һүгугуну мүдафиә јолунда һеч бир шејдән чәкинмәјәчәкдир.

Азәрбајчан үчүн дәниз мәсәләси чан мәсәләсидир. Бу мәсәләјә әл вурмағ Азәрбајчанын чанына тохунмағдыр. Азәрбајчан Баки дәнизиндә һәрби кәмиләр сахламағла һеч кәси горхутмағ вә һеч бир кәсин јеринә тәәррүз етмәк фикриндә дејилдир. Онун фикри өзүнү харичи империалист вә гәсбләр тәрәфиндән мүдафиәјә һазыр бир һалда дурмағдыр. Азәрбајчанын өзкәләр јеринә көз диқдијини һеч кәс хәјалына белә кәтирмәз. Һалбуки өзкәләрин Азәрбајчан торпағы һағгындакы тәчавүзкаранә фикри чүмләчә мәлумдур. Белә олдуғу сырада өзүнү гүрудан мүһафизә етмәк Азәрбајчана борч олдуғу кими, дәниз тәрәфиндән дәхи мүдафиә вә мүһафизә јолуну әлиндә сахламағла вар гүввәсилә сәј вә гејрәт едәчәкдир.

Азәрбајчан чүмһуријәти демәк олур ки, артыг бејнәл-миләл бир әһәмијәти һаиз олан бир мәсәлә сүрәтинә кечмишдир. Бу нөгтеји-нәзәрдән болшевикликлә мүһарибә үчүн деникинләрә музаһирә көстәрән Антанта вә бахусус инкилис мәһафили-рәсмијәси вә әфқари-үмумијәси Деникинни Азәрбајчан гәсдинә мувафигәт нәзәрилә баха билмәз вә бу тәәррүзә гаршы руји-риза көстәрән Деникин Антанта музаһирәтиндән мәһрум идиләрсә, пүлсуз вә ләвзимәти һәрбисиз галмағла һеч бир шејә гадир оламаз. Гәрәз маһал оларағ Антанта бу мәсәләјә гаршы лагејд галса белә Азәрбајчанын өз һүгугуну мәнафе етмәк үчүн иштијарында олан вәсиләләр вә һәғги вәситәләр чохдур.

КҮРЧҮСТАНДАКЫ ҺӘВАДИС

Бу ахыр күнләрдә Күрчүстанда иғтишаш вә үсјанлар әмәлә кәлир дејә дөвран едән шајиәләрин әсасы олдуғуну вә бу үсјан һәрәкатынын нә рәнкдә олуб, нә кими мәгсәдләр тәғиб етдијини Күрчүстан һөкүмәтинин дүнәнки

нөмрәмиздә дәрч етмиш олдуғумуз рәсми тәблиғатындан анладығ.

Вағиән Күрчүстанда бөјүк ихтишаш вә үсјан һәрәкаты вармыш вә бу һәрәкат болшевиклик рәнқиндә имиш. Тәғиб едилән мәгсәд дәхи Күрчүстаны вә буна асылы оларағ Азәрбајчаны Деникин илә мүһарибә етмәјә, даһа доғрусу, Деникинни Күрчүстан вә Азәрбајчан үзәринә салдырмағла араја бу чахнашма тәрәтмәк вә бузунла Москва болшевикләринин әлине фүрсәтләр вермәк имиш.

Москва парасы вә тәлими илә идарә едилән бу һәрәкәт мүһарибә тактикасы мәнтәгәнин һөкмүнчә, чанз әдд едилән бир үсулдур вә бу нөгтеји-нәзәрдән болшевикләрин Деникин архасында мүшкүлат тәрәтмәк вә дүшмәнләринин башыны гарышдырмағ сәјләрн, һәр кәсчә анлашылан вә бәјанә һачәти олмајан әјан вә ашқар бир маневрә ичрасына чалышмағдыр. Деникин болшевикләр архасында мүшкүлат тәрәтмәјә чалышдығы кими болшевикләр дәхи онун архасыны гарышдырмағ истәјирләр.

Лакин Деникин архасыны тәшқил едән Азәрбајчан вә Күрчүстанда болшевиквары иғтишашлар әмәлә кәлмәклә вә арада бир мүһарибә вүғуна сәбәбијјәт вермәклә Азәрбајчан вә Күрчүстан әһалисини ки бу күн һүзүр зә әми-асајишә бәрк мөһтачдырлар. Мүхтәлиф фәләкәтләрә, әнвә мүсибәтләрә дүчар етмәк вә бәлкә истиглалларынын мәһвини мүчиб ола биләчәк, начар бир вәзијәтә салмағ олар. Болшевикләр буну нәзәрә алырлармы?

Хејр, алмајырлар. Онлар үчүн Күрчүстан вә Азәрбајчанын истиглаллары; әһалиләринин асајиш вә истираһәти, мәмләкәтләрин әмнү аманлығы, бунлар һамысы чәһәннәмә, тәки Москва болшевикләринин иши асанлашыын.

Бу күн Украјнада чајларча ганлар төкүлүр, минләрчә ханиманлар бәрбад едилир. Ораларын әһалиләри јеннә ишығ үзү көрүб, тәзәчә азад олмушдүрлар ки, үзәринә тәқрар гаранлығы чөкүб јенә әсир олмаға башладылар. Иштә бу зүлмәти јыртыб, јенә ишыға чыхмағ, әсарәт зәнчирини гырыб, јенә азад олмағ үчүн бураларын әһалиләри ја истиглал, ја өлүм дејәрәк гылынча сарылмыш даброволлар истиласына гаршы гијама галхмышдырлар. Әчәба, нәдән бунлар азад икән тәқрар әсир олдулар ки, инди дә ганларыны ахытмаға вә ханиманларыны бәрбад етмәјә вадардырлар? Әлбәттә, болшевикләр интиригасы үзәринә. Москваны хилас етмәк истәјән болшевикләр, Украјнаны зор вә чәбр илә «стратежик» бир мејдан һалына салыб, Даникини тәһдидә башларкән һәм өзләри мәғлүб олдулар, һәм дә өзкәләри рус иртичапәрәстләринн

элинэ вердилэр, лакин өзлэри мәҗлүб олуб да гачыб гур-тардылар, амма Украина эһалилэри фәлакәтләр ичиндә мүснбәтләр гаршысында зәбүн вә сәрникун гојдулар. Москваны хилас едә билдиләрми? Бурасы һәлә мүәјјән дејилдир. Амма Украинанын истиглалларыны гејб етдиклэри һәнгигәтдир.

Иштә бу ојуну бизим, јәни Азәрбајчан илә Күрчүстаның башында дәхи ојнамаг истәјирмишләр.

Азәрбајчан вә Күрчүстан Деникин илә мүһарибәдән горхмурлар. Экәр Деникин Азәрбајчан вә ја Күрчүстан үзәринә һүчүм етмәк истәрсә бөјүк бир мүгабилә вә мүгавимәтә дүчар олмагла кор-пешманчылыгдан башга өзкә бир шеј газана билмәз. Фәгәт мадам ки, өзүмүзә һүчүм вә һүгүгүмуза тәһрүз вә тәчавүз едән јохдур о һалда тәбни бизим дә һеч кәслә ишимиз олмајачагдыр. Болшевикләр Азәрбајчан вә Күрчүстаны Деникин илә мүһарибәјә сөвг вә мәчбур едәрләрсә о һалда јалпыз бир Деникин дејил, бүтүн Антанта јәни инкилис, Франса вә Америка вә һәлә ола билсин ки, Ермәнистан илә дәхи мүһарибә етмәк лазым кәлмәклә истиглалымыз ола билсин ки, әбәди олараг әлдән кетмәк тәһлүкәсинә мә'руз галар.

Әчәба, истиглалымыза Деникин кими ејни көз илә бахан болшевикләр јолунда белә бир диванәвар фәдакарлығымызын нә мәнасы ола биләр.

* * *

Күрчүстандақы һадисәләрдән Москва болшевикләри әдилә вүгү' булдуғу рәсми тәблиғатындан анлашылдығына көрә тәһәггүг етмиш бир кејфијјәтдир. Фәгәт бу ишдә Деникин агентләринин дәхи әлагәдар олдуғуна шүбһә јохдур. Азәрбајчан вә Күрчүстан үзәринә һүчүм етмәјә вә бу әмәлини Авропа гаршысында һаглы көрүндүрмәк үчүн Деникин истәр ки, бу јерләрдә болшевиквары иғтишашлар әмәлә кәлсин. Она көрә белә иғтишаш вә үсјанларын давам вә төвсијә үчүн өз агентләринин болшевик зүмрәсинә дахил етдириб, тәшвиғат вә тәһриғат јапдыра биләр. Затән бу зәнкни доғру олдуғу рәсми тәблиғатдан дәхи анлашылыр. «Идеја» вә мәфкүрә саһиб илан болшевикләр өз мәрамларына јетишмәк үчүн һәр бир васитәјә тәвәссүл едирләр. Оғруларын, гүлдүрларын, гатилләрин һәр бир чинајәт саһибинин әмәлләриндән истифадә бичаиз билирләр. Мәшугларынын шәхсијјәтини тәһгиг етмәк вә саирә бунларча әбәс јерә вахт итирмәкдир. Белә олдуғу сурәтдә Деникин агентләри бунларын ичинә

чоҳ асан вәчһлә кирә биләр вә вәзифәләрини көзәлчәсинә ифаја мүвәффәг ола биләрләр. Бу үздән Күрчүстан вә Азәрбајчанда һәр бир болшевиклик һәрәкаты баш верәрсә, бундан ики чүр тәһлүкә вүгү'и-мөһтәмәл олар.

Күрчү чәмаәтинин, белә иғтишаш вә үсјанлара гаршы көстәрмиш олдуғу иғтишаш вә күрчү һөкүмәтинин дәхи бу һәрәкаты тохдадыб иғтишашчыларын сәј вә әмәлләрини сәмәрәсиз гојмагла ибраз етдији чиддијјәт, чидди фәалијјәт сон дәрәчә шајани-тәһсин вә сазаји-тәгдирдир. Азәрбајчан илә Күрчүстан бир-биринә һәр бир хүсүсдә вә бахүсүс мүгәддәрәтча о гәдәр јахындырлар ки, Күрчүстанын әмнү асајиши Азәрбајчанын вә Азәрбајчаныңкы да Күрчүстанын низам вә гајдасы вүчүдилә мәшрүтдур.

Мәгсәди иғтишаш вә үсјан төрәтмәк олан сијаси забастовкаларын Азәрбајчан һөкүмәт әлијлә мүдәббирәнә бир сурәтдә јатырылмасыны Күрчүстан милләт вә һөкүмәти мәннунијјәтлә тәлғи етдији кими күрчү һөкүмәтинин дә бу тәһлүкәли иғтишашы дәф' вә рәф' етмәси бизим сәминни хошнудлуғумуза мучиб олмаја билмәз. Вә һәр ики чүмһуријјәтин бәган-истиглалы үчүн горхулү олан белә сијаси чыхышларын һәм Азәрбајчанда, һәм Күрчүстанда там бир мүвәффәгијјәтсизликлә нәтичәләнмәси һәр ики чүмһуријјәтин вәзијјәтини мөһкәмләндирәр. Шан вә һиссијјәтаны көнардан бахан дост вә дүшмәнләрин нәзәриндә артырар вә истиглалијјәт ләјағәтимизи фәзлә олараг бир гат даһа исбат едәр.

ГОҢШУЛУГ

Иран гәзетәләриндә вә бунлардан бахүсүс рәсми вә ним рәсми шәкилдә оланларын да Азәрбајчан һагғында бир тагым мәғалә вә әхбарата тәсадүф едилмәкләдир ки, хејрхаһанә бир гәсд вә бәрәдәрәнә бир һислә јазылмадылары истәр шивә, истәр мәзмунларындаң ашкар олмагла бизләри кәдәрәмиз фикирләрә сөвг едә билнр.

Иран мәтбуатынын бу мүнасибәти гејри достанәсиндән әләвә, баһси-кәдәр олачаг башга кејфијјәтләр дәхи вардыр ки, мөвгеји кәләндә онун да бәһси мәтбуатымыза кечәчәкдир.

Гәзетәминин кечән нөмрәләриндән бириндә Мәһәммәд Әмин Рәсулзадә һәзрәтләринин Азәрбајчан вә Иран мүнасибәти һагғында кениш вә әтрафлы бир мүталијјәји һави көзәл бир мәғаләси вар иди. Бу мәғалә Азәрбајчанын исминдән, даһа доғрусу, онун елани-истиглалындан

Иран кэләчәји үчүн хәтәрләр вүгү' еһтималына пеј апаран иранлыларын белә әсассыз әндишәләрини билкүллијә рәф' едә биләчәк бир мәзмунда јазылмыш олдугундан, Иран әфқари-үмумијјәсиндә вә бахүсүс бу әфқари-үмумијјә рәһбәри олан мәтбуатында ләһимизә олараг бир тәһәввүл вә бир рә'ј дәјишклији әмәлә кәләчәјини гәвиән зәнн едирдик.

Тәәсүфләр олсун ки, Азәрбајчан мәнәфил сијасијәсиндә бөјүк бир әһәмијјәти олан вә Иран сијасиләри зүмрәсинчә кәзәлчәсинә танынан бу затын кафи вә шафи муталиәси бә'зиләринин һәјәчаныны тәскинә кани көрүчмәди. Мүнасибәт ејнилә бағи галды вә е'тимадсызлыг вә әләвә олараг е'тинасызлыг политикасы һеч дә дәјишмәди.

Азәрбајчанын Ирандан өтрү ән сәмими бир хејрхан олдугуну дәлил вә сүбутлар илә исбата бир о гәдәр дә еһтијач јохдур. Бурасыны иранлылар өзләри јахшы билмәлидирләр ки, арамызда дини, сијаси, ичтимаи вә игтисади олараг ән сых бир мәрбутијјәт вә јахынлыг мөвчуд олдугу һалда, Азәрбајчан Ирана гаршы бәдхәһанә бир вәзијјәт ихтијарына јол вермәз, чүнки белә вәзијјәт лүзумуна арада һеч бир сәбәб јохдур. Белә олдугу һалда Иранын Азәрбајчана е'тибар вә е'тимад етмәјәчәјинә мәнһәл галмајыр. Чүз'и мәнәсы олан һадисәләри әкәр елә бир һадисә һәгигәтән ваге олмушса, Иран илә Азәрбајчаны тәһти-мәвахизәјә алмаг һал-һазырда дүрүст дејилдир. Чүнки јени тәшкил етмиш олан чаван Азәрбајчан һал-һазырда фөвгәл'адә күнләр кечирмәк үзрәдир. Мүһафизә истиглал вә тә'мини-истигбал үчүн һеч бир јердән мәзһәрәт көрмәк сизин јалныз өз гүввәси вә өз тәдбири илә чалышмагда олан Азәрбајчаны чүзијат үзәринә мәгамма-мүһакимә вә мөвахизәјә чәкмәк дүрүст дејилдир. Сијасәт ишләринә вағиф оланларча белә бир әмәл һеч вахт һағлы әдд едилмәз, чүнки белә мүһүм бир зәманәдә ки, чүһан сијасәти өз сима вә сурәтини дәјишмәк үзрә олуб јени бир дөвр сијасәт башланыр, чүз'ијјат гәбилдән олан һадисәләр әвамијанә бир нәзәрлә бахмаг әрбаби-сијасәт үчүн чаиз ола билмәз.

Сијасәт ишләринә биканә олан вә әсрарыны баша дүшмәјән авамын адәти һәр чүз'ијјат үзәринә даима шикајәтдир ки, белә бир адәт сијасијјат әрләринә мүтләгән јарашмаз. Азәрбајчан истиглалына «принсиб» вә әсас үзрә е'тиразы олмајән зәнн етдикләримизин бир тачирин шикајәти долајысилә мүтәәсир олуб да е'тидал дәмнини јетирмәси һиссијата гапылмагдыр.

Һалбуки сијасәт ишләри һиссијат мүдахиләсини габул етмәз.

Азәрбајчанын истиглалына әсас нәзәрилә бахмаг мәсәләсинә кәлдикдә бурасыны һеч кәс нуутмасын ки, бу вағиә бош вә әсассыз бир маҷара дејилдир, бәлкә Азәрбајчан исламларынын саламат бир ирадәси, һөкмү илә бәрабәр мүһитимизин чәрәјән вә гајәиндән доған мәғбул бир мәһтиг тәчвизи илә әмәлә кәлмиш мүһүм бир әмри-вағедир. Бу әмри-вағеи ким бәјәнир вә ким бәјәнмәз мәсәләси Азәрбајчан исламларынын ирадәсини дәјишә билмәз. Вә белә бир мәсәләјә әһәмијјәт верилмиш олса иди әввәл-әввәл рус халгынын рә'ји нәзәри-е'тинајә алынмыш оларды ки, бу ишләрә доғрудан-доғруја әләгәдәр одур вә өзүнүн дә гүввәти һәлә бөјүкдүр, фәгәт бунунла белә Иран һөкүмәтинин Азәрбајчан истиглалы һағгында өзүнәмәхсус олан фикрини, рә'јини мүсбәт олсун вә ја мәнфи олсун мүәјјән сурәтдә билмәк истәрдик.

Мәмләкәтимизи зијарәтә кәлән Авропа нүмајәндәләринин бизә гаршы сөјләдикләри хош сөзләри, кәстәрдикләри һүсн рәфтары биз—«Авропа» бизим истиглалымызы мүтләг таныјыр» дејә дәлил кәстәрмәк истәмәдијимиз кими, Иран мәтбуатынын ачы сөзләри тачирләрин јерсиз шикајәтләрини дә Иран дөвләти истиглалымызын бәдхәһыдыр дејә белә тәлғин етмәк истәјирик. Биз билirik ки, бизим һағгымызда нә Авропа, нә дә гоншүмүз Иран һәлә мүәјјән бир гәрара кәлмәмишдир. Бизә белә көрүнүр ки, Иран дөвләти Авропанын гәрарыны кәзләјир. Иштә бу фәгәрәни биз истәмәздик вә истәрдик ки, Иран дөвләти бу мәсәләдә өзүнү Авропаја табе етмәјиб дә мүстәгиллән һәрәкәт етсин вә бәри башдан өз гәрарына һөкм версин. Авропа бизи тәсдиг едәрсә, Иран да едәр вә ја етмәзсә, Иран да етмәз олачагса о һалда мәтбуат деди-годуларынын нә мәнәсы? Һалбуки Иран бизим истиглалымызын бәга вә фәналыгына һеч бир вәчһлә лагејд бир нәзәрлә баха билмәз. О мүтләг ики шәјдән биринә мүстәгил олараг һөкм вермәлидир. Олсун вә ја олмасын. Чүнки әввәл-әввәл биз онун гоншүсујуг бинаәннлејһә әләгә вә рабитә лазым кәләчәкдир. Вала букүнкү шикајәтләри һағлы да олмуш олса рәсми әнчамы мүмкүн дејилдир, Әкәр бу күн Иран мүстәгил олараг Азәрбајчан истиглалы һағгындакы фикрини рәсмән е'лан едәрсә, ону һеч кәс мөзәммәт едә билмәз.

Аржентин* чүмһуријјәти Күрчүстан истиглалыны рәсмән таныдығыны е'лан етди. Буна кимин бир сөзү олачагдыр. Аржентин чүмһуријјәти истиглалијјәти «принципини» гәбул етмиш, она көрә дә Гафгазда бир Күрчүстан истиглалы әмәлә кәлдијини ешитчәк һаман дәм рәсмән

танымшдыр. Гәлә гоншулуг, мүсәлманлыг тәәссүбү кәнарда дурсун, бү күнә гәдәр истиглал и даима тәзјнг алтында олүб бү үздән энван-фәлакәт вә мүсүбәтләрә тәһәммүл едә, кәлән Иран истиглал «принсипи» һаггында мүстәгил бир фикрә малик дејилми ки, бу фикрин ифшасыны бир бү гәдәр чәк-чөвирә салыр.

Әлгәрәз, Иран илә Азәрбајчан арасында рәсми бир мүнасибәт пејдасы вүчүдпәзир олмамыш бизә гаршы едилән шикајәтләр јерсиздир вә јерсиз олдуғу гәдәр дә һәр ики тәрәф үчүн зәрәрдир.

ЧӨРӘК БАҺАЛАНМАСЫ

Нечә вахтдан бәри истәр һөкүмәти, истәр әһалини әндишәләрә салмагда олан чөрәк баһаланмасынын ән үмдә сәбәбләриндән башлычасы ашкара чыхды. Бу сәбәби нәзәрә аларкән бир тәрәфдән шүкүр етмәк лазым кәлиб, амма диқәр тәрәфдән гызмамаг мүтәәссир вә мүтәәҗјир олмамагда габил дејилдир.

Шүкүр етмәк лазымдыр ки, чөрәк баһаланмасынын банси гәһәтлик вә тахыл гәһәтлији дејилдир. Азәрбајчанда мөвчуд олан тахыл саир чүмһуријәтләрә нисбәтән болдур, о гәдәр болдур ки, бүтүн әһалини көрәр, мүнасиб гижмәтә чөрәк једирдәр вә бү кими, һәјат вә мәншәт үчүн ән зәрури олан азугәдән кимсәјә бир корлуг чәкдирмәз.

О һалда Азәрбајчанда чөрәк баһаланмасы сүни вә гејри-тәбии бир һалдыр. Доғрудан да о белә имиш. Тичарәт нәзарәти тәрәфиндән гурулмуш шурада ки, тәфсилләтәрә букүнкү нөмрәмиздә мүндәричдир—баһалыг сәбәбләринин ән башлычасы еһтикар олдуғу ашкара чыхыр.

Иштә гызмаг вә мүтәәссир олмағымыз да бү үздәндир. Вәтәнимиздә елә вүчүдлар вар ки, пул-пара газаммаға әшәдд дәрәчәдә һәрис олдуғларындан вәтән мәнәфејини бу јолда гурбан етмәк тамаһкарлығына гәдәр варыр вә гәлбиндә һеч бир вичдан сызылтысы һисс етмәдән белә бөјүк бир хәјанәт иртикабына чәсарәт едијорлар. Бир чохлары бәдбәхтанә өз милләтимизә мәнсүб олан бу вичдансызлардан өтрү һеч бир әзиз вә әгдәс шеј јохдур. Мәкәр пара. Вәтән мәнәббәти, милләт тәәссүби, дөвләт гејдкешлији бунларын үрәкләринә јабанчы вә биканә олан һиссијат гәбилиндәндир. Чөрәк баһалығы чавап һөкүмәтимизи онсуз да мүһүм ишләри чох олдуғу һалда јени мүшкүләтләра сала биләр, фикри әһали үсрәтә дүчар олар, тәсәввураты бунларын башына кирмәз, чүнки бу

баш јалныз бир фикирлә мәншүлдур ки, о да пулланмагдан ибарәт олсун.

Иштә пулланмаг һирс вә тәм'әр сајгысилә вәтәнимизин өз әһалиси үчүн мэдари-мәншәт олан тахыланы мүхтәлиф һижләрлә јығыб вәтәндән дышары чыхарыб, өзкәләрә сатыб мәнфәәт көрүрләр. Мүштәриләри дә дүшмәнимиз олсун, достумуз олсун, ким олур-олсун тәфаут јохдур, тәки пара верән олсун.

Вәтән мәнәфејини параја сатан, әһалимизи үсрәтә дүчар едән вә бу јол илә мәмләкәтимиздә мүшкүләт тәрәдән еһтикарчыларә дөвләт ханни дејә һөкм вермәк чәиздир. Она көрә беләләринин чәзасы да хәјанәт чүрмини ичаб етдији чәзадан ибарәт олмалыдыр.

Азәрбајчан һеч бир шејин баһалығы чөрәк баһалығы кими фәна нәтичә вермәз. Чүнки чәмаәтимиз бахүсүс кәнд әһли вә фүгәрәји-касибә синфи мәнз чөрәк илә доланмаға адәт етмишдир. Бәзи јер вар ки, дүјү, картоф вә пејгәмбәри илә дә долана биләр, һалбуки Азәрбајчан халгы анчаг тахыл чөрәјинә өјрәнмишдир вә мэдари-мәншәти анчаг будур. Азәрбајчан фүгәрәји-касибәси әтәнз долана биләр, амма чөрәксиз доланмаг мүмкүн дејилдир. Одур ки, баһа гижмәтә чөрәк алмаға гадир ола билмәјән чәмаәт гарын тохлуғу көрмәјиб, јарымач галачагдыр. Бу һал исә јә'ни гәзанын кифәјәтсизлији чүрбәчүр нахошлуғларә сәбәбијәт вериб, әһалини фәлакәтләр вә һөкүмәти дә тәзә мүшкүләт гаршысында мүзтәриб гојар.

Фөвгүлзикр шуранын чөрәк баһалығыны рәф' етмәк еһтикарә гаршы шиддәтли бир мүбаризә ачмаг вә һөкүмәт әлиндә чөрәк еһтијаты тәдарүкүнә мүбәшһир олмаг кими гәрарлары мәгул вә вачиб тәдбирләрдир. Бу тәдбирләр мүтләгән гәбула кечмәли вә билләтәһир ичрасына шүрү едилмәлидир. Бу хүсүсдә әһали дөһи бачара билдији көмәји бу мүһүм ишлә әлағәдәр олан һөкүмәт әзаларындан мәнәлыға етмәмәлидир.

БӨҺРАН ДОЛАЈИСИЛӘ

Бу гәдәр вахт имтидад едән кабинә бөһраны демәк олар ки, артыг битмәк үзрәдир. Еһтимал бу күнләрдә башда тәкрар Нәсиб бәј Јусифбәјли һәзрәтләри олмаг үзрә јени кабинетин мәрәмнамәсини динләмәк һүзнә наил оларыг.

Бөһран давам едәркән кечирдијимиз күнләр, сијаси әһваллар вә чүмһуријәтимизин харичи вә даһили вәзијәти ејни һалда галдығындан, мүчиби-ховф вә әндишә

Һеч бир тәһәввүлат вә тәбәддүлат мүшәһидә едилмәди-
жиндән чалиби-диггәт бир һадисә вә ја бир ваге сәрзәде-
ји-зүһур олмадығындан бөһранын нә зәрәри вә нә фәна-
лығы вар ки, бунун вүғундән долаји бү гәдәр әндишә-
ләрә, бү гәдәр горхулара гапылыб да бөһран төрәдән мә-
зәммәт едилрди—дејә тәбин бир суал хатирә кәлә
биләр. Затән белә суал верәнләр вардыр вә суаллары да
бир тәрәфдән һағлыдыр, чүнки вагеән мәмләкәт вә әһали
бөһран вүчүдини һеч дә һисс етмәди.

Бөһранын узанмасындан бир фәна нәтичә һасил ол-
дуғуну көрмәјиб тәшвишини сакит етди вә «гој бөһран
нә гәдәр узаныр узансын»—дејә бу фикирлә барышды вә
өз ишинә мәшғул олду. Һәр һалда бөһран вүғунин вә
узанмасынын мәмләкәт үчүн зәрәр вә тәһлүкәли олдуғу-
ну гәлбиндә бир гәнаәт һасил етмәди.

Азәрбајчанда кабинет бөһранынын вүғуи вә бү гәдәр
имтидади зәнн едирәм дејил, јалныз азәрбајчанлылар
үзәриндә бәлкә кәнардан бахан хејрхәһ вә бәдхәһлары-
мыз үзәриндә дәхи һеч бир тә'сир бурахмады. Чүнки бөһ-
ран вүғуи мәмләкәтин нә даһилиндә вә нә харичиндә чид-
ди бир һал әмәлә кәлмиш олдуғуну мејдана чыхармады.
Бөһран вүғуи мүтәағиб һеч бир һадисә баш вермәди вә
Азәрбајчан ишләри нечә ки варды, еләчә дә ади чәрәјан-
ла давам етди. Мө'тади үзрә көзләнирди ки, «Азәрбај-
чанда бөһрани-вүкәлә вүғу булду» телеграмындан сонра
«мәмләкәт анарши ичиндәдир», јахуд «һөкүмәт филан
партија әлине кечди» јайнки «үсјанчылар шөһәри ишғал
етдиләр» кими телеграмлар дәхи бир варид олачағдыр. Ла-
кин белә телеграмлар чәкилмәсинә мәнәл јохду, чүнки
Азәрбајчанда һеч бир фөвгәл'адә тәбәддүлат вә һади-
сат баш вермәди вә бинаәнилејһә кәнардан баханлар дә-
хи биздә кабинет бөһраны мөвчуд олдуғуну һаман үнүт-
дулар вә лагејд галдылар.

Вагеән беләми олду? Бү гәдәр узун мүддәт давам
едән кабинет бөһранынын мәмләкәтимиз үчүн фәна тә'си-
ри олмадымы? Бәлкә фәна чөһәтини әһали сезмәди, дәрк
едә билмәди вә буну дәрк едәнләр јалныз сијасәт әрбаби
олду?

Хејр! Мадам ки, мәмләкәт вә әһали бир бү гәдәр вахт
давам едән бөһран вүчүдуну һисс етмәди вә фәналығыны
дәрк етмәди, көрүнүр ки, һисс едиләчәк бир шеј јохмуш
вә вагеән һеч бир фәналығы да зүһур етмәјиб, ишләр өз
гајдасы илә кетди.

Әчәба, бү нә үчүн белә олду? Вә нәдән бү бөһран әһа-
ли вә мәмләкәт үчүн «азар» етмәди?

Бү суалын һәр чавабы бу ола биләр ки, бөһран ваге

олдуса да мәмләкәт башсыз галмады, чүнки јени кабинет
әмәл кәлинчә, кәһнә кабинет әзалары өз јериндә олуб иш-
ләринә давам етмәкдә идиләр.

Фәгәт бү чаваб доғру олса да мәсәләнин заһиринә
айдир, һалбуки әсл мәтләб мәсәләнин батини чөһәтин-
дәдир вә бү чөһәти әјан едә билән чаваб јалныз будур ки:

— Бөһран өзү сүн'и вә гејри-тәбини оларағ вүчүдә кәл-
миш бир кејфијәт иди.

Вагеән бөһрандан габағ мәмләкәтдә һеч бир фөвгәл'-
адәлик баш вермәмишди ки, тәбини бир бөһран вүғунә
сәбәбијәт верә иди. Дөвләтимиздә чидди вә мучиб әнди-
шә һал төрәнмәмишди ки, буну зүһуруну һөкүмәтин тәд-
бирсизлијә, бачарыгсызлығ вә суи-идарәсинә һәмл ет-
мәк ола иди. Јахуд кәнари бир фөвгәл'адәлик дәхи
мејданда јох иди ки, һөкүмәт онун рәф вә дәф'индә ачыз
ғалмыш ола иди ки, бү сәбәб долајысы илә дә иш башын-
дан чәкилиб замими-дөвләти бачарығлы әлләрә вермәјә
мәчбур гала иди.

Бил'әкс һөкүмәт өз ишиндә мөһкәм дуруб мүвәффе-
гијәт ардынча мүвәффегијәт газанмағда, мәмләкәти хә-
тәрли күнләрдән саламат кечириб дә әмнү аманлыға чы-
хармағда, харичи вә даһили везијјәтини мөһкәмләндир-
мәкдә икән бирдән јерсиз јерә бөһран! Нә сәбәб?

О сәбәбә ки, социалист фраксијасы ичиндә ајрылығ
әмәлә кәлиб, сағ, сол вә ортаја булунмағла, солларын
сағлардан разы олмадығыны, сағ социалистләрә мәнсүб
олан назирләрә гаршы әдәми-е'тимад изһаријлә билдир-
мәк лазым имиш вә бир дә «Әһрап» фраксијасы кабинетә
е'тимад етмиш олдуғуну јадындан чыхармыш имиш...

Иштә белә сүн'и оларағ биләсәбәб бир бөһран ваге
олду, лакин мәмләкәт вә әһали кабинетин һүси идарәсин-
дән мәнфәәтдән башға һеч бир зәрәр көрмәдијинә көрә
һаман идарәнин мүвәггәти давамы дәхи ејни әлләр-
дә олдуғундан һеч бир пислик вә фәналығы јол вермә-
мәјиндә давам едиб, бү сүн'и бөһраны бөһрансыз вә азар-
сыз кечирди.

Фәгәт бурасыны нәзәрә алмалыдыр ки, бү бөһранын
әһали вә мәмләкәт тәрәфиндән һисс вә дәрк едә билмәдән
кечмәси, һәр бир бөһран вүчүдунун зијансыз олдуғуна
дәлил ола билмәз. Ондан әлава сүн'и бөһран нә гәдәр әһа-
ли вә мәмләкәт үчүн «зијансыз» олса да затында зијан-
лы вә зәрәрли бир шејдир. Буну әһали сезмәсә дә сијасәт
ишләринә вағиф оланлар дәрк едирләр. Белә бөһран фә-
налығыны бахүсүс бөһран кечирән һөкүмәт әзалары һисс
едә билдирләр. Бир назир фәрз единиң ки, бөһран вүғун
илә исте'фа вермиш, фәгәт јеринә бир башғасы кәлинчәјә

гәдәр мۈвәгәти олараг мөгамында отуруб, «бу күн ва-рам, сабаһ јохам» фикрилә ишләрә бахмаға мәчбур едилмишдир. Белә бир назир нә гәдәр милләтпәрәст, вәтәндуст вә дөвләт гејдкеш олса да руһ јүксәклији илә, шүх вә һәвәс сајғысилә иш көрә билмәз, чүнки өз мүнһити белә буна мусанд олмаз. Мәмурларын мүнәсибәти элағдар адамларын мұамиләси, гәрәз һәр бир чүз'и дәјишиклик она «бу күн варам, сабаһ јох» фикрини хатырладыб ишдән сојудар вә легејд бир һала салар...

Парламан әзалары һөкүмәт бөһранларына сајмазјана бир нәзәрлә бахмағы зәннимизчә тәрк етмәлидир. Бир шеј ки, јериндән ојнамаға адәткәрдә ола, ахырда «лағлағ» олар. Дәгигә башына бир бөһран төрәтмәклә ахырда елә фәна нәтичәләрә јетишәрик ки, мәмләкәт вә әһали бөјүк зәрәр вә зијанлара дучар олар. Кәнардән баханлар нәзәриндән дәхи күлүнч вә мүчиб мәсхәрә бир һаләтә дүшәрик. Белә бир нәтичәләр арзусунда олан парламан әзаларымыз вар дејә бү фикри хәјалымыза кәтирмәк истәмәјирик. Бунунла белә фәна нәтичәләр төрәдә билән әмәлләрдән мәмләкәт вә әһалинин хошланмајачағыны да јада салырыг вә үмидвар олуруг ки, јени кабинә белә сүн'и бөһранлар «әмәлијатына» кирифтәр едилмәјиб, парламан әксәријјәти музаһирәтинә үмид илә истинадкаһына мәтин вә мөгамыны мөһкәм һисс едәчәкдир. Бү исә һөкүмәтин әзм вә чәзмини артырыб мә'нәви бир гүввәт верир вә үзәринә көтүрмүш олдугу ағыр јүкүнү бир дәрәчәјә гәдәр јүнкүлләшдирир.

МӘЧБУРИ ГЭРАДАД НАГГЫНДА

Бакы мүстәһкәм даирәсинин һәрби кенерал-губернатору, кенерал-мајор Мурад Кәраји¹ (Дилхас) һәзрәтләринин мәчбури гәрардады ки, пајтахтымызы артыг адамлардан тәхрулијә етмәјә даирдир әһали арасында, даһа доғрусу, јабанчылар мијанында бир чох кефтикулара, јанлыш тәфсиләләрә вә һәтта мүфтәнә тәһрикатә сәбәбијјәт вериб мәһәлли мәтбуат сәһифәләринә дәхи кечибдир.

Тәәччүб ишдир! Мәһз бү гәрардада гаршы протесто едәнләрин санки һеч бир шејдән хәбәрләри јохмун вә белә бир гәрардада биринчи дәфә олараг Азәрбајҗанда ешидиб башга мәмләкәтләрдә вә саир дөвләтләрдә дәхи мөвчуд олдугундан хәбәрдар дејилмишләр...

Һалбуки белә бир гәрардадын ән ади вә әлалүмја чари бир тәдбирдир ки, ифтизай-зәманә көрә һәр мәмләкәтдә вә һәр бир шәһәрдә мөвгеји-ичаријјә гојулмагла һәјата тәтбиг едиләр.

Бу ади тәдбири ичаб едән кејфијјәт заманын фөвгәл'әдәлијидир. Әкәр заман фөвгәл'адә бир һалда олмаса иди, шүбһәсиз ки, белә бир гәрардад дәхи садир олмазды вә олса иди, бизим дәхи истигразымыза мүчиб ола биләрди.

Вә һалонки бир тәрәфдән әрзаг мүшкүләти, баһалыг артмасы, сон дәрәчәјә вармыш олан ев вә мәнзил бөһраны вә бунлардан долаји һәр бир һәјасызлыгы өтмүш еһтикарчылыг һирси, дикәр тәрәфдән шәһәримизин јабанчы бәдхәһларла долмасы вә бү үздән һәр бир чәсүслүг үчүн мусанд шәраит тәшкили, әләвә оғурлуг, сојғунчулуг вә саирә чинајәт иртикаби белә бир мәчбури гәрардады филһәгигә мәчбур едиб тәтбиг вә ичрасыны начар вә вачиб билибдир.

Она көрә белә бир вачибүличра гәрардада гаршы протест едәнләр вә бундан мәннун олмајанлар о адамлардырлар ки, онлардан өтрү шәһәримизин мүшкүл һалы вә ја башга хәтәрләри үрәкләрини һеч бир әндишәјә салмајыр вә башларына һеч бир гајғы фикирләри кәтирмәјир...

Сабиг Русија милләтләри арасында мәдәнијјәт, зәка вә истә'дадча ән ашағы һесаб едиләнләр Азәрбајҗан түркләри әсарәт алтындан гуртарыб да истигләлијјәтә наил олдугдан сонра низам вә гајдача, әмнү асајишчә, һәтта ејш вә истираһәтчә кәнардан баханларын гибтәсинә мүчиб олан бир дөвләт тәшкили илә һағларында мөвчуд олан фикир вә зәннин нә гәдәр јанлыш вә нә гәдәр фаһиш бир хәта олдугуну исбат етдиләр. Мәдәнијјәт чәка вә истә'дадын әсл саһиби ким олдугуну сијаси вә дөвләти бир истә'дади-ибраз илә бүтүн әләмә билдирдиләр. «Мәдәнијјәт, истә'дад вә зәка саһиби» әдд едиләнләрин дүрүшт, чаһил вә лајигсиз идәрәси алтында виранә вә харабазара дөндәрилмәкдә олан вәтәнләрини ләјагәтсиз әлләрдән истирдад етдикдән сонра, лајигли вә јарашыглы әлләринә алыб да һүсн идәрәләри сајәсиндә виран пкән абад етдиләр, низам вә гајда гојдулар, әмнү асајиш бәрпасына чалышдылар вә әлһасил бурасыны бир истираһәт мөканы јапдылар.

Ишлә бу истираһәт мөканындан мәһрум едилмәк, бурадан чыхмаг, чәннәтдән говулмаг мәнзиләсиндә олдугундан бир чохларынын хошуна кәлмәјир.

Фәгәт мә'лумдур ки, «буғда јемәјәнләр чәннәтдән говулмазлар»² вә һәр кәс говулачагса, «буғда једијинә көрә» олачагдыр. Доғрудур, бизим чәннәтимиздә буғда јемәк мәмнү дејилдир, фәгәт буғдамызы јејиб дә үзүмүзә хорланмаг вә буғдасыны једији ағачын көкүнә балта

вурмаг бундан сонра мөмнү олдуғундан белә нашүкүрләрн вә чәннәт әһли олмајанлары чәннәтнимздән кәнар етмәк лазым кәләчәкдир.

Бақы илә әләгәдар олан азәрбајчанлылар бураја кәлиб дә, өзләри үчүн өз пайтахтларында сүкунәт етмәк үчүн мәнзил буламајырлар, ондан өтрү ки, бүтүн мәнзил вә евләримизи јабанчылар ишғал едиб, һәлә ишғал едикләри бәс дејил ки, бу јолда бир мәнфәәт дәхи газанмаг үчүн етикарчылыға иртикабла мәнзил бөһраны әмәлә кәтирилләр.

Һөкүмәт өз мә'мурларыны јерләшдирмәк үчүн нә мәнзил тапыр, нә мөкан. Һамысы өзкәләриндә, мәнзил кирајәси кејүн үзүнә галдырылдығындан көзүнү јалныз мәзачибинә дикмиш олан мә'мур чөлләрдә галмаға вә ја итјатмаз дахмаларда мәскән етмәјә мәчбур олур. Һалбуки сарајлар кими имарәтләр белә адамларын әлиндәдир ки, нә азәрбајчанлыдыр, нә дә Азәрбајчана бир көмәклик мәнфәәти вардыр.

Шәһәримизә кәтирилән азугә бу гәдәр гарны дојдурмаға кифајәт етмәјир, чүнки Азәрбајчан тәб'әсиндән әләвә бир дә бизим һеч дә хәјрхаһымыз олмајан јабанчылары девирмәк лазым кәлирмиш. Азәрбајчан фүгәрајикасибәси һесабына јемләнмәкдә олан белә јабанчыларын бир зәрурәт мөгамында, зәрәрләри олмаса да әләјаға долашмагдан башға өзкә бир мәнфәәтләри олмаз. Баһалыг үзүндән сојғунчулуғ, оғурлуғ вә саир чинајәтләрин артмасы да тәбни бир һалдыр.

Әләвә пайтахтымыза билаәтијат һәр кәси бурахмаг сәһләнкарлығындандыр ки, оғурлуғ вә гулдурлуғу өзләриннә пешә вә сәнәт ихтијар етмиш «аферист» дәстәләри дәхи бурасыны өзләри үчүн бир саһеји-чинајәт интихаб едиб өз әмәлләрилә нә гәдәр зијан вә зәрәр вермәкдән әләвә әһалимизин әхлағыны дәхи позмаға банс олурлар. Полис мә'мурларымыздан зәифүлмәзачларынын рүшвәтхорлуғ әмәлләринә иртикаб етмәји дәхи әксәр өвгат бу гәбил јабанчыларын тәшвиғ вә тәһрикилә вағе олур.

Башымыз үзәриндә дүшмән дурдуғу һалда шәһәримиздә һәр бир гејри-мәс'ул ишсиз-күчсүзләрин сорулурча мөвчуд олдуғу дәхи дезләт мүһафизәси нөгтеји-нәзәриндән һеч бир һалда чанз ола билмәз. Бу үздән шәһәримизин јабанчылардан бошалдылмасы әмринин баһалыг вә саирдән әләвә бир дәрәчәјә гәдәр һәрби мә'насы дәхи јох дејилдир.

Күрчү һөкүмәти тәрәфиндән дәхи Күрчүстан пайтахтынын јабанчы үнсүрләрдән тәхлијәси һаггында бизимки кими бир әмрнамә садир олмушдур вә биз бу әмрә гаршы

күрчү гәзетәләриндә һәлә ки һеч бир протест көрмәдик вә көрдүкләримиз биләкс бу әмрин ичрасыны тәмамилә тәтбиғ етмәк тәләбиндән булунан мөгаләләрдир. Белә бир гәјда нәинки Азәрбајчан вә Күрчүстандан, бәлкә һәр јердә тәтбиғ едилир ки, бизим протесточуларымыз буну биздән јахшы билмәлидиләр.

Арзумуз будур ки, һөкүмәтимиз бу мәчбүри гәрардады лазымында тәтбиғ едиб, бу јолда вүғү' мүмкүн ола билән мүвәссәф һадисәләрлә вә бир дә сүн-исте'малата һеч бир вәһлә јол вермәсин вә белә олмасын ки, лазым олан адамлар кәнар едилиб дә, лазым олмајанлары галсын. Бу әмр һәр бир сүн-исте'малат үчүн бир мәнбә тәшкил едә биләр вә сәһләнкарлығ нәтичәси оларағ дөвләт үчүн интизар едилән мәнфәәтләр һасил олуб да әбәс јерә тәкдир вә хидмәт саһибн ола биләрик. Зәиф вә әлсиз-ајассыз јабанчылар полис әмрләринә мүвафигәт едиб дә шәһәримиздән харич оларлар вә олуб да кетдикләри мәмләкәтдә «бизи Азәрбајчандан говдулар» дејә сәс-күј салмаға бизи пис гәләмә верирләр. Һалбуки беләләриндән ән зәрәриләри олан зирәк вә дирибашлылары бу, гәрардадын һөкмүндән чыхмаг үчүн мин чүр һијлә вә хүд'әләрә тәвәссүл едиб бурада галар вә мүзүрр әмәлләринә давам едәрләр. Беләликлә, мәнфәәт әрзинә зәрәр саһибн оларығ.

Үмидварығ ки, һөкүмәт ишин бу чәһәтини нәзәри-етијаә алыб да бу мүһүм әмрин ичрасында бөјүк бир диггәт вә етијат көстәрмәји хүсуси фәрзијат гәбилиндән едд едәчәкдир.

БУ КҮН

Букүнкү кануни-әввәлин икисидир, Азәрбајчан Чүмһуријјәтинин пайтахты олан Бақы үчүн тарихи маһијјәти һаиз бир күн олмағла әһәмијјәти дәхи нәтичә етибары илә бүтүн чүмһуријјәтимизә шамил олачагдыр.

Букүн Бақы шәһәри чаһар әтрафымыздан кәлән вә пайтахтымызын зијарәт етмәк истәјән мейманларыны пишваз үчүн һазырланмышдыр.

О мейманлар әввәлә Инкилтәрә баш нүмајәндәләрә вә санијән Иран халғынын мүрәххәсләри, салысән пайтахтымыза биринчи кәрә гәдәм гојан Ермәнистан һөкүмәти рәнси, рабинән Күрчүстан достумузун һөкүмәти нүмајәндәләри һәзәрәтыдыр.

Инкилтәрә һөкүмәтинин мавәраји-Гафғаз торпағы үзәриндә тәшкил етмиш олан новзал чүмһуријјәтләрә

гаршы ихтијар етмиш олдуғу сағлам политикасы бу кими мүнүм ишләрә гаршы көстөрмөкдә олдуғу е’тина вә әһәмийјәт дүвәли-мүөззәмә арасында һанз олдуғу али мөвгеннә, шан вә шөвкәтинә вә дүнки бөјүк зәфәр вә гәләбәләринә рәғмән бизим кими јени доғма бир чүмһуријјәтлә вәге олан мүамиләләриндә бейнәлдүвәл мөвчуд олан еһтирамата ријәт етмәси вә бахүсүс истиглалымызын тәсдиғ вә тәғвијјәси һағгында бизә вермәкдә олдуғу үмидләри тәбидир ки, истиглалијјәтини бир бү гәдәр әзиз тутан Азәрбајчан һағгында бир һүсн шүкран ојадыб, мејл вә рәғбәтини ојадачағ иди. Она көрәдир ки, Инкилтәрә һөкүмәти нүмајәндәләринин пајтахтымыза вурудини Азәрбајчан әһалиси һәмишә олдуғу кими кәмәли-хошнуди илә гаршылајыб әзиз гонағлара мәхсүс олан еһтиматы һағларында көстөрәчәкдир.

Гафгаз милләтләри арасында сазиш вә итлаф бәғаси јолунда бир бү гәдәр сәминийјәтлә чалышын Ордероп вә Реј һәзрәтләринин өзләри дәхи хүсүси оларағ бөјүк бир иززәт вә еһтирама лајиғ зәват башчыларындандыр.

Гоншумуз вә һәмдинимиз олан Иран халғы мүрәхәсләринин пајтахтымыза вуруди хүсүси әһәмийјәти һазир олан бир кејфијјәт чүмләсиндән әдд едиләчәкдир. Гафгаз Азәрбајчанынын мүстәғил бир һөкүмәт шәклинә кирмәси әмри Иран дөвләти вә Иран милләтиндән өтәри ән бөјүк әһәмийјәти олан мүнүм бир мәсәләдир. Она көрә рәсми вә гејри-рәсми Иран бу әмрин вүғү’ әғәбинчә бу мәсәләјә лазымынча е’тина вә диггәт вермәји вачиб вәзифәләриндән бири билиб, бу әмрә гаршы әләғә вә мүнасибәтләрини бир ан әввәл тә’јин етмәли иди. Биз кечән сәфәр дәхи мәғаләмизин бириндә бу хүсүсдә јазыб Иранын Азәрбајчан истиглалы һағгында өзүнәмәхсүс мүәјјән бир мүнасибәт пејда етмәси лүзүмүндән бәһс етмишдик. Бунун биз азәрбајчанлылар үчүн дәхи бөјүк бир мә’насы олдуғуна көрә үмид етмәлидир ки, пајтәхтимизи зијарәт етмәк үчүн кәлән әзиз гонағларымыз иштә бү мүнасибәт бинасынын әсасыны вәз’ә мүвәффәғ олмағла арамызда бир дәм чүз’и дә олса вәге олан деди-годуларын рәфинә вә бахүсүс ишдән вүғуфлары олмајан бә’зи Иран әһлинин бизә гаршы ибраз етмәкдә олдуғу е’тибарсызлығын әзәләсинә сәбәб оларлар. Әлбәттә, пајтәхтимиз Ирандан әзиз гонағларымыз һағгында лазыми еһтираматыны ифадә гүсүр көстөрмәјәчәкдир. Пајтәхтимиз гоншумуз Ермәнистан һөкүмәтинин рәиси һәзрәтләрини кәмәли-еһтирамли гаршыламағ үчүн дәхи лазыми тәдбирдә булунмушдур.

Ермәнистан илә Азәрбајчан арасында илк дәфә вәге олан бу рәсми зијарәтин мүсәлман мабәјниндә вә вүчуди

нә гәдәр лазым олан бир сазишин бир бү гәдәр ачығлығдан сонра билахирә һүсулә кәлмәси үчүн бөјүк бир тә’сири олачағы шүбһәсиздир. Ермәнистан вә Азәрбајчанын бир-биринә гаршы дүшмәнәнә бир вәзијјәтдә галмасынын һәр ики чүмһуријјәт үчүн сон дәрәчә зәрәрли олдуғуна һәр ики тәрәфин гәнаәт виҷданијәси һасил едилиб бу хүсүсдә иманлары кәмилдир. Иштә биркәрәлик лазымыс вә зәрәрли олан бу хүсүмәти бәр тәрәф етмәк вә онун әвзинә достлуғ вә сазиш салмағ вахты артығ јетишиб бу әмр ичрасыны мөвкиб бир сурәтдә тәләб етмәкдәдир. Азәрбајчан һөкүмәти вә Азәрбајчан милләти сәмини бир сазиш тәрәфдары олдуғуну көррәт илә исбат етмишдир. Умид едирик ки, Арарат һөкүмәти дәхи өз рәисини пајтәхтимизә гонағ көндәрмәклә о тәрәфин дәхи һәғиғи сазиш тәрәфдары олдуғларыны билдириб, Азәрбајчан вә Ермәнистан конфрансынын һәр ики миләти хошнуд вә мәсрур едәчәк бир нәтичә верәчәјинә үмидләр ојадыр.

Дост вә мүттәғигимиз күрчү һөкүмәтинин мөһтәрәм нүмајәндәләри дәхи пајтәхтимизи зијарәтлә бу үч нозад чүмһуријјәтләр арасында мәтин вә мөһкәм бир е’тилаф һүсулине чалышачағларындан Умумгафгаз милләтләринә бөјүк бир хидмәт көстөрмиш олачағдырлар.

Пајтәхтимизи зијарәтләрилә тәшриф едән үмум мөһтәрәм гонағларымыза кәмәли-сәминийјәт илә хош кәлдиниз, сәфа кәфирдиниз, дејиб мүвәззәф олдуғлары әмрләриндә мүвәффәғийјәтләри арзу едирик.

Бу күн пајтәхтимиздә әзиз гонағлар тәшрифиндән әләвә диқәр бир мүнүм әмр вүғун дәхи олачағдыр ки, онун да мәмләкәт үчүн бөјүк бир әһәмийјәти вардыр. О да Азәрбајчанда шајани-әһәмийјәт бир мөвгә еһраз етмиш олан «Мүсават» фиргәсинин икинчи гурултајынын рәсми күшәдыр. Е’лани-истиғлалдан әгдәм вә истиғлал е’ланындан сонра Азәрбајчан мүгәддәрәтинин һәлли әмриндә бөјүк роллар ојанмыш вә ојанмағда олан бу фиргәнин мәмләкәтин мүнүм әмрләр гаршысында олдуғу бир заманда гурултај чағырмасы ән мүвафиг әсабәтләрдәндир. Арзумуз будур ки, бу фиргә үмдә диггәтинин вә бүтүн сә’јини һүсулине сәбәб олдуғу истиглалымызын бәга вә вүс’әти әмринә һәср едиб дә үзәримиздә дөвран етмәкдә олан гара булудларын тамамилә рәғ’ вә әзәләсинә гәдәр мәһз бу јолда ишләмәји програмын биринчи маддәсинә гејд илә букүнкү вәзифәләрини бундан ибарәт билсин.

Гурултајын рәсм күшәдыны алғышлајыб, мөһтәрәм әзаларыны тәбрик илә мүвәффәғийјәт таммәләрини тәмәнни едирик.

ШАЈИЭЛЭР МҮНАСИБЭТИЛЭ

«Деникин кәлир» дејә чәмаәт арасында дөвран едән шајиэләр Бақы әһалисинин рус, јәһуди вә саир гисминин һәјәчанлара салмаг үзрәдир. Бахусус рус гисминин һәјәчаны бир дәрәчәјә гәдәр шиддәт етмишдир ки, Бақы рус милли комитәси давравол команданларына мұрачитлә әксәр ја Петровски тәрәфиндән мәш'әт едән белә шајиэләрин нәшри мән'ини-сүлһ вә мүсәлимәт наминә рича етмишдир. Зәһн едилрди ки, «Деникин кәлир» шајиэләри Азәрбајчана табе олмаг истәмәјән вә «Ваһид Русија» тәрәфдары олан руслары севиндирәчәк, руһландырачаг вә јалныз Азәрбајчан түрк вә исламларыны әндишәләрә салыб мүтәһәјјич едәчәкдир. Һалбуки белә шајиэләрин тә'сири әксинә олур. Азәрбајчан түрк вә исламлары бу шајиэләрдән һеч дә мүтәәсир вә мүтәғәјјир оламајыб Деникин кәлир кәлсин габагына чыхмаға һазырыг мә'насыны ифадә едән бир вәзијәт алыб кәмәли-асудәлик илә өз иш вә күчләринә давам етмәкдә, амма рус вә гејри-мүсәлманлар һәјәчанлара дүшүб чох әндишәләр бирузә вермәкдәдирләр.

Бу нәдәндир?

Нәздикбин адамлар бу әһвалата өзкә бир тәфсир вериб белә изаһ едилрә ки, куја рус вә саирләринин горхдуғу Азәрбајчан түрк вә исламларынын гәһр вә гәзәбиндәндир. Јә'ни Деникин Азәрбајчан үзәринә һүчүма башларса, мүсәлманлар ачыг үзәринә Азәрбајчандакы руслары кәсиб тәләф етмәјә башларлар.

Әлбәттә, русларын үрәјинә белә шејләр кәлә биләр, чүнки ишә сәтһи нәзәрлә бахылдыгда белә һадисәләрин вүғуи еһтимал дахилиндә бир шејдир.

Фәгәт әкәр русларын хоф вә әндишәси јалныз бу еһтималдан әмәлә кәлмиш олса, о сурәтдә руслар мәмләкәти-миздә әјләшибдир «ач мүсәлманлар бизи кәсәчәк» горхусу илә гара-гара фикирләрә дүшмәк әвәзиндә шејләрини јығышдырыб бурадан көчәр вә давравол әлиндә олан шәһәрләрә дашынмагла башларыны бәләдән гуртарардылар.

Һалбуки биз буну көрмәјирик. Руслар јерләриндә мөһкәм отуруб һеч кәс гачагач вә ја көчәкөч фикриндә дејилдир.

Она бинаәндир ки, дурбин адамлар рус һәјәчан вә әндишәсини башга чүрә тәфсир едилрә.

Һәр кәсә мә'лумдур вә мә'лум олмајанлара да мә'лум олду ки, Азәрбајчанда түрк вә исламлары һәр бир ишдә

низам вә гајдаја риәјәт едән, интизам тәрәфдары олан «дистиплина»ја маил бир халгдыр. Бу күн Азәрбајчан илә Деникин арасында мұһарибә башланарса, Азәрбајчан түрк вә исламлары һеч бир вахт етидалларыны әлдән вермәјиб, һөкүмәтимизин әмринә табе олуб, һөкүмәт вәтән вә миллиәт мұдафиә вә мұһафизәси јолунда һәр кәсә һәр нә вәзифә верәрсә, һәр фәрдимиз өз вәзифәсини ичрасына мәшғул олачаг вә һеч бир кәсдән худсәр ишләр баш вермәјәчәкдир.

Бу үздән мүсәлманларын «интигамындан» горумаг фикринин әсасы о гәдәр дә мөһкәм дејилдир. Русларын вә гејри-харичиләрин әсасы горхусу бундадыр ки, бәлкә Деникин илә Азәрбајчан мұһарибәсиндә Деникин гәлиб кәлди, о һалда нә олар? О һалда үмумазәрбајчанлар истәр рус олсун, истәр мүсәлман, истәр јәһуди һамысы ни-замсыз гулдур, оғру, әјриләр дәстәләриндән ибарәт олан вә һеч бир әскәри гајдалара риәјәт етмәјән вәһши вә јыртычыларын әлиндә гәлиб чаны да кәдәр, малы да. Чүнки Деникин гошунунун белә вәһшиләрдән вә дәрәдән-тәпәпәдән јығылмыш гулдур вә оғрулардан ибарәт олдуғуну биздән јахшы руслар билирләр. Деникин гошунунун ајаг басдығы јерләрдә сәкитлик вә асајишдән һеч бир әсәр галмајыб, орасы олур бир чәһәннәм бучағы.

Бундан әләвә Азәрбајчанымызда истираһәтлә јашамагда олан руслары, нә гәдәр бизи истәмәсәләр дә Деникиннн вәһши казаклары «хаин» чүмләсиндән һесаб едиб, «сиз рус ола-ола Азәрбајчана гуллуг едиб Русијаја хәјәнәт көстәрдиниз!»—дејә бидуни сорғу-суал кәсиб тәләф едәчәкдирләр.

Иштә бұра русларын горхдуғу дәхи әсл бундандыр, нәинки мүсәлман интигамындан...

Фәгәт бу әндишәләр һамысы наһагдыр. Әкәр гәзә Деникиннн долашдырыб да Азәрбајчан үзәринә салдырмаг истәрсә, онда көрүнүр ки, Деникиннн алнында јазылан «сәнин өлүмүн Гафгазда» ибарәсидир.

ЈЕНИ КАБИНӘ

Үч ај давам едән кабинә бөһраны нәһәјәт битди. Кабинә әмәлә кәлди.

Кабинә бөһранынын бу гәдәр узун чәкмәсинин сәбәбләри һаггында гәзетәмиз өз мұлаһизәсини изһар етмишди вә бу сәбәбләрдән ән башлычасы парламан, әксәријәтинин е'тимадыны газанмаг олдуғуну сөјләмишдик. Фәгәт бу әксәријәт е'тимадыны газанмаг арзусу парла-

ментаризм үсулуна риајет едилмәсини тә'гиб едән гуру вә рәсми бир арзу маһијәтиндә олмајыб, бурада бир истиганлылыг дәхи мөвчуд иди.

Мәмләкәти доландырмаг, ағ күнләрә чыхармаг, истиглалымызы мұһафизә етмәк, тәһлүкәләри дәф'ә һазыр олмаг һаггында бәсләнилән халис нијјәт саигәсилә иди ки, фиргәви мұлаһизәләри мүмкүн олан гәдәр кәнара го-јуб да, үмуми бир дил арамаг мәчбүријјәти һисс едилди.

Нәсиб бәј һәзрәтләринин вә кәндиси мәнсүб олдуғу фиргәнин «демогочи» үсулундан имтина едиб дә, сазиш вә е'тилаф арамаг вә бу јолда фиргәви мәнәфеји гурбан етмәк кими фәдакарлыгга булунмаг тәшәббүсләри меј-дана там мәнәсы илә «мүштәрәк» бир һөкүмәт чыхарды.

Шүбһәсиз, бу һөкүмәт тәшкили әмриндә әлагәдар олан фиргәләримизин һамысы бу ишдә мәмләкәт мәнә-фејини фиргәви мәнәфеләрдән әфзәл билиб мүтәгабилә күзәштләр вә гаршылыглы фәдакарлыгларда булунмаг-ла халис нијјәт саһиби олдуғларыны исбат етдиләр.

Һөкүмәт тәшкили үзәринә һәвалә олунмуш Нәсиб бәј Јусифбәјли һәзрәтләринин бөһрана бир бу гәдәр үзүн-луг вермәдән бир чинли, јәни бир фиргәјә мәнсүб олан бир һөкүмәт тәшкилинә гадир икән буну етмәјиб дә ит-лаф вә сазиш јолујла мүштәрәк бир һөкүмәт тәшкилинә чалышмасы ајрыча олараг шајани-тәгдир бир кејфијјәт-дир.

Иштә там мәнәсилә мүштәрәк бир һөкүмәтимиз олуб мөвчуд фиргәләримиздән һамысынын бу кабинәдә әза-лары вардыр. Әзалары олмајанлар јалныз бир әгәлијјәт-дә олан ермәни, рус вә саирләрдир.

Јени һөкүмәт, парламан әксәријјәти музаһирәти тәрә-финдән тә'мин едилмиш табелијиндән артыг сүн'и бөһ-ранлар үғуннә дә еһтимал јохдур.

Нәсиб бәј, Сәмәд бәј Меһмандаров, Худалад бәј Мә-лик-Асламов, һәзрәтләри кими каркүн бачарыг саһиби олан адамлардан әлавә бир дә Фәтәли хан Хојски, Мәһәммәд Нәсән һачынски², Хәлил бәј Хасмәммәдов³, Нәмид бәј Шаһтахты⁴ кими саһиби-тәчрүбә олан иш биләнләримизин дәхи јени кабинәјә дахил олмасы бәд-бинләримизи дә мүтәмин вә хошнуд едә биләчәк бир фә-гәрәдир. Демәк олар ки, идарәји-мәмләкәт вә һифзи-истиг-лал әмри мө'тәбәр вә саһиби-игтидар әлләрә тапшыры-лыбдыр. Әһали вә мәмләкәт кәләчәкдән архајын вә мү-тәминүлгәлб олмалыдыр.

Һөкүмәт бәјаннамәси парламанда музакирә едиләр-кән ермәни вә рус фраксијалары тәрәфиндән садир олан

һәрәкәт о гәдәр дүрүшт, үсулсуз вә јерсиз иди ки, буну гејд етмәмәк гәбул дејилдир.

Әввәлә бурасыны дејәлим ки, мүхтәлиф фиргәләрә мәнсүб олан ермәни фраксијасы намындан чүмләсинә аид олмаг үзрә бир нәфәр дашнағын данышмасы нә гә-дәр дүрүшт бир тактиқасызлыг иди. Парламанын сол чинаһыны ишғал етмиш вә бизим социалистләримизлә јан-јана отурмуш олан бу «социалист»ләр Әһмәд бәј Пе-пинов вә Чәмә бәј һачынски⁵ кими фәал социалистләрин кабинәјә кирмәсинә иктифа етмәдикләри бәс дејил ки, һәлә онлары «Дон Кихот»⁶ дејә тәһгир етмәји дә өзләринә рәва көрдүләр.

Бәјаннамәнин мәзмуна башга чүрә тәфсир вермәк оза һалы өзкә бир сүрәтдә тәнвир етмәк вә наһајәт түрк-ләрдән ибарәт олан бир кабина ичиндә ермәни олма-дығына көрә е'тибар көстәрмәмәк вә бунун да Азәрбај-чан парламанынын күрсүсүндән пүрһәјәчан бир сүрәтлә е'лан етмәк кими габалығын суй-тә'сириндән иди ки, парламан әзалары белә бир һәрәкәтдән дилкир олуб ер-мәни фраксијасынын јерсиз вә јалан төһмәтләрини чәрһ вә рәдд етмәјә мәчбур олдулар.

Кешиш Кравченконун⁷ чыхышы исә һәр бир һәјасыз-лығын фөвгүндә иди. Азәрбајчан парламанына әза олмаг бу нөвлә Азәрбајчан истиглалыны гәбул етмәк вә бунун-ла Азәрбајчан хәзинәсинин пулуну јемәји өзүнә чанз көрмүш олан бу адам бирдән-бирә дүрүб да «биз ваһид вә гејри-габил ингисам Русија тәрәфдарымыз» демәклә садиг бир рус дејил, һәјасыз бир адам олдуғуну көстәр-мәклә чүмләнин һаглы олараг истикраһ вә нифрәтинә мучиб олду.

Фәгәт Азәрбајчан түркләри белә чыхышлардан дил-кир олмамалыдырлар, биләкс белә һадисәләр сәјәсиндә-дир ки, биз өзүмүзүн достумузу вә дүшмәнләримизи дү-рүст танымагга һәр бир һала гаршы вәзијјәтимизи тә'јин вә тәғвијјә етмәјә вадар олачағыг. Биз јени кабинәмизә мүвәфғәјијјәтләр диләјиб дә һәр фәрдин, һифзи-истиглал ишиндә олдуғча мөһкәм дуралым вә әлимиздән кәлән кө-мәји һөкүмәтимиздән музајигә етмәјәлим.

ОРДАН-БУРДАН

— Әши, Аллаһа анд олсун, јол ачылан кими чыхыб кедиб ја Русијәтдә, ја зағанитсада галыб, бир кәрә дә үзүмү Бакыја чевирмәјәчәјәм:

— Балам нә олудур?

— Нә олачагдыр? Истудентлик вәгтимиздә бир о гәдәр јахшылыг еләмишәм, пулу олмајанда пул вермишәм, нечә кәрә тијатырлара апармышам, евимдә јер вериб сахламышам.

— Инди өзү министир олубдур, мәнә дејир ки, кәл сәни губернат тәјин елијим! Јә'ни ашаға-ашаға гатыглы ашдан да ашаға! Неужәли мән о гәдәр әскик олдум ки, анчаг губернаторлуға лајигәм!

— Әфәндим! Нигалајын вахтында мин чүрә јалтаглыг, рүшвәт, пешкәшдән сонра биримизә приставлыг вериләндә елә билирдик ки, бүтүн дүнја бизә верилди; инди нә олди ки, губернатурлуғ әскик иш олди!

— Хејир, мән демирәм ки, губернатурлыг әскик шејдир; сиз көрүнүр ки, мәни баша дүшмәдиниз! Мән ону демирәм ки, инди ки, мән сәнә истудентлик вәгтиндә бир о гәдәр јахшылыг еләмишәм, нечә кәрә пул да вермишәм вә сән мәним јолдашым идин, бу күн сән ки пристав олмусан, мәни дә нечә олмаса памошник пристав елә! Началник олмусан, памошник началник елә! Губернатор олмусан-памошник губернат елә! Министир олмусан, нечә олмаса тавариш министра елә! Даһа елә олмасын ки, сән оласан министир, мән нә? Губернатор! Мән буну демәк истәјирәм!

— Аһ, сиз буну демәк истијормишсиниз? Әјлә исә бу башга мәсәләдир! Иншаллаһ јол ачыланда чыхуб кетмәкиниз мәсләһәтдир!

* * *

— Гадан алым, бирчә мәни баша сал көрүм: Министр, јә'ни нә демәкдир

— Министир, јә'ни вәзир!

— Чох јахшы, Аллаһ сәндән разы олсун. Демәли, бизим Хан Хојски вәзирдир?

— Вәзирдир.

— Әбдүләли бәј! дә вәзирдир?

— Вәзирдир!

— Бизим Нәсиб бәј дә вәзирдир?

— Вәзирдир!

— Чаваншир Гачински, Ашуров², Мәлик Асланов, Солтанов, бунлар да вәзирдирләр?

— Вәзирдирләр!

— Аллаһ сәнә өмүр версин: пәс гадан алым, бунлар һансы падшаһын вәзирләридирләр?

Бу суал бир аз мәни кәрәхдырды:

— Нечә, һансы падшаһын?

— Јә'ни дејирәм, Османлы падшаһын вәзиридирләр?

— Хејр, Солтан һәзрәтләринин өз вәзирләри вардыр!

— Рус падшаһынын?

— Хејир, инди бизим Русјәт илә нечә бир әлагәмиз јохдур!

— Бәс һансы падшаһын вәзиридирләр

Фикрими топлајыб дедим:

— Сән падшаһын!

Күлдү:

— Мән падшаһ олса идим, баггаллыг еләмәздим:

Дедим:

— Баггаллыгын вә ја дүлкәрлијин зәрәри јохдур, бу саәт бу министирләр һамысы сәнин вәзирләриндирләр.

Деди:

— Валлаһ јахшы баша дүшмирәм!

Дедим:

— Бах бу вәзирләр Азәрбајчан һөкүмәтинин милләт вәзирләридирләр вә сән дә Азәрбајчан һөкүмәтинин милләтисән: пәс демәк бу вәзирләр сәнин вәзириндирләр! Иншаллаһ елә ки, бу тәзәликдә милләт евимиз (парламанмыз) ачылар, ондә бахыб көрәрсән ки, һәгигәтдә дә вәзирләр сәниндир! Вә бу дәсткаһ һамысы ондан өтрүдүр ки, сән бир нөв истираһәт илә доланыб, азад чөрәјини азадә јејә биләсэн, анчаг бу азадлыгы сәнин үчүн ган төкүб алан түрк милләт нәчибәсиндән вә түрк гәһрәмән ордусундан гәфләтдә олмујуб онлар һаггында һәмишә дуачы оласан, нечә ки, Сә'ди әлејһиррәһмә буюрубдур:

Әбро, бадо, мән-о хоршид-о фәләк дәр карәнд.

Тато нани бекәф ари вә бе гәфләт нә хори!³

Баггал Кәрбәләји Кәрим бу сөзләри ешидәндән сонра бир аз фикир едиб бә'д папағыны әјри гојду вә кәмәли-сәмијјәт илә:

— Аллаһ гојса ишләримиз јахшы олар,— дејиб кејфи көк вә дамагы чағ кетди.

ОРДАН-БУРДАН

Истиггалијјәт...

Истиггалијјәти-сијасијә вә миллијә...

Бу не'мәти-әзәмијјә Гафгаз милләтләри нанл олдулар:

Мүстәгил Күрчүстан!

Мүстәгил Азәрбајчан!

Мүстәгил Ермәнистан!

Мүстәгил Дағыстан әмәлә кәлиб һәр кәс өз әли, өз

башы оларга асуде јашамага башлады. Чэмиси бир нече ајдыр ки, бу асуделикде јашајырыг...

Һәр кәс шаддыр.

Јеримиз, јурдумуз торпағымыз өзүмүзүн, һөкүметимиз, чәмиәтимиз, гошунумуз өзүмүзүн, динимиз, ајин вә адәтимизә едилән шәмәтәтдән гуртулдуг. Дилимизә, милләт вә миллијјәтимизә ворулан һәгарәтдән гуртулдуг. Гапымыз да өзүмүз, јијәмиз дә өзүмүзүк. Өз-өзүмүзү јакшы јаман доландырырыг. Кимсәјә еһтијачымыз јохдур.

Гародовој лазымса варымыздыр. Министр лазымса варымыздыр.

Гој десинләр ки, һәлә һөгсанымыз чохдур; нә олар?

Азадыг, асудәјик: тәкмилине чалышаг.

Һәрдән бир башыма гара-гара фикирләр кәлир: бирдән бу азадәлији, бу асудәлији, јә'ни истиглаллијјәтимизи әлимиздән кери алалар...

— Нә үчүн?

— Елә белә!

— Нәтичә «елә белә»? Инди башладыг асудә нәфәс чәкмәјә...

— Чох данышма!

— ?!

О һалда, бу һүгүги-бәшәримизи чәлб едәнләрә гаршы гәлбимиздә әмәлә кәлән нифрәтин дәринлијини тәсәввүрә кәтирмәк мүмкүн олурму?

Ла, валлаһ!

Бу гәдәр дәрин бир нифрәтин дәһшәтини тәсәввүр етмәк истәјәнләри вәһшәт басар!

Гасиб миллионларча гәлбләрдә өзүнә гаршы бүрүзә едән бу нифрәтин дәрја кими гуш вә хурушанындан диванәвар бир һаләтә кәлиб түркләри габарар, кәзләри кәлләсинә чыхар, рәнки саралар, әгли чашар. Вәһшәт вә дәһшәт ичиндә башындан јапышыб фәрјад едәр.

— Мән нә јапдым, нә јапдым?!

Лакин, күнаһи-кәбирдән даһа бетәр, даһа фәна олан бу шәни әмрә ким мүртәкиб ола биләр? Јеничә азад елчлиши бир милләти јенидән әсир етмәк?!

Јенидән гул етмәк?!

Бу јандармылығы әввәлчә едәни мә'лумдур, инди ким едә биләр?!

Һүрријјәт севән иркилисми?

Азадлыг јолунда ганлар төкән фирәнкми?

— Сәрбәстләрдән дә сәрбәст олан Амерканлармы?

Мәһалдыр!

Әслә сығышан дејилди.

Ганлы мүһарибә битмәк үзәрәдир.

Сүлһ олачагдыр, дејирләр.

Бу мүдһиш мүһарибәдән сонра бәшәријјәтин үзүн бир сүлһә, там бир асајишә әшәд еһтијачы вардыр. Әкәр бу сүлһ, јенә көһнә адәт үзрә бир милләтин аға, о бири милләтин гул олмасыны әсас едирсә, о һалда сән, еј бәшәријјәт! Сүлһ адыны ешидирсән, амма үзүнү көрмәсән. Асајиш сәсини ешидирсән, амма асајиш нә олдуғуну билмәсән!

Бәлкә топа-түфәнкә үмид едирсән ки, гул едилән милләтин ағзыны јумар?

Бича үмид! Чүнки:

Бу олар зүлм.

Вә зүлм олан јурда сүлһ олмаз, зира һәгг зүлм илә мүһарибәјә галхар. Дејәсән ки, зүлм һәгги басар: чүнки онун топу-түфәнки вардыр, һәггин нәји вар?

Онда сәнә һәгги шаирин һәгг сөзләрилә чаваб вериб дејәрәм ки:

«Зүлмүн топу вар, күлләси вар, гәләси варса, һәггин дә бүкүлмәз голу, дәнмәз үзү вардыр!».

ОРДАН-БУРДАН

(Сүлһ конфрансында)

Һамы јығылыб. Дүнјанын һәр тәрәфиндән адамлар вардыр. Ашиналарымыздан: дашнаклар, рус милли комитәсинин адамлары вә Бақы «социалист»ләри дәхи бурда һазырдылар; бизимкиләр дә јығылыб кәнарда бир күнчә гысылыбдырлар: дашнаклар Америка вә Франса адамлары илә нә барәдә исә мәһрәмане данышыб бизимкиләрә тәрәф ишарәләр едирләр. Бунун нәтичәсиндә Америка вә Франса адамлары «лорнет»ләрини кәзләринә тутуб бизимкиләрә диггәтлә тамаша едирләр;

Вә өјлә тамаша едирләр ки, куја «дәвә һалбәндә бахыр».

Зәнк чалыныр, һәр кәс өз јерини түтур. Сәдр мәчлисин ачылдығыны с'лан едир. Рузнамеји-музакерат охунур. Мәчлис әһлине сөз верилир. Әввәл-әввәл дашнаклардан бири сөз алыб күрсәји-хитабәтә чыхыјор вә дејор:

Дашнак—Һәзәрәт! Сиздән суал едирәм, мэдәнијјәт әләминин мэдәни нүмајәндәләриндән тәшәккүл етмиш

олан бу мэдэни мөчлисдә әчәба гулдурларын, баш кәсәнләрнн вә гарын җыртанларын нә иши вардыр? Вә онлара ким изин верибдир ки, бураја кәлиб пак мөчлисганлы әлләрилә напак едирләр!? Мэдәнијәт наминә рича едирәм ки, гулдурлар бу мөчлисдән говулсун, зира онларын јери бура дејилдир. Бәлкә һәбсханадыр!

РМК (јәни, рус милли комитәси):—дашнакларын тәклифинә биз дә шәрикик.

Бакы (С. јәни, Бакы «социалист»ләри):—Биз дә дашнакларын тәклифинә шәрикик.

Сәдр:

—Гулдурлардан мәгсүд кимдир?

Дашнак—Бах о күнчдә әјләшәнләр дејиб бизимкиләрә ишарә едир.

Сәдр (бизимкиләрә)—(әфәндиләр, дејирләр ки, сиз гулдурсунуз!

Бизимкиләр—Јалан дејирләр, биз гулдур дејилик.

Сәдр:—Елә исә дашнакларын тәклифини сәсә гојурам: һәр кәс бу адамларын гулдур олдуғу вә гулдур олдуғларына көрә дә мөчлисдән чыхарылмасы тәрәфдары исә әлин галхызсын.

Инкилисләр, фирәнкләр, американлар вә санр Јевропа вә Америка милләтләри нүмајәндәләри мәсәләдән хәбәрдар олмадығларына көрә битәрәф галыб сәсдә иштирак етмәјирләр. Әл галхызанлар бунлар олур: дашнаклар (ики әлләри илә), РМК-ләр вә Бакы-Сләр:

Сәдр—инди дә һәр кәс бу адамларын гулдур олмадығларыны вә она көрә дә мөчлисдә галмағларына илтизам едирсә әлин галхызсын.

Күрчүләр, дағыстанлылар, Османлы түркләри, һиндилләр, әфганлар, түркмәнләр вә Волгабоју мүсәлманлары, гәрәз әрәб әмирләри илә Иран вәзирләриндән башга һамы ислам нүмајәндәләри әл галхызырлар.

Әксәријәт бу тәрәфдә олдуғуна көрә бизимкиләр мөчлисдә галыр. Дашнаклардан бири тәкрат изин алыб күрсүјә тәрәф јүкүрүр вә үзүнү јевропалылара тутуб мүтәгәјјир вә мүтәһәјјир бир сурәтдә баш-гол ојнада-ојнада, дишләрини ғыча-ғыча вә чығыра-чығыра дејир:

Дашнак—Ермәнистани-кәбир гәним олсун. Арарат дағы үстүмә јыхылсын, Андраникин гәзәбинә кәлим, дашнагсаған олмујум, һәркаһ јалан дејирәмсә сиз, јевропалылар чох мазәли адамларсыныз!!! Нәинки мазәли, һәтта ачыг-ачығына дејә биләрәм ки, сизин ишиниз «хата-баладыр!!! Сиз кетдикчә бизим үмидләримизи нуч едирсиниз. Биз үмид едирдик, үмид нәдир ки, лап јәгинимиз

иди ки, биз сизә бу гулдурлары нишан верән кими, сиз һамаң саәт онлары говачагсыныз! Амма сиз бизим сөзүмүзә е'тибар етмәдиниз! Демәли, бу әлли илин әрзиндәки зәһмәтләримиз һәдәр кетди! Демәли, сиз бизим бу гәдәр шикајәтләримизә әлли иллик әрзиндә «һә, һә» демәклә мәһз өз политикаларымызы јеритмәк истијормушсунуз?! (үзүнү Бакы С-ләринә тутур): Еј Русијаның социалистләри! Көрүрсүнүзмү? Бурада отуран јевропалылар һәгиги демократ дејилдирләр, бәлкә һамысы империалистдирләр! Бәс нијә дурубсунуз? Нијә ғышгырмырсыныз ки, далој! Нијә болшевикләри чағырмыјорсунуз? Еј рус милли комитәси! Русијаны дағыдан һәмни бу јевропалылар олду! Гафгазы татарлара вә күрчүләрә верән, бунларын Томсонлары олду «Самасуд!» Самасуд!!!

Сәдр:—чәнаб натиғ, тәвәтте идирәм ки, правакаторлуг етмијәсиниз вала, сизи күрсүдән дүшүртмәјә мөчбур оларам.

Дашнак (даһа јанығлы)—Пәс көрүнүр сиз бизләри әлә салмышсыныз!—дејиб габағындакы устула бир јүмруг вурур.

Сәдр—Чәнаб натиғ, устулу сындырсаныз, гијмәтинн вермәјә мөчбур олачагсыныз!

Дашнак:—Чәһәннәмә сынсын!! Дејиб, бир-ики јүмруг да вуаркән јевропалыларын ачығы тутуб, бу нә вәһши шејдир, бунун өзү гулдурла охшужур дејиб тәләб едирләр ки, натиғ күрсүнү бошалтсын. Дашнаклар, РМК-лар вә Бакы С-ләр сәс-күј салыб чығыр-бағыр едирләр. Вә өз араларында мәсләһәтләширләр. Дашнаклар һәм фикирләрини ғызышдырыб тәһри кедирләр ки, бизимкиләрин голундан тутуб зор илә бајыра чыхартсынлар. РМК-лар мәсләһәт көрүрләр ки, Бичераховун гошулларыны көмәјә чағырсынлар. БакыС-ләр дејирләр ки, һәлә ган төкмәк јери дејилдир. Статечны комитет әмәлә кәлиб забастовка е'лан едилсин. Сәдр зәнки чалыб ғышгырыг салаңлары сакит олмаға мөчбур едир.

ОРДАН-БУРДАН

(Муғанда)

Пристав, ја комиссар, ја нәмәнә әмр алыр ки, Муған мүсәлман кәндлиләрини филан јерә топласынлар. Тапшырырлар ки, мүсәлманлар мүмкүн гәдәр чох јығылсын. Комиссар әмәл едир. Мүсәлман кәндлиләрини гојун

сүрүсү кими жыгыб «Сыхотка» дежилеи бир јерә чәм едирләр. Мүсөлманларын чаныны горху алыбдыр. Чунки беләбелә жыгынчагларын нәтичәсиндә башларына «өлүм-зүлүм» ачылдыгыны дәфәләрлә тәчрүбә едиб билирләр.

Һаман «Сыхотка» дежилән јерә мүсөлманларын јарысы гәдәр дә рус мужикләри кәлиб. Мүсөлманлар горхагорха каһ комиссара, каһ руслара вә каһ да бир-бирләриннә бахыб, ишин нәтичәсини кәмали-ваһимә илә көзләјирләр.

Баш комиссар кәлир. Руслара мүрачнәтән:

— Издрасти товаришчи!—дејир.

— Издрасти товариш!—дејиб мужикләр чаваб верирләр. Мүсөлманлар да кәмали-әдәб вә әбудијјәт илә әлбағлајыб баш әјирләр.

Баш комиссар тәкрар руслара мүрачнәтән:

— Јолдашлар! Муған сәһрасы, Муған кәнд вә кәсәкләри, Муған тахылы кими олсун? Әзиз вәтәнимиз Русиянын, јохса зәһләмиз кедән Азәрбајчан татарларынын? Мужикләр бир јердә:

— Әлбәттә, әзиз вәтәнимиз Русиянын,—дејиб татарлара да һәлә бир рус сөјүши кәндәрирләр вә јанларындакы мүсөлман кәндчиләри дә бу татарлардан олдүғүна көрә онлара да гәзәбнак бир нәзәр јетириб јумруг көстәрирләр.

Дил билмәјән, данышылан сөзләрдән бир кәлмә анламајан мүсөлман кәндлиләри русларын гәзәбнак нәзәрләрини вә көстәрилән јумругларыны мушаһидә едиб јашларына тазә бәләләр кәләчәјини јәгин едирләр вә «аллаһ билән јахшыдыр» дејиб тән гәзәјә верирләр.

Баш комиссар јанындакы кичик комиссарлара:

— Шаһидсинизми?

Комиссарлар:

— Шаһидик!

— Изначит кончино? (јә’ни вәссалам).

Инди дағылан евләримиз! Товариш Васили, татарлары гов евләринә!

Васили мүсөлманлара:

— Һајда дамој! Дејиб ишарә едир ки, евләринә кетсинләр. Мүсөлманлар мат вә мәәттәл галыб билмирләр ки, бу нә ишдир; нәчүн бунлары јығдылар, нәчүн инди дағыдырлар? Нә данышдылар, нә гәрар гојдулар, тәгсирләри нәдир, тәнбијјәләри нә олачагдыр. Гәрәз, һејран вә сејран евләринә тәрәф кедирләр...

Әри кедәндән бәри доггаз ағзында әли гојнунда, башы бојнунда дуруб әринин интизарыны кәмали-тәшвишлә чәкән Фаты хала, Кәрбәләји Һәссени сағ вә саламат га-

јыдан көрүб тез јанына јүкүрүр вә арвадлара мәхсус олан хусуси бир мараг илә сорушур ки:

— Бир тез де көрүм, сизи нә үчүн јығмышдылар?

Кәрбәләји Һәсэн дејир:

— Валлаһ, биллаһ өзүм дә мәәтәләм. Һеч бир шеј баша дүшмәдик. Елә ону көрдүм гәмсәр аға русча «ишту, мишту» сләди. Руслар да она чаваб вериб, бизә јумруг көстәрдиләр. Сонра дедиләр ки, кедин евләринизә. Биз дә кәлдик. Аллаһ ахырындан сахласын. Пејгәмбәр дадымыза јетсин!

— Амин ја рәббүләләмин!—дејиб әр вә арвад доггаздан кечиб дахмаларына кирирләр.

Бир нечә күндән сонра «Јединаја Русија» гәзетәсиндә Муғандан бөјлә бир әһвалат охујруг:

«...Јүз нәфәр мүсөлман вә һәштад нәфәр рус кәндлиләриндән ибарәт олан Муған кәндлиләр шурасында Муған мәсәләси һәлл олунуб, бөјлә бир гәрара кәлдиләр ки, Муған сәһрасы Русиянын ајрылмаз бир һиссәсидир».

ОРДАН-БУРДАН

«...Сонра губернаторун һөкмүнә көрә «Һәччингәбул»¹ истансијасы муһафиз гошунунун бүтүн забитләри Григорјанс габағында чәркә илә дурдулар. Григорјанс Һеч бирисини танымады... Сәһәрдән бүтүн Азәрбајчан әскәрләри Григорјансын габағындан дәстә-дәстә кечирдиләр. Григорјанс бунлардан Һеч кәси танымады».

Григорјанс Бақыја кәлиб нәгл едир ки, он үч нәфәр ермәнини көзүмүн габағында күлләләдиләр. Мән дә онларын ичиндә идим.

Чәмаәт тәәччүб едир:

— Ким күлләләди?

— Азәрбајчан әскәрләри!

— Һарада?

— «Һәччингәбул» истансијасында!

— Нә вахт?

— Филан тарих, Филан күндә!

— Нә чағы?

— Күнүн күнорта чағы!

— Ким көрдү?

— «Һәччингәбул» истансијасынын чәмијјеји-гуллуғчулары!

— Пәс сән нә төвр дири галдын?

— Мө’чүз әмәлә кәлди.

* * *

Ермәни гәзетәләри дад вә фәрјад едирләр:
Һачандыр ки, бу вәһшилик?!..
Тәләб едирләр ки, бу иш тәһгиг едилиб мүгәсенрләр
чәзалансын.

* * *

Губернатор Григорјанс вә Парунијан² јаваш-јаваш,
хәлвәт-хәлвәт, аһәстә-аһәстә «Һәччингәбул» истансијасы-
на јахынлашыб бирдән һүзурә чыхырлар.

— Гачма, дајан!!!

Һамы тәәччүб илә бахыр, гачмаг фикри олан јохдур.
— Он үч нәфәр ермәнини күлләләјән әскәрләр һан-
сыдыр? Тез чаваб верин!

Чәмаәтин тәәччүбү даһа да артыр:

— Һансы он үч нәфәр ермәни? Ким онлары күлләлә-
јибдир? Һачан? Һарда? Ким көрдү?

Григорјанс дөшүнә дөјүр:

— Белә мән көрдүм, мән!!!

— Өлдүрәнләри таныјырсан?

— Таныјырам!

— Де көрәк кимдир?

— Забитләри вә әскәрләри көстәрин дејим!

«...Сонра губернаторун һөкмүнә көрә «Һәччингәбул»
истансијасы муһафиз гошунунун бүтүн забитләри, Гри-
горјансын габағында чәркә илә дурдулар. Григорјанс
һеч бирисини танымады. Сәһәрдән бүтүн Азәрбајҗан әс-
кәрләри Григорјансын габағындан дәстә-дәстә кечирди-
ләр. Григорјанс бунлардан да һеч кәси танымады. Пәс
мә'лум олды ки, Григорјансын дедији сөзләр мәнз јалан
вә ифтирадыр».

* * *

Амма мәним әглимә көрә, көрәк Григорјанс јалныз
бир забитләримизин вә әскәрләримизин «тамашасы» илә
кифәјәтләнмијә иди вә тәләб едә иди ки, гошунун түфәнк-
ләрини дә көстәрсинләр. Бәлкә түфәнкләрдән таныја иди.
Сонра әмр верә иди ки, нә гәдәр пулемјотлары вар һа-
мысыны көстәрсинләр, чүнки мүмкүндүр ки, пулемјот
илә «күлләбаран едилрмиш. Ондан сонра бујура иди
ки, һәр нә топ вар чыхартсынлар, мејдана. Ола биләр ки,
ермәниләри топ ағзына гојубдурлар вә Григорјанс топ
илә түфәнк арасында «шәкк» едибдир. Бунлардан сонра

кәрәк патронлары саја иди. Топ күлләләринин һесабыны
билә иди. Бәдә һәр нә бомба, биһамит вә барыт анбары
вар һамысынын јерини билә иди вә ахырдан-ахыра тә-
ләб едә иди ки, «Һәччингәбул» истансијасы әтрафынын
планы чәкилиб она верилә ки, бәлкә ермәниләр өлдүрү-
лән јерин һара олдығуғу план илә тапа билә иди...

Лакин көрүнүр ки, Григорјанс үчүн јалныз забитлә-
римизи «көрмәк» вә әскәрләримизә «тамаша» етмәк ки-
фәјәт имиш...

* * *

Үзүмүзүн «алим» габағында ағ олдығуғу һисс едиб
дә кәмәли-тәфахур илә дејирик ки:

— Григорјанс јаланчы имиш!

Доғрудур, үзүмүзүн ағ олдығуғу кәмәли-тәфахур илә
һисс етмәјә һаггымыз вардыр, лакин өзүмүз дә дедикчә
сафләрун олдығуғу кәмәли-тәәссүфлә бојнумуза алма-
лыгы!

ЗУРНА

Дејирләр ки, совет һөкүмәти илә дост олмағымыз
мәсләһәтдир.

Јахшы да! Сөзүмүз јохдур ки, дост олаг. Һамы би-
лир ки, дост олмагда бизим һеч «үстүмүз» јохдур вә о
дәрәҗә гәдәр достлуға маиллик ки, дүшмәниләримизин дә
өзүмүзә дост һесаб еләјиб, анчаг ахырда баша дүшүрүк
ки, бу дост дејилмиш, дүшмән имиш.

Пәс нә тәһәр едәк ки, Совет һөкүмәти илә дост
олаг».

Бу хүсусда рә'јләр мүхтәлифдир.

Бир гисим рә'јләр «мадди» васитәләрлә дост олмағы
мүмкүн билирләр, диҗәр гисим илә «сијаси» васитәләр
лүзүмундан данышырлар.

«Мадди» васитә тәрәфдары оланлар Совет һөкүмә-
тинин достлуғуну нефт вә бензин илә газанмағ истајир-
ләр. «Сијаси» васитә тәрәфдары оланлар исе тәрзи-ида-
рәмизин дәјишмәсини лазым көрүрләр.

Мәнә галарса, мән дә сијасијат тәрәфдарыјам. Анчаг
«сијасијат» тәрәфдары оланларла мәним арамда бир
балача тәфавүт вардыр.

Мәсәлән, онлар дејирләр ки, биз көрәк бу һөкүмәти
дәјишиб әвзиндә Совет Сосналист һөкүмәти гурағ.
Чүнки онда Совет һөкүмәтинә даһа јахын оларығ.

Мән буна һеч бир вахт разы ола билмәрәм вә һәрҗаһ

бу тәклиф сәһибләри өз тәклифләриндә исрар етсәләр, дејәрәм ки, сизин мәгсәдиниз Совет һөкүмәти илә достлуг олмајыб, бәлкә министр олмағ фикриндәсиниз. Чүн ки тәчрүбә буну көстәрир ки, Совет һөкүмәтинин ән бәрк ачығы кәлән һөкүмәтләр мәһз сәһибләри һөкүмәтләриндир.

Дәлил: Гәдимдә мүсәлман сәһибләри һөкүмәти варды, совет кәлиб ону дағытды.

Түркүстанда сәһибләри шура һөкүмәти варды, кәлиб дағытды. Украјнада сәһибләри һөкүмәти варды, совет кәлиб дағытды. Бу саат онда Совет һөкүмәти сәһибләри Финландијаны һәдәләјиб, сәһибләри Күрчүстана ачығланыр.

Иш бәјлә олан сурәтдә ким дејә биләр ки, Азәрбајчанда сәһибләри һөкүмәти олса Совет һөкүмәти бизимлә достлашар?

Она көрә мән башга бир тәклиф едирәм вә дејирәм ки, доғрудур, тәрзи-идарәмизи дәјишмәк лазымдыр. јә'ни чүмһурији-тәрзи идарәдән әл чәкмәк вә онун әвәзчиндә Азәрбајчанымызда монархија гурмағ вә бир баша тикмәк лазымдыр! Филһәгигә әкәр Азәрбајчан бир монархија олан бир падшаһ тәрәфиндән идарә олунса, о һалда Совет һөкүмәти бизимлә дост олар.

Сиз көрүрсүнүз вә өјлә зәһн едирсиниз ки, мән ја зарәфат едирәм, ја дәлијәм вә һали-онке мән чидди сәјләјирәм вә әлимдә дә дәлил вар:

Бујурун: Бухара падшаһлығдыр вә әмири-Бухара да мәшһур мүстәбидләрин бәјүјүдүр. Совет һөкүмәти онунла дост олду.

Хивәдә һәмчинин мүстәбид идарәси вар: Совет һөкүмәти онунла дост олду. Әфғаныстан обсолјуттизмин бешијидир, Совет һөкүмәтинин әзиз достудур. Дејирләр ки, Совет һөкүмәтинин Түркијәдә һүсн тәвәччәһи вардыр. Ола биләр, чүн ки Түркијәдә султан идарәси вардыр.

Сиз дејә биләрсиниз ки, бу мәмләкәтләр Асијададыр вә өзләри дә шәрғдыр вә Совет һөкүмәтинин бу ишләрдә башга мәнзурлары вар вә саирә вә саирә. Онда көтүрәрдә Авропанын ән мәдәни мәмләкәти олан Инкилтәрәни. Бу саат Совет һөкүмәтинин нүмајәндәси Лондонда әјләшиб достлуг вә меһрибанчылығ һағгында ше'рләр охујур.

Нә олуб ки?

О олудур ки, инкилисләрин падшаһы вардыр. Пәс-

бундан ашкардыр: һәр јердә ки падшаһ олду, совет һөкүмәти о јерә хүсуси бир мејл вә мәһәббәт көстәрир.

Бунун сирри нәдир? Бунун һикмәти нәдәдир? Бу башга бир мәсәләдир. Бу күнүн мәсәләси исә будур: әкәр бизә Совет һөкүмәти илә достлуг вачиб исә, о һалда өзүмүзә бир падшаһ тикмәјә мәчбуруг, вәссәләм.

Бу күн Дағыстан һөкүмәти Совет һөкүмәтинә мүрачигәт едиб бәс сән дијәрәк ки, мән сизә истиғлал верәчәјәм. Һаны о истиғлал?—дејә һәрәкәт едир.

Совет һөкүмәти бу шикајәти ешидиб, бир аһ чәкәчәк вә дејәчәкдир ки:

Әкәр ан әрәғи-Гафғазидә бедәст арәд делә мара.

Бе халә горчи бәхшәм Дәрбәндә Тејмурхане-Шура ра!

Јә'ни әкәр совет дәһи өзүнә бир даһа Шејх Шамил кими бир падшаһ сечмиш олса, о һалда өз комиссарларымы Дәрбәнд илә ТејмурханШурадан керә чағырарам.

ЗУРНА

Дејирләр ки, фирғәчилик вә фирғә-фирғә олмағ мәмләкәт үчүн мәһфәәтдир вә фирғәви мүбаризәнин вәтән әһли үчүн хејри вардыр.

Әлбәттә! Нечә ки, дејирләр өјләдир, һәтта буну да дејирләр ки, әкәр бир фирғәлик адамы илә о бири фирғәлик адамынын арасында бир мәсәлә үстүндә мүкалимә ола вә о мүкалимә бир аз гызыб мүбаһисә ола вә һаман мүбаһисә дә бир кејиб дәнә мүнәзиә ола вә мүнәзиә дә јыхылыб чәнә мүчадилә ола вә мүчадилә дә дәнүб мүбаризә ола вә мүбаризә дә шиддәтләниб мүһарибә ола вә мүһарибә дә гајыдыб мүғатилә ола вә о мүғатилә әснасында бу фирғәнин адамы вуруб о бири фирғәнин адамынын башыны јара вә о јарылмыш башдан ган чарә ола вә о ган дүшә вәтән торпағынын үзәринә, о һалда һәммин торпағдан бир ағач чүчәрмәјә башлар вә о ағач бәјүјүб мејвәләр верәр вә һәр кәс о мејвәни јесә...

—Әши, бу чүрә әфвәһи сәһбәт нәјә лазым! Гој дәлил, дәләјил илә данышағ ки, халғ да бир шеј баша дүшсүн. Әлбәттә, фирғәчилијин мәһфәәти вардыр!

Сән әввәлчә бу фәғәрәни мүлаһизәјә ал ки, әкәр биздә фирғәчилик олмаса иди, о һалда Азәрбајчан Чүмһуријәтиндә бир илин әрзиндә ијирми доғгуз көрә «кабинә бәһраны» әмәлә кәлмәзди. Вә халә онке неч

билірсэнми бу чүрә бөһранларын дәвләт вә мәмләкәт үчүн нә гәдәр мәнфәәти вар!

Дејәрсән ки, һансы мәнфәәтдир, сөјлә көрәк.

Онда мән дә дејәрәм ки, һансыны сөјләјим, мадди мәнфәәтини сөјләјим, мә'нәвисини сөјләјим.

Дејәрсән ки, мә'нәвисини сөјләјим.

Дејәрәм ки, будур.

Ибтидадә ки, биз Азәрбајчан һөкүмәтинин бинасыны гојдуг, харичиләр бизә күлүб дејирдиләр ки, јазыглар һаны сизин бир о гәдәр лајигли адамларыңыз ки, һөкүмәт гура биләсиниз.

Амма инди һаман харичиләр јандыгларындан ағлајырлар, чүнки бахыб көрдүләр ки, бизим нәинки бир һөкүмәт, һәтта ијirmi доггуз һөкүмәт гурмаға да адамларымыз вармыш. Һәлә бу күн, сабаһ отузунчуну да гурачағы!

Инди кәләк мадди вә чисмани мәнфәәтә вә она көрә мисал үчүн нәзарәтләримиздән бирини көтүрәк. Мисал көтүрәк маариф нәзарәтини. Әввәл ибтидада ки, Нәсиб бәј әфәнди маариф назир иди, әмр верди ки, Бақыда дәвләти...

Бу әснада фиргәләр арасында мүкалимә, мүбаһисә, мүназиә, мүчадилә, мүбаризә, мүһарибә вә мүгатилә эмәлә кәлиб, бөһран олду, кабинет дәјишди вә маариф нәзарәти Шахтахтыл чәнабларына кечди. Шахтахтыл чәнаблары әмр верди ки, Бақыда дәвләти теа...

Бу һалда фиргәләр арасында мүкалимә мүбаһисә вә саирә вә саирә вә саирә эмәлә кәлиб, бөһран олду. Кабинә дәјишди вә маариф нәзарәти Гапланов чәнабларына кечди.

Гапланов чәнаблары әмр верди ки, Бақыда дәвләти тијатыры һеј...

Бу јердә фиргәләр арасында мүһарибә эмәлә кәлиб, бөһран олду, кабинет дәјишди вә маариф нәзарәти јенә Шахтахтыл чәнабларына кечди. Шахтахтыл чәнаблары әмр верди ки, Бақыда дәвләти тијатыры һеј'әти....

Бу дәмдә фиргәләр арасында мүгатилә эмәлә кәлиб, бөһран олду. Кабинә дәјишди вә бу сәфәр маариф нәзарәти Шаһсувар Әфәндијә кечди.

Шаһсувар Әфәнди әмр верди ки, Бақыда дәвләти тијатыры һеј'әтли гу...

Бујанда фиргәләр арасында чахна-вахна дүшүб, тәкрар бөһран эмәлә кәлмишдир вә тијатырын иши дә «гу...» үстүндә галмышдыр. Бундан мүлаһизәни ал ки,

тијатыр ишләримиз «гу...» үстүндә галанса, о бири ишләримиз көр нә үстүндә галыбдыр.

Инди һәркаһ Аллаһ еләмәмиш кими бөһранлар эмәлә кәлмәјә иди вә маариф назирләринин биринин: «Бақыда дәвләти тијатыр һеј'әти гурулсун!» демәјә фәрасәти олса иди, бу иш Азәрбајчан дәвләтинин хәзинәсинә милјон јарым пула отурарды. Һалбуки инди о пул хәритәмизин ичиндә сағ вә салим дурубдур. Бу да ки, мадди мәнфәәт!

Пәс фиргәчилијин мадди вә мә'нәви хејри ашкардыр. Анчағ биз хам олдуғумуза көрә бу чүрә шејләри анламырығ.

ЗУРНА

Фираксија нүмајәндәләримизин бири илә көрүшдүк.

—Әфәнди, сиз тәбрик едирәм!

—Нә олуб ки?

—Нечә нә олуб? Мәрәмыныза чатдыңыз.

—Нә мәрәм?

—О мәрәм ки, кабинет тәшкили Мәһәммәд Һәсән Һачынски чәнабларына һәвалә олунур. Сиз ки онун бөјүк тәрәфдарларындансыңыз.

—Бәли, тәрәфдарларындан идим.

—Идим?. Бәс инди тәрәфдәр дејилсиниз?

—Инди бәлкә олам вә ја олмајам...

—Бәлкә нә үчүн? Бир о гәдәр шифаһән вә тәһрирән тә'риф вә төвсиф етдијимиз Мәһәммәд Һәсән Әфәнди дәјишилдим?

Мүхатибим мә'нидар бир тәбәссүм илә мәнә бахыб деди:

—Көрүрәм ки, сән фиргә адамы дејилсән!

—Хејр, дејиләм.

Вә фиргәви «малаверә»ләрдән башын чыхмајыр.

—Башым чыхмајыр.

—Фәгәт «әлчәбр вә әлмүгабилә» елминдән бир аз да олса хәбәрдарлығын вармы?

—Бир аз вар.

—Онда мәнә мүлтәфити-әввәл: Фәрз едәк ки, «А» «Б»-нын рәғибидир. Даһа доғрусу бәдхәһидир.

—Олсун.

—Бирдән «Б» илә «Г» арасында мүнағишә эмәлә кәләр.

—Кәлсин.

—О һалда «А»нын везифәси нәдир?

—«А»нын везифәси... «А»нын везифәси одур ки, һагг тәрәфә көмәк еләсин ки, һаһаг һагга галиб кәлмәсин.

—Нә ганмаз адамсан!

—Бәли, бир аз ганмазам...—дежиб мөгами-е'тизарда булундум. Мүхатибим мәни баша салды:

—Заманике «А» «Б»нин бәдхаһыдыр вә заманике «Б» илә «Т» арасында мұнагишә дүшдү, о һалда «А»нын доғрудан-доғруја везифәси одур ки, «Т»нын һагг вә һаһаг олмағына баһајыб, онун тәрәфини илтизам еләсин ки, бу нөвлә «Б»ни корласын вә ондан интигам алсын! Баша дүшдүмү?

—Дүшдүм. Анчаг бәлкә онда бу ишин (вәтәнә) вә әләвә (МЛҺТҺ) зәрәри дејилди? Онда нә олсун?

—О һеч, фиргәви мүбаризә ишиндә о чүрә шејләри нәзәрә алмазлар.

—Чох јахшы, инди дә дејирсиниз һәр һалда Мәһәмәд Һәсән Һачынски әфәнди лајигли адамдыр, белә дејилми?

—Ону өлчмәк лазымдыр.

—Кими, Мәһәмәд Һәсән Әфәндиними?

—Хејир, Мәһәмәд Һәсән Әфәндинин ләјагәтнини.

Ләјагәт нә төвр өлчүлүр?

—Онун үчүн хүсуси аршын вә кирвәнкә вардыр.

—Әчәб! Һеч мән бу чүрә шејләри билмирәм!

—Сән чох шеји билмирсән. Мәһәмәд Һәсән Әфәндинин ләјагәтнини узунлуғу вә ағырлығы, өзүнүн бизә олан мұнасибәтнини ејни узунлуғу вә ејни ағырлығы илә өлчүлүр. Баша дүшдүмү?

—Хејир, баша дүшә билмәдим. Әлчәбр вә әлмүгабилә елминдән бир аз билијим вар, амма һөкүмәт сијасијәдән бисавадам.

Мәним ганмамазлығым Әфәндинин вүчүдунда әсәбијјат пейдасына сәбәб олду. Јә'ни «нервинчат» етмәјә башлајыб ачығлы-ачығлы деди:

—Һеч зәркәр дүканына кирмисәнми?

—Кирмишәм.

—Орада мөһәк дашы көрмүсәнми?

—Көрмүшәм.

—Зәркәр гызылы мөһәк дашына чәкдијини мұшаһидә етмисәнми?

—Етмишәм.

—Инди биз дә кәрәк Мәһәмәд Һәсән Әфәндини әввәлчә бир мөһәк дашына чәкиб, сонра онун нә төвр гызыл олдуғуну биләк.

Әфәндим, сиз ки, Мәһәмәд Һәсән Әфәндинин бун-

дан бир ај әввәл мөһәк дашына чәкиб лајигли гызыл парчасы олдуғуну е'лан етдиниз.

—Ај рәһмәтлијин оғлу бајагдан сәнә әлчәбр вә әлмүгабилә елминдән мисал кәтирдим вә о фәгәрәнин фиргәви мүбаризә нәтичәси олараг мејдана кәлдијини сөјләдим... Сән нә ганмазмышсан!

—Әфәндим, нә гајырым, ваге бу чүрә һөкүмәтләри анламаг үчүн савадым јетирмәјир, аз китаб охумушам...

Мүхатибим чиб дәсмалыны чыхарыб алнынн тәрипи силди вә сонра дәрин гәлбдән бир аһ чәкиб деди:

—Аһнрүбанын нә олдуғунубилирсәнми?

—Билирәм.

—Аһнрүбанын хасијјәти нәдир?

—Аһнрүбанын хасијјәти одур ки, дәмири өз јанына чәкир.

—Чох көзәл. Инди биз Мәһәмәд Һәсән аһнрүба јериндә гојуб өзүмүзү дә дәмир фәрз едирик. Инди һәр-каһ Мәһәмәд Һәсән бизи өз јанына чәзб етсә, лајигли бир аһнрүбадыр вә илла фәлаһ.

—Аһ! Дејәсән баша дүшүрәм. Демәли, әкәр Мәһәмәд Һәсән сизин илә гоһум олса...

—Гоһум нәдир, а сәфәһ?!

—Бәс нә?

Мүхатибим әлләрини чибиндән чыхардыб јапышды мәним јахамдан вә көзләрини көзләримин ичинә зилләјиб деди:

—Мүсәлман дили билирсәнми?

—Билирәм.

—Бах әкәр Мәһәмәд Һәсән Һачынски мәни өз кабинетна чағырыб министирлик версә, лајигли адамдыр, јох вермәсә, ләјагәти јохдур. Баша дүшдүмү?!

—Баша дүшдүм, баша дүшдүм,—дежиб, бу чүрә чәтин мәсәләни анладығыма көрә чох да севиндим вә мүхатибимә гаршы изһари-тәшәккүр етдим.

ЗУРНА

Кечән сәфәр парламанда тичарәт ишләриндән бәһс едиләркән мәбус әфәндиләримиздән бириси халы вә кәбәјә хаммал деди.

Бөјүк сәһвдир. Ондан өтрү ки, халы вә кәбә хаммал дејилдир! Хаммал о шејә дејирләр ки, ондан бир һазыр шеј мејдана кәлә.

Мәсәлән, јун јохдурму? Јун хаммалдыр. Чүнки буну

көрөк жујасан, әјирәсэн ип тохујасан вә сонра ондан халы кими јенә гајырасан. Она көрә:

—Буна хаммал демәк олар, амма халы кимијә хаммал демәк олмаз.

Мәсәлән, дејирләр ки, әкәр биз болшевикләрә јол верәк, нә олар, кечиб кедиб Анадолуја² долсунлар, о һалда болшевикләрлә түркләр бирләшиб империалистләрә гаршы е'лани-мүһарибә едәрләр, бу чүр фикирдә оланлара хам дипломат демәк олар, амма халы вә көбәјә хаммал демәк олмаз.

Һәлә истәсэн көнзәбани чичәјинә дә хаммал демәк олар, чүнки о чичәкләри јығыб ондан боја әмәлә кәтирирләр. Вә о боја илә о бириләри бојајыб халы кими тохујурлар, амма һәр һалда халы киминин өзүнә хаммал демәк олмаз.

Мисал үчүн көтүрәјин јерли болшевикләри. Онлар Деникиндән төр-төкүнтү галмыш олан әфсерләрә вә салдатлара дә'вәтнамә јазыб болшевиклијә тәклиф едирләр вә дејирләр ки, Азәрбајчан гуллуғуна кирмијәк, чүнки Азәрбајчан дәвләти һечдир. Бундан сонра бу чүрә болшевикләрин «сәдагәтинә» инананлара хаммал демәк олар, амма халы вә көбәјә хаммал демәк олмаз.

Һәтта истәсэн гојунун өзүнә дә хаммал дејә биләрсән, чүнки гојун халы вә көбә үчүн јун верир, амма һеч бир вахт халы вә көбәјә хаммал дејә билмәзсән.

Һәтта буну да дејим ки, Азәрбајчанда болшевик һөкүмәти гурублар, Әлһејдәр Гарајеви онун башына гојсан о һалда совет һөкүмәтини «бизә дәјмәз» дејә хәјал едәнләрә хам-хәјал саһиби демәк олар, амма халы вә көбәјә мүтләгән хаммал демәк олмаз.

Истәрсән лап чәһрәјә дә, дараға да, һәнаја да, һәвәнкә дә, киркитә дә хаммал ады гој, амма халы вә көбәјә хаммал дејә билмәзсән, ондан өтрү ки, рус руслуғунда бахыбдыр вә рус гәлбиндәки түрклүк дүшмәнчилији дә багидир. Бинаәнилејһә рус кенералындан вә ја рус мужикиндән аләми-ислама көмәк олар дејәнләрә хам сијасәтчи демәк олар, амма халы вә көбәјә хаммал демәк олмаз.

Мән демирәм ки, Николај һөкүмәти илә Ленин һөкүмәти арасында тәфавүт јохдур, хејир! Тәфавүт вардыр вә о өзү дә бундан ибарәтдир ки, николајлар вә кенераллар һөкүмәти бизә һәмишә «исволоч» дејиб атамыза сөјәрдиләр, мужик вә рабочи һөкүмәти мәшһур рус сөјүшү илә анамыза сөјәрдиләр. Пәс бундан демәк олмаз ки, халы вә көбә хаммалдыр, һәр һалда буну сөјләјән бөјүк сәһв едир.

ШӘРҲЛӘР

ПАРТИЈАЛАРЫМЫЗА

(сәһ. 10)

3 декабр 1918-чи ил 55-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә

1. «Знамја труда» Бакы Партија Комитәси есерләринин гәзети. 1917—1919-чу илләрдә нәшр олуноу.

2. Бичерахов Лазар Фјодорович (1882—1934). Чар ордусунда Казан һәрби һиссәсинин подполковники. Октябр чеврилишиндән сонра инкилисләр тәрәфә хидмәтә кечиб. 1919-чу илдә Инкилтәрәјә мүһачирәт едиб.

ТАРИХИ КҮНҮМҮЗ

(сәһ. 13)

7 декабр 1918-чи ил 58-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. 1918-чи ил рамазан ајынын әввәли нәзәрдә тутулур.

ТӘӘССҮРАТ

(сәһ. 15)

9 декабр 1918-чи ил 60-чы сајында Үзејир имзасы илә.

1. Фәтали хан Хојски (1875—1920). Өз дөврүнүн көркәмли сијаси вә ичтимаи хадими. 1918-чи ил мајын 28-дә Азәрбајчан Демократик Республикасы (АДР) е'лан олунонда битәрәф Ф. Хојскијә илк һөкүмәтин тәшкили тапшырылыб. 1919-чу илин мартында Ф. Хојски һөкүмәти кабинәси исте'фаја чыхмыш вә Нәсиб бәј Јусифбәјлинин һәмин илин 23 декабрында тәшкил етдији икинчи һөкүмәт кабинәсиндә АДР-ин харици ишләр назирини вәзифәсини ичра едиб. 1920-чи илин ијунун 19-да муздулу ермәни гәтил тәрәфиндән Тифлисдә архадан күллә атәши илә өлдүрүлмүшдүр.

2. Һачы Зейналабдин Тағыјев (1823—1924). Мәшһур Азәрбајчан милјончусу вә хејријәчиси. Бакы шәһәр думасынын 5 нојабр 1896-чы ил тарихли гәрары илә мәктәб ачмагдан өтрү Һ. З. Тағыјев үчүн торпаг сәпәси ајрылыр. 1898-чи илдә тикитијә башланыр. Мәктәбин гәрары 1898-чи илин мај ајында тәсдиг олуноур вә мәгсәд мүсәлман тызларына ибтидан тәһсил вермәк иди. Тәһсил мүддәти 4 ил иди, Мәктәбин ачылышы 1901-чи илин сентјабр ајында олду,

1915-чи илдә мәктәбдә тәдрис очагларына мүәллим һазырламаг үчүн икииллик педагожи курс ачылды.

3. Бир ағачлыг—6 км мәсафәжә гәдәр өлчү ваһиди нәзәрдә ту-тулур.

4. Бу нөмрәдә Азәрбајчан Милли Шурасынын сәдри олмуш Мәһәммәд Әмин Рәсулзадәнин (1884—1955) нитги верилиб.

5. «Иттиһад»—Азәрбајчанда, 1917-чи илин сентјабрында Јели-заветпол (индики Кәнчә) шәһәриндә јарадылмыш партија. Бақы тәшкилатына И. Ашуров, С. М. Гәнизадә вә башгалары рәһбәрлик едирди.

ТӘӘССУРАТ

(сәһ. 19)

13. декабр 1918-чи ил, 64-чү сајында Үзејир имзасы илә.

1. «Мүсават»—Бәрәбәрлик демәкдир. 1911-чи илдә «Мүсәлман Демократ Мүсават партијасы ады» илә Бақыда јарадылмышды. «Мүсават»ын тәшкилатчылары вә рәһбәрләри М. Ә. Рәсулзадә, Г. Шәрифзадә, А. Қазымзадә вә башгалары олмушдур. 1920-чи ил апрел чеврилишиндән сонра мүсаватчыларын әксәријјәти харичә мүһачирәт етмәјә мәчбур олдулар.

2. Асланбәј Сәфиқүрдски (1880—1937)—Хојскинин тәшкил ет-дији үчүнчү һөкумәт кабинетинә (26. 12. 1918) почт телеграф вә әмәк назирә тәјин олунур. 1919-чу ил март ајынын әввәлләриндә Ф. Хојскинин кабинетә истефаја чыхдыгы үчүн Сәфиқүрдски тутдугу вәзифәни тәрк едиб, Н. Јусифбәјлинин 1919-чу ил мартын 14-дә тәшкил етдији кабинетә әдлијә вә әмәк назирә тәјин олунур. 1920-чи ил апрел һадисәләри вахты о тәслимчи мөвгә тутур. Һәмин һадисәдән сонра Сәфиқүрдски республика әдлијә комиссарынын мү-вини вә «Азәрнефт» бирлијиндә һүгүг ишләри үзрә мәсләһәтчи иш-ләјир. О, 1937-чи ил октјабрын 15-дә Бақыда ағыр хәстәликдән сонра вәфат едиб.

3. Шәјхүлисламов (1891—1961)—Әкбәраға Ибраһим оғлу Шәј-хүлисламов АДР елан олунанда битәрәф Ф. Хојскинин тәшкил ет-дији биринчи кабинетә торпаг вә әмәк назирә вәзифәсини ичра едиб. О. Ә. Топчубашовун рәһбәрлији алтында Азәрбајчан Респуб-ликасы нүмајәндәлијинин тәркибиндә, 1919-чу илдә ачылан Версал сүлһ конфрансында иштирак етмәк үчүн Парисә кедир. Ә. Шәјхүл-исламов 1961-чи ил март ајынын 2-дә вәфат етмиш вә Парис ја-хынлығындакы мүсәлман гәбиристанлығында дәфн олунмушдур.

4. «Һүммәт»—1904-чү илин ахырларында РСДФП Бақы Коми-тәси јанында јарадылмышды. 1920-чи илин февралында Азәрбајчан коммунист тәшкилатларынын кизли чағырылмыш I гурултайында РК(б)П Бақы тәшкилаты вә «Әдаләт» илә бирликдә АК(б)П-дә бирләшди.

5. Андраник (1865—1927) Озанјан—Ермәни гулдур дәстәләри-нин башчысы, дашнак кенералы.

6. Вилсон—Уилсон Томас Вудро (1856—1924) АБШ сијаси вә дөвләт хадими. 1913—1921-чи илләрдә Демократлар Партијасындан АБШ президенти сечилмишдир.

АНДРАНИКИН МӘСӘЛӘСИ

(сәһ. 24)

15 декабр 1918-чи ил 65-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Томсон—Инкилис һәрби команданы, кенерал-мајор, 1918—1919-чу илләрдә Бақы шәһәриндә һәрби губернатор.

ТӘӘССУРАТ

(сәһ. 29)

16 декабр 1918-чи ил 66-чы сајында Үзејир имзасы илә.

1. Виноградов—«Рус-славјан» чөмијјәтиндән олан депутат.
2. Гарабәјли Гарабәј (1874—1953)—журналист вә һәким. Шәмкирин Зәјәм гәсәбәсиндә анадан олуб. Орта тәһсиллини Тифлис кимназијасында алдыдан сонра Тарту Университетинин тибб фа-күлтәсини битириб. 1911—1912-чи илләрдә Бақыда чыхан «Һагг јолу» һәфтәлик журналынын редактору олуб. 1921-чи илдән Мос-квлада һәкимлик едиб. 1928—1931-чи илләрдә Үмумиттифаг Мәркәзи Ичраијјә Көмитәсиндә ишләјиб. 1931-чи илдән өмрүнүн сонуна гәдәр Сәмәргәнддә јашајыб.

3. Николај (1868—1918)—Рус чары, Николај Александрович Романов сүләләсинин сон чары.

ВӘЗИФӘМИЗ НӘДИР?

(сәһ. 33)

24 декабр 1918-чи ил 72-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Дро—Д. Қонјан, ермәни гошунунун баш команданы, дашнак партијасынын лидерләриндәндир.

ЛӘНКӘРАН ФАЧИӘСИ

(сәһ. 36)

1 январ 1919-чу ил 76-чы сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Бәсрә харабалығындан сонра.
2. Макиавелли—Мақјавелли Никколо (1469—1527) Италија сијаси хадими, дипломат, мүтәфәккир, јазычы, тарихчи, һәрб нәзә-ријјәчиси. Мақјавелли дөвләтин мөһкәмләндирилмәси үчүн һәр бир вәситәни—зору, јаланы вә с. мәғбул сајырды.

КИМ НӘЈИН ФИҚРИНДӘ ИМИШ

(сәһ. 37)

2 январ 1919-чу ил 76-чы сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. «Јединаја Расија»—Битәрәф, сијаси-ичтимаи вә әдәби гәзет. 1918—1919-чу илләрдә Бақыда нәшр олунуб.
2. «Наше времја»—Ермәни милли комитәсинин гәзети.

3. «Каспи»—Ичтимаи, сијаси, адаби гәзет. 1881-чи илин январьдан 1919-чу илин мартынадәк Бақыда рус дилиндә нәшр олуи-мушдур.

4. Протасов И.—Ф. Хојскинин тәшкил етдији III кабинетдә ма-лијјә назири (Славјан-рус чәмијјәти).

5. Лизгар К.—Ф. Хојскинин тәшкил етдији III кабинетдә әрзаг назири (Славјан-рус чәмијјәти).

БИР ИЛТИМАС МҮНАСИБӘТИЛӘ (сәһ. 44)

3 январь 1919-чу ил 78-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

ДУШМӘНЛӘРИМИЗИН ФӘАЛИЈЈӘТИ (сәһ. 49)

7 январь 1919-чу ил 81-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Ваһид Русија—Бақы рус милли комитәсиндән ибарәт иди, рус һөкүмәтинин сијасәтинин јеритмәклә мәшғул олуурду.

ЧАМААТ КӨМӘКЛИЈИ (сәһ. 49)

8 январь 1919-чу ил 82-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

Тәрчүмәси: 1. «Мәнә сәнин хејрин лазым дејил, шәр демә».

ТӘӘССҮРАТ (сәһ. 56)

10 январь 1919-чу ил 84-чү сајында Үзејир имзасы илә.

1. Мәнә ики сөз демәјә ичазә.

Сиз нә барәдә

Үзвләрин әрзәси һаггында.

2. Тәрчүмәси: «Вахтындан әввәл».

3. Қазымзадә Аббасгулу—«Мүсават» фраксијасы тарәфиндән Азәрбајҗан парламанынын үзвү. М. Ә. Рәсулзадә илә бирликдә Лаһыча кедиб. Оун јахын досту олуб, Хүсуси китаб мағазасы вар имши.

Тәрчүмәси:

4. «Наләми һәр васитә илә киңләтмәк истәјирәм.

Гәлбим дејир ки, мән тәнкә кәлдим, фәрјад елә».

Тәрчүмәси:

5. Һәр әл Лејлинин ешгинә ишарә едим

Лејли исә буна етинасәзлыг кәстәрим

Көз јашлары ахыб гуртараяндан сонра

Ајдын олар ки, ким гәлбән, ким исә јалаңдан аглајыр.

6. Әһмәд Чөвдәт (1893—1938)—Москвадан «Ачыг сөз» гәзетинә бу имзалар илә мәгәләләр көндәрән Әһмәд Чөвдәтин әсл фамилијасы Пепиновдур. О мәшһур Молла Нәсрәддинчи вә ичтимаи хадим Әмәр Фанг Нәманзадәнин багысы оғлулдур. Ә. Чөвдәт АДР Назирләр Шурасынын сәдри Н. Јусифбәјлинин, тәшкил етдији II кабинетдә (22.12.1919) әмәк вә торпаг назири тәјин олуи-мушдур. 1938-чи илдә Ә. Чөвдәт Сталин репрессијасынын гурбаны олуб.

ЕҢТИЈАТ ЛАЗЫМДЫР (сәһ. 63)

15 январь 1919-чу ил 88-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Чурајев—1918—1919-чу илләрдә «Бақы фәһлә конфрансы рәјасәт һеј’әтинин вә Бақы һәмкарлар шурасынын үзвү.

ТӘӘССҮРАТ (сәһ. 67)

21 январь 1919-чу ил 93-чү сајында Үзејир имзасы илә.

1. Вансович—полјак, милли азлыглар фраксијасындан парламанын үзвү.

2. Абдулла бәј Әфәндијев (Әфәндизадә)—Сол мүстәгил партијасындан парламанын үзвү.

3. «О олмасын бу олсун»да һәсәнгулу бәј—Ү. һачыбәјлинин ејни адлы комедијасында тип.

ФИТНӘЛӘР ГАРШЫСЫНДА (сәһ. 70)

23 январь 1919-чу ил 95-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

Тәрчүмәси: 1. «Әгрәбин нештәри илә санчмасы оун кининдән дејил, тәбиәтән хасијјәти будур».

ГАРАБАҒ ҺАГГЫНДА (сәһ. 73)

30 январь 1919-чу ил 101-чи сајында һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Зәнкәзур—Азәрбајҗанын гәдим маһалы. Мәһри, Корус, Гафан, Сисијан, Губадлы, Зәнҗилан, Лачын вә Кәлбәчәр рајонларыны әһатә едирди.

2. Чаваншир ујезди—Азәрбајҗан Республикасынын индики әразиси XX әсрин әввәлләриндә ики губернија (Бақы губернијасы, Јелизаветпол губернијасы) вә бир нечә ујездән ибарәт иди. Чаваншир ујезди индики Фүзули, Ағчабәди вә б. рајонларын әразисини әһатә едирди.

3. Арарат һөкүмәти—Ермәнистан һөкүмәти нәзәрдә тутулуурду. (Индики Арарат рајону).

ТӘӘССҮРАТ (сәһ. 75)

10 феврал 1919-чу ил 110-чү сајында Үзејир имзасы илә.

1. Иттифаг фраксијасы—1905-чи илин нојабрында Бақыда ја-радылмыш тәшкилат иди. 1906-чы илин ахырында фәалијјәти да-јанмышды.

Тәрчүмәси: 2. Әкәр зәрурәт вахты галмајанда гач,

Вә әлинлә ити гылынчдан тут.

БАШЛАНЫР (сәһ. 79)

13 феврал 1919-чу ил 113-чү сајында һачыбәјли Үзејир имза-сы илә.

1. Хосровбәј Султанов—1918-чи ил мајын 28-дә АДР елан олу-нандан сонра Назирләр Шурасынын сәдри Ф. Хојскинин I кабинә-синдә һәрби вә әкинчилик назири вәзифәләрини ичра едиб.

2. Пәнаһ хан (1693—1760)—Гарабағ ханлығынын бүнөврәсини гојмушду. 1750-чи илдә Пәнаһабад галасынын әсасыны гојмуш вә сонралар Шуша вә јахуд Шуша галасы адланмышды.

3. Ибраһим хан (1760—1806)—Гарабағ ханы Ибраһимхәлил хан Пәнаһ ханын оғлу олмуш, 46 ил һөкүмдарлыг етмишди. 14 мај 1805-чи илдә Гарабағ ханлығынын Русија тәркибинә дахил едилмәси үчүн

мүгавиллэе гол чэкмишди. Бунун нэтичэсиндэ I Александр ону генерал-лейтенант рутбаси илэ мұкафатландырмышды.

4. Мейдигулухан (?—1845)—Гарабаг ханы Ибраһимхалил ханын оглу 1806—1822-чи илэ гэдэр һөкмдар олуб. 1822-чи илдэ Ирана гачыб, 1828-чи илдэ Рус һөкүмәтинин ичазэси илэ вәтәнинә гајытмыш вә өмрүнүн сонуна гэдэр Шушада јашамышдыр. Рус ордусунун нерал-мајор рутбәсини алыб. Мөшһур шаирә Хуршудбану Натәванын атасыдыр.

5. Парис конфрансы—Парис сүлһ конфрансы I дунја мұһарибәси гуртардыгдан сонра јараныб ки, орада мұхтәлиф европалы ичтимаи-сијаси проблемләр, һәмчинин Алманијанын шикәст олмасы илэ эла-гэдәр оларга әрази, тәзминат, мұһарибә әсирләрнин мәсәләләри мұзакирә олуруду. Һәмнин конфрансда АДР-ин нүмәјәндәләринә мәчлисин сәдри Ә. Топчубашов башчылыг едирди.

РУС ИНГИЛАБИ-КӘБИРИ (сəһ. 82)

12 март 1919-чу ил 135-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

1. Идел—Волга чајы.
2. Гәрним—Крым демәкдир.

ЈАРАШМАЗ ҺӘРӘКӘТЛӘР (сəһ. 86)

18 март 1919-чу ил 139-чу сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

1. Ахске—Күрчүстанда јер ады.
2. Азғур—Күрчүстанда кәнд.
3. Фаиг Әфәнди—Өмәр Фаиг Не'манзадә (1872—1941) Азәрбајчан публицисти, маарифчиси, ичтимаи хадими. Журналистлик фәалијәтинә «Шәрги Рус» гәзетиндә (1903—1905) башламышдыр. «Молла Нәсрәддин» журналынын јарадычыларындандыр. 1906—1910-чу илләрдә Ч. Мәммәдгулузадә илэ бирликдә журналы идәрә етмишдир. Ичтимаи-сијаси хадим Әһмәд Пепиновун дајысыдыр. 1927-чи илдә тәгаүдә чыхмышды.

ЈЕНИ ҚАБИНӘ ТӘШКИЛИНӘ ДАИР (сəһ. 90)

19 март 1919-чу ил 140-чы сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

1. Һәсән бәј (1875—1920)—Һәсән бәј Ағажев Азәрбајчан парламентинин сәдринин биринчи мұавини, «Мүсават» партијасынын үзвү, һүгүшһунас 1920-чи илин ијун ајында Тифлисдә ермәни террористин тәрәфиндән өлдүрүлүб. М. Ф. Ахундовун гәбринин јанында басдырылыб.

2. Нәсиб бәј Јусифбәјли (1881—1920)—Н. Јусифбәјли 1918-чи ил мајын 28-дә АДР е'лан олунандан сонра Ф. Хојскинин баш назир олдуғу кабинетдә Халг Маарифи назирини вәзифәсини ичра едиб, 1919-чу ил апрелин 14-дә Азәрбајжан Республикасы Назирләр Шурасынын сәдри тәјјин олуномуш вә 1920-чи илин апрелин 1-нә гэдәр һәмнин вәзифәни ичра етмишди. Дөврүнүн көркәмли ичтимаи-сијаси хадими олмуш, мурәккәб вә зиддијәтли һәјат јолу кечмиш Н. Јусифбәјли 1920-чи илин мајында Күрдәмир гәзасындан олан гулдур Әшрәфин јахын адамлары тәрәфиндән гөтлә јетирилиб.

3. Тәрчүмәси: «Достлугда мөрд олсан, дүшмәнин олмаз».

4. Крылов Иван Андрејевич (1769—1844)—рус јазычысы, тәмсилчиси, журналисти.

28 март 1919-чу ил 145-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

1. Сәмәд бәј Меймандаров (1855—1931)—көркәмли һәрби сәркәрдә, рус-јапон мұһарибәсинин гәһрәманы, генерал-лейтенант С. Меймандаров 1918-чи ил декабр ајынын 15-дән һәрби назир олмушду. Јашынын чох олмасы вә сәһһәти илэ әлагәдар исте'фа вермиш, 1931-чи илин феврал ајында Бақыда вәфат етмишди.

2. Порт-Артур—Чар Русијасынын Узаг Шәргдә һәрби лиманы иди. Инди Чин Халг Республикасында шәһәрди. Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајчан сәркәрдәләри С. Меймандаров вә Ә. Шыхлински Порт-Артурун мұдафиәсиндә фәал иштирак едиләр.

ЧИДДИ ҺӘРӘКӘТ ЛАЗЫМДЫР (сəһ. 95)

4 апрел 1919-чу ил 150-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

1. Рәшидбәј Ахундзадә—Бақы шәһәринин губернатору олуб.

ӘЈРИ ЈОЛ (сəһ. 97)

10 апрел 1919-чу ил 154-чү сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

КИРИМИЈОРЛАР (сəһ. 101)

14 апрел 1919-чу ил 157-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

ЈЕНИ ҚАБИНӘ (сəһ. 105)

16 апрел 1919-чу ил 158-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илэ.

1. «Әһрар»—Азәрбајчанда 1918-чи илдә јарадылмыш мылләтчи тәшкилат. «Мүсават» партијасында әһрарчыларын 6 јери вар иди.

ДАҒЫСТАН ВӘ БИЗ (сəһ. 109)

2 мај 1919-чу ил 171-чи сајында Ү. Һачыбәјли имзасы илэ.

1. Деникин Антон Иванович (1872—1947)—чар генералы, агвардијачы һәрәкатынын башчыларындан бири. Чәнуби Русија Силаһлы Гүввәләринин команданы.
2. Приживалски—генерал, 1919-чу илдә Бақыда Британијанын баш штатында Деникинин һәрби «көнүллүләр» ордусунун нүмәјәндәси.
3. Петровски—Маһачгала шәһәри (Дағыстан Республикасы).
4. Терск обл.—Терск вилајәти. 1918-чи илдә Пјатигорскинин II гурултајында Русијанын тәркиб һиссәси кими ора дахил едилди. Бурада Совет һакимийјәти 1920-чи илдә јаранды вә габардинләр, балкарлар, чеченләр, ингуш халглары вә терек казаклары бу тәркибә дахил олду.

5. Назран—Ингушијанын пајтахты.

6. Грозны—Чеченистан Республикасынын пајтахты.

7. Тејмурханшура—Дағыстанда вилајәт.

ЕЈНИ МУАМИЛӘ КӨЗЛӘЈИРИК (сәһ. 111)

5 мај 1919-чу ил 172-чи сајында Үзејир Һачыбәјли имзасы илә.

1. Шатлуверт—Сәһәдләрә әсасән Шателвор Д. Бақы шәһәриндә јерләшән мүттәфиг гошунларын команданы, кенерал.

2. Гарс—Түркијәнин шимал-шәргиндә шәһәр. 1828-чи илдә шәһәри рус ордусу һүчумла алмышды. 1921-чи илдәки Гарс мүгавиләсинә көрә Түркијәнин тәркибинә дахил едилмишди.

НӘ ИСТӘЈИРЛӘР (сәһ. 114)

7 мај 1919-чу ил 174-чү сајында Ү. Һачыбәјли имзасы илә.

СИЈАСИ ИМТАҢАН (сәһ. 118)

11 мај 1919-чу ил 177-чи сајында Ү. Һачыбәјли имзасы илә.

1. Анашкин Иван Иванович (1880—1938)—1917-чи илдән РСДФП-нин үзвү, 1928-чи илдән Азәрбајҗанда мүхтәлиф вәзифәләрдә чалышмышдыр.

2. Микојан Анастас Иванович (1895—1975)—Азәрбајҗанда 1920-чи ил апрел чеврилишинин башчыларындан.

ХАТИМӘ (сәһ. 120)

15 мај 1919-чу ил 181-чи сајында Ү. Һачыбәјли имзасы илә.

СИЈАСИЈАТ (сәһ. 122)

18 мај 1919-чу ил 183-чү сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

ИНДИ БАША ДҮШҮРЛӘР (сәһ. 125)

19 мај 1919-чу ил 184-чү сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Ағамалыоғлу Сәмәдаға Һәсән оғлу (1867—1930)—1920-чи илдән Сов.ИКП-нин үзвү. Мүсават парламентиндә социалист фраксиясынын үзвү. 1927-чи илдә јарадылмыш Үмумиттифаг Јени Түрк Әлифба Комитәсинин сәдри, Азәрбајҗанда вә Совет Шәргинин диқәр республикаларында јени латын әлифбасынын кечилмәсинә рәһбәрлик етмишдыр.

2. «Зарја»—күндәлик ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет. Мүсәлман социалистләринин органы. 1919-чу илдә Бақыда нәшр едилди.

3. Әбилев Ибраһим Мәһәһрәм оғлу (1882—1923)—Совет Азәрбајҗанынын илк дипломатларындан бири.

НАХЧЫВАН ВӘ ГАРАБАҒ (сәһ. 128)

25 мај 1919-чу ил 187-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Шәүрү—Нахчыван МР-да рајон.

2. Кәлбәлихан Нахчывански (?—1883)—кенерал-мајор Кәлбәлихан Нахчыванын сонунчу һакими Еһсан ханын оғлудур. Көркәмли сәркәрдә кими Еһсан ханын ады Кремлин Кеорки салонунда гызыл һәрфләрдә јазылмышдыр.

Кәлбәлихан 14 јашында Петербургдакы задәкан балаларына мәхсус корпуса дахил олур. Әла охујур вә гәфилдән хәстәләнир. Бир мүддәт мүаличә олуноур вә 1849-чу илдә кәнүллү оларат Дағыстан јүрүшүндә иштирак едир. 1874-чү илдә кенерал-мајор рүтбәсинә лајиг көрүлүр. 1883-чү илдә вәфат едиб.

ДӘРБӘНД ӘҢВАЛАТЫ (сәһ. 131)

26 мај 1919-чу ил 188-чи сајында Ү. Һ. имзасы илә.

БИР ЈАШ (сәһ. 133)

28 мај 1919-чу ил 190-чы сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

ШИМАЛЫМЫЗЫН ҺАЛЫ (сәһ. 137)

2 ијун 1919-чу ил 193-чү сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Шамил (1794—1871)—Дағыстан вә Чеченистанда чар мүстәмләкәчиләринә гаршы мүбаризәнин рәһбәри, Имам.

ГАРА ТӘҢЛҮКӘ (сәһ. 141)

8 ијун 1919-чу ил 198-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

ИЧИМИЗДӘКИ ДЕНИКИНЛӘР (сәһ. 143)

16 ијун 1919-чу ил 200-чү сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

БИР МҮНАСИБӘТЛӘ (сәһ. 146)

18 ијун 1919-чу ил 207-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

БИР МҮНАСИБӘТЛӘ (сәһ. 146)

18 ијун 1919-чу ил 207-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

МАЧӘРАЧЫЛЫГ (сәһ. 149)

20 ијун 1919-чу ил 209-чу сајында Үзејир Һачыбәјли имзасы илә.

ГАРАБАҒ ҺАДИСАТЫ (сәһ. 152)

24 ијун 1919-чу ил 210-чу сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

«СӘДДИ—ИСКӘНДӘР» (сәһ. 155).

26 ијун 1919-чу ил 212-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

РУСИЈА ӘҢВАЛЫ (сәһ. 157)

9 октябр 1919-чу ил 291-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы илә.

1. Қолчак Александр Василевич (1874—1920)—Русијада чеврилиш әлејһинә кедәһләрин рәһбәри, адмирал.

2. Антанта—Инқилтәрә, Франса вә Русијанын («Үчләр сәзиши») Алманја, Австралија, Мачарыстан вә Италијага (Үчләр иттифагы) гаршы 1904—1907-чи илләрдә јаратдығлары блок.

3. Спартак—Алман социал-демократларынын инқилаби тәшкв-

латы. Эсасы 1918-чи ил нојабрын 11-дә Берлин мушавирәсиндә го-
жуб. 1918-чи ил декабрын сонунда спартакчыларын вә радикалла-
рын Умумалманија конфрансында Алманија Коммунист Партијасы
жаранды.

4. Тәрчүмәси: «Һәр тәрәфдә өлдүрүлсә, исламын хејринәдир».

СӘМИМИЈҖЭТ ЛАЗЫМ (сәһ. 162)

12 октјабр 1919-чу ил 293-чү сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы
илә.

1. «Арач» (Ирәли)—Һәфтәлик ичтимаи-сијаси гәзет (ермәни ди-
линдә) 1917-чи илдә Бақыда нәшр олунурду.

2. Веди—Арабат рајону.

3. Сүрмәли—Ирэван губернијасында гәза.

4. Хантәкински Мәммәд—АДР Харичи ишләр назиринин мү-
вини олуб.

НАБЕМӨВСИМ СЕВИНЧЛӘР (сәһ. 165)

1 октјабр 1919-чу илин 294-чү сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы
илә.

1. «Голос Русија»—Күндәлик ичтимаи-сијаси вә әдәби гәзет.
1919—1920-чи илләрдә Бақыда нәшр олунуб.

2. Петроград—индики Санкт-Петербург шәһәри..

ИҚИ СИЈАСӘТ (сәһ. 168)

16 октјабр 1919-чу ил 297-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы
илә.

1. «Тан»—Франса Харичи Ишләр назирлијинин рәсми гәзети.

ЕРМӘНИСТАН ВӘ АЗӘРБАЈҖАН МҮНАСИБАТЫ (сәһ. 171)

17 октјабр 1919-чу ил 298-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имза-
сы илә.

1. «Слово»—Ермәни гәзети. Тифлиседә (индики Тбилиси) рус
дилиндә нәшр олунуб.

2. Суфизм—Ислам дининдә мистик чәрәјан тә'лими.

Суфилик тә'лиминин баниси Зүнкун әл-Мисри вә Әбу Абдуллаһ әл-
Мүһасиб (IX әср) олмушдур.

Суфинин Аллаһа чатмаг јолунда ани оларат нурланмасы, екстаз
вәзижәтинә кәлмәси тә'лими әбу Абдулла әл Мүһасибјә анд еди-
лир. Мәлатимијә мәктәби дахили паклыгын гәсдән динсизликлә
(мәс. шәраб ичмәклә) әләгәләндирилмәси тә'лимини јаратмышды.

Һәлләч Мәнсура кәрә суфизмин руһу Аллаһ илә реал говуша
биләр. Екстаз анларында о, «Һагг мәнәм» (Аллаһ мәнәм) дејә гыш-
гарармыш; она кәрә дә бит'әдчиликдә тәгсирләндирилиб е'дам едил-
мишди.

3. Нуру Паша—Гафгаз мүсәлман ордусунун команданы, кене-
рал-лейтенант.

БИР СУАЛ МҮНАСИБӘТИЛӘ (сәһ. 175)

22 октјабр 1919-чу ил 302-чи сајында Һачыбәјли Үзејир имзасы
илә.

ӘСАССЫЗ ТӘЛӘБ (сәһ. 178)

30 октјабр 1919-чу ил 309-чу сајында Ү. Һачыбәјли имзасы илә.

1. Түркмәнчәј мұһидәси—1828-чи ил феврал ајынын 10-да (22)

Русија илә Иран арасында Тәбриз јахынлыгындакы Түркмәнчәј
кәндиндә бағланмышдыр.

2. Күлүстан мұһидәси—1813-чү ил октјабрын 24-дә (нојабрын
9-да) Күлүстан кәндиндә Русија илә Иран арасында бағланмыш-
дыр.

КҮРҖҮСТАҢДАКЫ ҺӘВАДИС (сәһ. 181)

2 нојабр 1919-чу ил 311-чи сајында Үзејир Һачыбәјли имзасы
илә.

ГОНШУЛУГ (сәһ. 185)

5 нојабр 1919-чу ил 314-чү сајында Үзејир Һачыбәјли имзасы
илә.

ЧӨРӘҚ БАҢАЛАНМАСЫ (сәһ. 189)

7 нојабр 1919-чу илин 316-чы сајында Ү. Һачыбәјли имзасы
илә.

БӨҢРАН ДОЛАЈИСИЛӘ (сәһ. 192)

11 нојабр 1919-чу илин 319-чу сајында Үзејир Һачыбәјли имзасы
илә.

МӘЧБУРИ ГЭРАРДАД ҺАГГЫНДА (сәһ. 196)

21 нојабр 1919-чу илин 327-чи сајында Ү. Һ. имзасы илә.

1. Мурад Кәрај—Киреј Тлехас—(Дилхас) кенерал-мајор, баш
артиллерия идарәсинин рәиси. Бақы шәһәр истәккамлашдырылмыш
данрәнин рәиси, ејни заманда Бақы шәһәр һәрби кенерал-губерна-
тору.

2. «Бурда јемәјнләр чәннәтдән говулмазлар»—дејиләнә кәрә,
Адам вә Һәвва бугда јејәрәк Аллаһын әмри илә чәннәтдән говул-
мушлар.

БУ КҮН (сәһ. 200)

2 декабр 1919-чу ил 335-чи сајында Ү. Һачыбәјли имзасы илә.

ШАЈИӘЛӘР МҮНАСИБӘТИЛӘ (сәһ. 203)

5 декабр 1919-чу ил 338-чи сајында Ү. Һ. имзасы илә.

ЈЕНИ КАБИНӘ (сәһ. 207)

24 декабр 1919-чу ил 352-чи сајында Ү. Һачыбәјли имзасы илә.

1. Худадат бәј Мәлик-Асланов (1879—1935)—Мәшһур алим,
ихтирачи мұһәндис. 1918-чи ил апрелин 26-да јаранмыш Загафгазија
Федератив Республикасы һөкүмәтиндә Дәмирјолу Нәглијаты назир
вә Почт-телеграф назир олмушду. Худадат бәј 1934-чү илин август
ајында әсассыз тутулмуш вә 1935-чи илин ијунунда вәфат етмишди.

2. Мәһәмәд Һәсән Һачынски (1875—1931)—26—31 октјабр
1917-чи илдә «Мусават»ын биринчи гурултајында Мәркәзи Коми-
тәнин үзвү сечилмишди. Һәмин илин нојабрын 15-дә јаранмыш
Загафгазија комиссарлығында Тичарәт вә Сәнәјә комиссарынын мү-

вини, сејмин үзвү, 1918-чи ил мајын 28-дә АДР е'лан олуундан сонра Һачынски мүхтәлиф вахтларда бир чох вәзифәләрдә ишләмишдир.

Зиддијәтли һәјат јолу кечмиш Һачынски Лавренти Беријанын көстәриши илә һәбс едилмиш вә 1931-чи илдә Тифлис һәбсханасында һәлак олмушдур.

3. Хәлил бәј Хасмәмәдов (1873—?)—Ф. Хојски вә Н. Јусиф-бәјлинин тәшкил етдији кабинәләрдә Әдлијә назири, Дахили Ишләр назири вә с. вәзифәләрдә ишләмишдир.

4. Һәмид бәј Шаһтахты Аға Хәлил оғлу (1880—1943)—1918-чи ил мајын 28-дә АДР е'лан олуундан сонра битәрәф Ф. Хојскинин тәшкил етдији II вә III һөкүмәт кабинәләриндә Маариф назиринин мүвини вәзифәсини ичра етмишди.

1920-чи ил апрел һадисәләриндән сонра бир мүддәт Бақы Дөвләт Университетиндә профессор ишләмишдир.

1941-чи илдә һәбс едилиб, 1943-чү илдә Сталин репрессиясынын гурбаны олараг Арханкелскидә һәлак олмушдур.

5. Чәмо бәј Һачынски Сүлейман оғлу (1888—1942)—Көркәм-ли ичтиман-сијаси хадим Мейдибәј Һачынскинин (1879—1941) кичик гардашы. 1918-чи илдә АДР е'лан оландан сонра мүхтәлиф вәзифәләр дә чалышмышдыр. 1938-чи илдә һәбс олуунуш вә 1942-чи илдә Киров вилајәтинин Вјатка конслакериндә һәлак олмушдур.

6. Дон Кихот—Бөјүк испан јазычысы Сервантесин (1547—1616) әсәри вә гәһрәманы, Дон Кихот образы үмүбәшәри маһијәт кәсб етмиш, нәчиб, чә'сур, хејирхәһ, лакин реал көрчәкликдән, һәјатдан узаг, хәјалләрәст инсан рәмзинә чеврилмишдир.

7. Кешиш Кравченко—1919-чу илдә Азәрбајҗан парламентиндә «Славјан-рус» чәмијјәтинин фраксија үзвү.

ОРДАН-БУРДАН (сәһ. 209)

29 октябр 1918-чи ил 25-чи сајында «Филанкәс» имзасы илә.

1. Әбдүләли бәј—Ширәли бәј оғлу Әмирчанов (1870—1948)—Ф. Хојскинин тәшкил етдији II һөкүмәт кабинәсиндә Малијјә назири тә'јин олунуб. 1920-чи ил апрел чеврилишиндән сонра Бақыны тәрк едәрәк Истанбула көчмүш вә орада вәфат етмишдир.

2. Ашуров—Ф. Хојскинин тәшкил етдији кабинәләрдә мүхтәлиф назирликләрә башчылыг едиб.

Тәрчүмәси:

3. «Булуд, күләк, ај, күнәш вә каянат өз ишләриндәдиләр.

Та сән лохма чәрәк тапыб кәтирәсән вә гәфләтдә јемәјәсән».

ОРДАН-БУРДАН (сәһ. 212)

18 нојабр 1918-чи ил 43-чү сајында «Филанкәс» имзасы илә.

1. Бу мисралар бөјүк Түрк шаири Тофиг Фикрәтин «Милләт шәр-гиси» ше'риндәндир.

ОРДАН-БУРДАН (сәһ. 215)

7 јанвар 1919-чу ил 81-чи сајында «Филанкәс» имзасы илә.

ОРДАН-БУРДАН (сәһ. 219)

9 јанвар 1919-чу ил 83-чү сајында «Филанкәс» имзасы илә.

ОРДАН-БУРДАН (сәһ. 222)

20 јанвар 1919-чу ил 92-чи сајында «Филанкәс» имзасы илә.

1. Һәччингәбул—Һачыгабул.

2. Парунијан—Ермәни фраксијасындан парламанын үзвү.

ЗУРНА (сәһ. 225)

15 апрел 1920-чи ил 75-чи сајында «ЧЫ» имзасы илә.

Г. Мәмәдди Үзејир бәјин бу имза илә 1920-чи илдә фелјетонлар јаздығыны көстәрир (бах: Гулам Мәмәдди, «Үзејир Һачыбәјов 1885—1948. Һәјат вә јарадычылыгынын сәлнамәси. сәһ. 461).

Тәрчүмәси: 1. «О Гафгаз арағы бизим үрәјимизи әлә алар, Онун күрчү халына бүтүн Дәрбәнди, Тејмур-хан-Шураны бағышларам».

Ү. Һачыбәјли бөјүк Иран шаири Һафиз Ширазинин ашағыдакы бейтинә нәзира олараг јазмышды:

Әкәр ан Торк-е Ширази бедәст аред деле мара,

Бехалә һиндүјеш бәхшәм Сәмәргәндү Бухарара,

Тәрчүмәси: Әкәр о Шираз түркү (көзәли) мәним гәлбими әлә кәтирсә, онун гара халына Сәмәргәнд илә Бухараны бағышларам.

ЗУРНА (сәһ. 228)

20 апрел 1920-чи ил 78-чи сајында «ЧЫ» имзасы илә.

1. Шаһсувар—Шаһсуваров Нурмәмәдбәј Әдилхан оғлу (1883—1958)—Маариф вә Дини Е'тигад назири тә'јин олунуш вә 25 күндән сонра кабинә илә бирликдә исте'фа вермишди. Азәрбајҗанын истиглал дөврүнүн һәјатдан көчән сон назири олуб.

ЗУРНА (сәһ. 231)

22 апрел 1920-чи ил 80-чи сајында «ЧЫ» имзасы илә.

ЗУРНА (сәһ. 235)

25 апрел 1920-чи ил 82-чи сајында «ЧЫ» имзасы илә Үзејирбәј мә'лум сәбәбләр үзүндән бир даһа о. гәзетдә јазы чап етдирмәмишдир.

1. Анадолу—Түркијәдә шәһәр.

СӨЗЛҮК

А

Абшор—дузлу су
Азади дуст—азадлыг севэн
Азурдә дел—гәлбдән иңчик
Аләмшүмүл—бүтүн дүнја үчүн әһәмијјәтли ола
Алиһә—аллаһларын
Амадә—һазыр
Ами—авам адам, садә адам
Ажан—хәфијә
Ари—бәли, һә (тәсдиг әдаты)
Аси—штаәт етмәјән, үсјанчы
Атил—тәнбәл
Ашина—таныш

Б

Бавүчүд-ин—бунунла белә
Баги—галан, даими
Батнан—ич, кизли, из үзү
Биләкс—әкс һалда
Бахүсүс—хүсүснлә
Бин-нисбә—нисбәтән
Бейнәдлүвәла—дөвләтләрарасы
Бәга—данмилик
Бәдајә— («бәдиә»нин чәми) гәрибә шејләр
Бәдәл—әвәз
Бә'дән—сонра
Бәдкү—пислијә данышан
Бәрадәранә—гардашчасына
Бәрр—гуру
Битәрәф—дәф етмә, арадан галдырма
Бәсирәт—көзүачылыг
Бәхил—пахыл
Бәһр—дәниз
Бәһрәмәнд—фајда, пај алаң
Бәшарәт—шад хәбәр
Бидуни-чәбр—зор ишләтмәмәклә
Бидуни шәрти-шрут—шәрт олмаздан
Биззат—шәхсән
Билаәһтијат—әһтијатсызлыг
Биламүһабә—диггәтснзлик
Бил'әјан—ашкар
Билкүллијјә—бүсбүтүн, тамамилә

Бинаән—көрә, өтру
Бинаәнилејһә—буна әсасән, о чүр, бу чүр
Бинәва—заваллы
Бит-тәрчүмә—тәрчүмә (си) илә
Бирәһманә—рәһмсизчәсинә
Бичә—јерсиз
Бичәиз—ичазәсиз, мүмкүн олмајән
Булуг—јеткинлик, мүәјјән һәддә чатма
Бүрһан—сүбут

В

Вабәстә—бағлы
Вагиә—һадисә
Вагиән—һәгигәтән
Вакүзар—һөвалә
Вала—учу, јүксәк, али
Вачибүличра—ичраја вачиб олан
Вәг'ә—әһвалат, һадисә
Вә'з—нәсифәт
Вәзарәт—назиралик
Вәилла—әкс һалда
Вәси'—кениш
Вирди-зәбан—дилинин өзбәри
Вүгү'—һадисә
Вүгүф—хәбәрдар олма
Вүруд—кәлимә
Вүкәлә—вәкилләр, нүмајәндәләр

Г

Гаиб—һазыр олмајән
Гайдә—гајда, үсул
Гајәт—нәһајәт
Гајиммәгам—бүтүн бир гәзаны идарә едән инзибати мә'мур
Гарә'—охујан, мүталиә едән
Гәјри-мә'лул—арзу олунмајән
Гәбләл—әввәл
Гәввәд—оғраш
Гәви—гүввәтли
Гәвијән мөһтәмил—әһтинал ки гүввәтли
Гәнаәтпәзир—гәнаәтләндиричи
Гәтл амм—күтләви гәтл
Гитал—мүһарибә
Гозамаг—гајдырмаг
Гөвм—бир нәсилдән олан, тајфа
Гургудиләр—мырылдајырдылар
Гүдсијјәт—мүгәддәслик

Д

Дам—тор, тәлә
Дара—саһиб олмаг, малик олмаг
Дарүлбәга—данин јер
Дә'ви—тәләб, иддиә

Дэжэл—кэнч
Дэркаһ—гапы өнү, сарај
Дэсисә—бичлик, һижлә
Дэставиз—бәһанә, сәбәб
Дэстдиразыг—элиузуунлуг
Дэстқир—дустаг, әсир
Диванәвар—дәличәсинә
Дилфириб—көнүл алдадан
Дәни—алчаг, рәзил (адам)
Дүвәли-мүәззәмә—бөјүк дөвләтләр
Дүрүшт—сәрт, гаты, габа
Душ—чијин

Е

Ејди-кәбир—бөјүк бајрам
Ејн—көз, булаг, халис, варлыг вә с. мә'наларда
Е'раз—тәсадүфлик
Е'тидал—мүлајимлик, мө'тәдиллик
Еһдас—мејдана кәтирмә
Еһраз—газанма
Еһја—бәрпа етмә
Еһсас—һисс етмә
Еһтикар—тахыл вә с. јејинти мәһсулларынын учуз икән алыб сах-
лајараг баһалашдыгдан сонра сатмаг

Ә

Әбсар—көзләр
Әвәт—бә'ли
Әгд—бағлама (мүгавилә)
Әгдәс—ән мүгәддәс
Әгәлијјәт—азлыг
Әда—үслүб, өдәмә
Ә'да—дүшмәнләр
Әдвијјә—дәрманлар
Әдд—сај, һесаблама
Әдәм—өлүм, јохлуг
Әдл—әдаләт
Әду—дүшмән
Әза—әзијјәт
Әзимә—нијјәт
Әзл—ишдән чыхармаг
Әзм—гәти нијјәт, гәти мәгсәд
Әладүмја—қорсајагы, қорқоранә
Әлејһиррәһмә—она рәһмәт сәсув
Әләни—ачыг, ашқар, заһирдә
Әлачпәзир—әлач олунаң
Әлһасил—ғысасы, мүхтәсәри
Әмәлә—ишчи, фәһлә
Әмигә—дәрин
Әмнијјәтсиз—горхусуз
Әмраз—хәстәликләр
Әмсал—ошарлар
Әна—јорғуңлуг, мәшәггәт, әзијјәт
Әнадил—бүлбүлләр
Әнва—нөвләр

Әндишә—дүшүнчә
Әнзаре гарейнә—охучуларын нәзәринә
Әрачиф—шаијәләр
Әрбаби сијасәт—сијасәтчиләр
Әсәрсиз—тә'сирсиз
Әсләһә—силаһлар
Әтф—чевирмә, әјмә
Әфқари-үмумијјә—ичтимаијјәтин фикри
Әфзәл—даһа фәзиләтли, артыг
Әфрад—фәрдләр
Әхбар—хәбәр
Әһјанән—һәрдәнбир, ара-сыра
Әчәба—көрәсән, мәкәр
Әшәдд—шиддәтли дәрәчәдә

З

Зайл—мүвәггәти, кечичи
Зәбун—зәңф, гүввәтсиз
Зәват—әсилләр, адамлар
Зәминә—илк шәрт, илки шәраңт
Зәһрхәндлик—зәһәрли күлүш
Зимам—идарәетмә
Зира—чүнки
Зираәт—әкинчилик
Зиреһнуш—зиреһли

И

Иадә—гајтарма
Ибраз—заһирә чыхарма, ашқарлама
Игаз—ојатма
Игдамат—тәшәббус
Игтиза—еһтијач, тәләб етмә
Играр—гәрарлашдырма, јерләшдырма, тәсдиг етмә
Идареји-үмур—ишләр идарәси
Изалә—дәф етмә, рәдд етмә
Изһар—ифадә етмә, ашқара чыхарма
Ијилик—јахшылыг
Икрам—һөрмәт
Илга—атма, ирадәјә тә'сир етмә
Илтимас—хаһиш
Иктисаб—газанма
Иктифа—қифәјәтләмә
Илһаһ—тә'кид, тәнкә кәтирмә
Имрар—кечирмә
Имтидад—узатма, давам етдырма
Имһа—јох етмә, мәһв етмә
Ингисам—бөлүшмә, пајлашма
Интихаб—сечмә, сечилмә
Интишар—јајылма
Иртикаб—пис вә гадаған едилмиш иш, рүшвәт алма
Ирфан—билмә, хәбәрдар олма
Ислаһ—јахшылашдырма, дүзәлтмә
Истеһгәт—һағлы олма, зәһмәт һағгы
Истибад—зүлм, мүгләгијјәт
Истигра—мүлаһизәләрдән үмуми нәтичә чыхарма

Истиграр—жерлэшмэ, гэрар тапма
 Истид'а—жалварыб истэмэ
 Истикраһ—икраһ олма, нифрэт етмэ
 Истима—динлэмэ, ешитмэ
 Истимдад—имдад, көмөк истэмэ
 Истирдад—кери истэмэ, кери алма
 Истифсар—хэбэр алма, сорушма
 Истихлаас—хилас олма, гуртарма
 Итлафчуянэ—өлдүрүчү, мөһведичи
 Итаб—мэээммэт етмэ
 Итмам—тамамлама
 Итминан—эмни олма, архајынлыг
 Иттихаз—гэбул етмэ, дэрк етмэ
 Иттиһад—бирлэшмэ, иттифаг
 Ифтизаһ—рүсвај олма, хэчалэт, бнабырчылыг
 Ихтилад—үсјан
 Ичаб—ехтијач
 Ичабэт—јахшы, мүсбэт чаваб
 Иғмаз—көз јумма
 Ичтинаб—чөкинмэ
 Иштэ—будур

Ј

Јар вэ энсар—дост вэ тэрэфдар
 Јарин—сабаһ
 Јэд—көмөк
 Јэчүч-мэчүч—горхунч, дөһшөтли адам (эфсанэлөрдө) гысабојлу, гэддар бир тајфа

К

Кани—мөнбө
 Кануни-эввэл—ганун сүрјани төгвиминдө ај адыдыр
 Каразмүдө—ишдө сынанмыш, тэчрүбөли
 Каркүн—ишчил адам
 Кардан—иш билэн
 Кэбир—бөјүк
 Кэмал—јеткинлик
 Кэмали хошнуд—разылыгла, хошлугла
 Кэндиси—өзү
 Көрд—көрүнүш иш, эмэл
 Көрратла—дөфөлөрлө
 Кутаһбин—узағы көрмөјөн (адам)
 Күштэ—өлдүрүлмүш

К

Көфтү ку—сөһбөт, данышыг
 Куш—диггөт, гулаг
 Күруһ—чамаат, бөјүк дәстө
 Күшад—кениш

Л

Лајэ'ни—мә'насыз, мүнасибөтсиз
 Лајэнфикир—фикирлэшмөдөн

Лэббејк—«бө'ли», «һазырам» мә'наларыны ифадэ едөн чагырыша чаваб
 Лэвэнд—өјјаш, сөфил
 Лэззэтјаб—лэззэт алан, зөвг алан
 Лисан—дил
 Јорнет—дөстөли көзлүк

М

Мабеји—ара
 Мавөраји Гафгаз—Гафгазија
 Мөб'ус—депутат, халг елчиси
 Мөвөддөтдөн—севки, мөһөббөт
 Мөгдур—хөјанөт гурбаны олмуш
 Мөгсуд—нијјөт олунап, арзу едилэн
 Мө'гул—ағылкөсөн
 Мөһур—мөһв олунмуш
 Мөгмүм—гәмли, гүссөли
 Мөгшуш—гарышыг
 Мөдари-мөишөт—доланачаг вөсаити
 Мөзалим—һагсызлыг
 Мөзәһир—бир шејин заһир олдугу јерлөр вө ја шөхслөр, ашкар едөн
 Мөзкур—сөјлөнмиш, дејилмиш
 Мөзнун—зөни олунан
 Мөзһөр—төзаһур
 Мөлчө—сығыначаг јери
 Мө'муријјөт—бир шөхсө тапшырылан дөвлөт иши.
 Мө'мөн—горхусуз, төһлүкөсиз јер
 Мөмну—гадаган едилмиш
 Мөн'—гадаган етмө
 Мөнабе—мөнбөлөр
 Мөнһус—уғурсөз, нөһс
 Мөргүм—ады јухарыда чөкилмиш
 Мөрбутијјөт—бағлылыг
 Мө'руф—билинөн, мә'лум олан
 Мөсрур—шад
 Мөсун—сахланылан, горунап, тохунулмаз
 Мөта'—мал
 Мөтбу—төбөөләри олан, табе едөн
 Мөтмөүлгөлб—арзу едилөн, чыхан
 Мөфлук—фөлакөтө тутулмуш
 Мөфруз—ајрылмыш
 Мөһалә—нијлә
 Мөһафил—топланмыш һөј'өт, јығынчаглар
 Мөһбүбүлгүлүб—һамынын истөклисi
 Мөһөл гозар—өһөмијјөт вермөк
 Мөһрөманө—кизличөсинө
 Мөһфуз—сахланмыш, мүһафизө едилмиш
 Мөһчүб—өртүлү, утанан
 Мөшрут—шөртли
 Мизач—хасијјөт, һөвөс, сағламлыг
 Мијан—орта
 Мөвгиф—стансија, дурачаг јер
 Мөвсүг—инанылан, мө'төбөр
 Мө'тад—адөт едилмиш
 Мө'төриф—ө'тираф едөн
 Мөһлик—өлдүрүчү

Мөһтәвијјат—ичиндәкиләр
Мөһтәмәл—еһтимал
Муамилә—рәфтар
Мүбашир—тапшырығы јеринә јетирән, ичра едән
Мүбәддәл—дәјишдирилмиш, әвәз едилмиш
Мүбтәда—башланғыч
Мувазинә—барабәрләшмә
Мувафигәт—ујғунлуг
Мүвәззәф—вәзифәдә олан
Мүгабил—гаршы
Мүгәддәр—тә’јин олунмуш
Мүгәәр—гәлиз
Мүгајир—башга чүр, видд
Мүддәк—иддиачы
Мүдәббир—тәдбирли
Мүәззәмә—бөјүк мүһүм, әһәмијјәтли
Мүәрриф—таныдан, таныш едән
Мүәссир—тә’сир едән
Мүәссиф—тәәссүфләнән
Мүзајингә—дарлыг, еһтијач, әсиркәмә
Мүзәффәријјәт—ғалиб кәлмә
Мүзәриб—никаран
Мүзүрр—зәрәрли
Мүзајингә—чәтинлик
Мүкәддәр—кәдәрли, гәмли
Мүкәлләф—чавабдәһ, мәс’ул
Мүлһәгг—чатылмыш, бирләшдирилмиш
Мүманәәт—манечилик
Мүназирә—мүбаһисә, мүзакирә
Мүнгәлиб—башга шәклә дүшмүш
Мүндәрич—јерләшдирилмиш (мәгалә)
Мү’әнниб—инадкар
Мүнтәзир—көзләјән, интизар чәкән
Мүнтәч—нәтичә, һасил
Мүһһәсир—мәһдуд, һасарланмыш
Мүһчәрр—сүртүкләнән
Мүртәкиб—чинәјәт етмиш
Мүрәффәһүлһал—јашајышы кен-бол
Мүрәххәсләр—сәфирләр, вәкилләр
Мүсави—барабәр
Мүсадимә—тогушма
Мүсаидә—кәмәклик
Мүсалимәт—барышма
Мүсалиһә—сүлһ
Мүсәддиғ—тәсдиғ едән
Мүслүм—мүсәлман
Мүстәбид—залым, зүлмкар
Мүстәхдим—хидмәтә кәтүрән
Мүстәһәгг—лајинг
Мүстәһкәм—мөһкәмләндирилмиш
Мүтабиғ—ујғун
Мүтәағиб—архасынча, изи илә кәдән
Мүтәәлдиғ—бағлы, асылы олан
Мүтәәссир—тә’сирләнишиш, гајғы
Мүтәәсифанә—тәәссүфләнәрәк
Мүтәәддин—мәдәни
Мүтәрәддид—кедиб-кәлән

Мүтәһәјјир—һејрәтә дүшмүш, чашмыш
Мүтәчавиз—кечән, тәчавүз едән
Мүтәғәјјир—дәјишмиш, башга һала дүшмүш
Мүтәшәккир—тәшәккүр едән, миннәтдарлығыны билдирән
Мүтмәни—хатирчәм
Мүттәһид—бирләшмиш
Мүфсид—фәсад төрәдән, фитнә
Мүхбир—хәбәрдар
Мүһидә—әһднамә, бағлашма
Мүһәввәл—башга һала салынмыш
Мүһәггәт—доғру, керчәк
Мүчрим—күһәһкар
Мүчтәмә—топланмыш, топлу, бирләшмиш
Мүшәррәф—шәрәфли
Мүшкүлат—әнкәлләр
Мучиб—сәбәб
Мучид—јарадан, вүчуда кәтирән

Н

Набемөвсим—вахтындан габаг
Набуд—јох, мөһв олан
Нагабил—габилијјәтсиз
Нам—шөһрәт, ад
Насыл—нечә
Нашири’әфкар—нәшријјатын фикри
Нәрә—һара
Нәзаһәт—паклыг
Нәздикбин—јахыныкөрән
Нәуз-биллаһ—аллаһ кәстәрмәсин, үздән ирағ
Нәфис—инчи
Нәшат—шадлыг, севинч
Нәш’әт—һасил олма
Ним—јарым
Нисф—јарым, јары
Ниш—нәштәр
Новзад—јени доғулмуш
Нүмајан—көркәмли

О

Овза—вәзијјәтләр

П

Пајдар—даими, узун заман
Пајмал—ајағ алтында галан
Пеј—арха, из
Пәзир—гәбул
Пишваз—гаршыја чыхма
Пәрвәр—бәсләјән
Пәс—инди, буна көрә кими ишләнир
Пәсәнд етмәјиб—бәјәнмәјиб
Пүр—долу, долғун
Пүрһәјәчан—һәјәчанла долу
Пүштә—кичик тәпәчик

Раст—доғру, дүз
 Рәббиләввәлин—мүсәлман гәмәри илинин үчүнчү аяы
 Рәбт—бағлама
 Рәвач—кенеш сурәтдә јаылан
 Рәгиг—инчә, һәссас
 Рәғмән—ачыгына олараг, әксинә
 Рәисүлвәзара—баш назир
 Рәнчидәхатер—гәлби инчимиш
 Рәф—ләғв етмә
 Рәф'и—јүксәк, уча
 Рәхнәдар—чырылмыш, нөгсаны олан
 Риза—разы
 Ричал—кишиләр, әрләр
 Рич'әт—гајытма
 Рубәру—үз-үзә
 Рузнамә—гәзет
 Ружәрдан—үз чевирән
 Ру—үз
 Рәбиән—дәрдүнчү

Садир—чыхан, нәшр олуан
 Саигә—сөғв едән, һал, вәзијәт
 Сајәји мәрһәмәт—мәрһәмәт көлкәси
 Саләһ—јахшы, јарарлы
 Салим—сағ, сағлам
 Салисән—үчүнчү
 Санијән—икинчи
 Сарияә—јолухучу хәстәлик
 Сафдәрун—саф үрәкли
 Сәбат—сабит
 Сәбт—гејд етмә, јазма
 Сәза—ләјиг, мүнәсиб, ујғун
 Сәласәт—сәлислик
 Сәлаһ—јахшылыг
 Сәнахан—тә'рифләјән
 Сәнә—ил
 Сәни—ән көзәл, ән үстүн
 Сәнч—өлчү, мигдар
 Сәр—баш
 Сәрзәдеји—башвурмаг
 Сәри'—сүр'әтли, тез
 Сәриәкун—деврилмиш, јыхылмыш
 Сәтр—өртмә
 Сәф бәстә—бағланмыш сыра
 Сәһл—асан, јункүл
 Сидг—доғрулуғ, керчәклик
 Ситәмдидә—зүлм көрмүш
 Сузән—ијнә
 Суји-шијјәт—пис нијјәт, пис фикир
 Сүлһчујан—сүлһ арашдыран
 Сууди—јүксәлимә
 Суфи—мүсәлман дининдә тәркидүвјалыг тәригәти

Таб—күч, гүввәт
 Тағым—һиссә, груп
 Таммә—тамам, там
 Тәалис—јүксәлимә, учалма
 Тәбәддүл—башга шөклә дүшмә, дәјишмә
 Тәб'ид—узаглашдырма, узаға сүркүн етмә
 Тә'бир—ифадә етмә, аңлатма
 Тәбшир—шад хәбәр, муштулуғ вермә
 Тәвафүг—бир-биринә ујма, ујғун кәлмә
 Тәвәссүл—јахынлыг, јалварма
 Тәвәччәһ—һүсн-рәғбәт, үз чевирмә
 Тәгаза—тәләб етмә
 Тәгвиј—гүввәтләндирмә
 Тәгдис—мүгәддәс сајма
 Тәдабир—тәдбирләр
 Тәдһиш—дәһшәтә салма, террор
 Тәәллүг—асылы олма, мәнсуб олма
 Тәәммүд—гәсд, нијјәт, гәрәз
 Тәәххүр—кери галма, сонраја галма
 Тәзвир—сахталашдырма
 Тәзәллүл—алчалма, зәлил олма
 Тәзјин—зинәтләндирмә
 Тә'јид—гүввәтләндирмә, тә'кид етмә
 Тәкәллүм—данышма, сөјләмә
 Тәлафи—ғисас
 Тәләгги—гәбул, алма
 Тәмајүл—мејл етмә
 Тәмајүлати—сүлһ чујанәси сүлһ тәрәфинә мејл етмә
 Тәмдид—узатма, чәкмә
 Тәм'ә—тамаһ
 Тән—чисим
 Тәнбиһ—ојандырма, ојатма
 Тәнвир—ајдынлашма, ишыгландырма
 Тәраз—сәтһ, сәвијә
 Тәрд—говма
 Тәрз—үсул, бичим
 Тә'риз—е'тираз етмә
 Тәрчиһ—бир шеји башгасындан үстүн тутма
 Тәсвиб—доғрултма
 Тәсвијә—сафлашма
 Тәсәввүрат—тәсәввүрә кәләң
 Тәсәллүт—ағалыг етмә
 Тәсәррүф—јијләнімә, зәбт етмә
 Тәтмин—тә'минат вермәк
 Тәфсир—мә'насыны изаһ етмә, шәрһ етмә
 Тәхлијә—бошалтма
 Тәһдид—һәдәләмә, һәдд тә'јин етмә
 Тәһәввүл—дәјишмә, башга һала кечмә
 Тәһәггүг—һәгиги олдуғу мејдана чыхармаг
 Тәһәммүлфәрса—үзүчү, дөзүлмәз
 Тәһрик—һәрәкәт етдирмә, гымылдагма
 Тәһрир—јазылма, јазма
 Тәһсин—бәјәнмә
 Тәһт—алт, ашағы

Тэчвиз—мүмкүн һесаһ етмә, чаһз көрмә
Тэшвиһ—һәвәсләндирмә
Тәшји—јола салма, мүшәјиәт етмә
Товди—тәслим етмә
Тул—узуһлуһ, бој, узуһ
Түһәф—һисли бәрәбәри олмајан

У

Ујезд—гәза
Ула—һилкин, биринчи

Ү

Үмур—әмрләр, һшләр
Үрф—дәб, адәт
Үсрәт—әһтијач, чәтинлик, зәһмәт

Ф

Фариг—ајыран, фәргләндирән
Фаш—ачыг-ашкар, мејдана чыхмыш
Фә'ләһ—һәһигәтдә, һшдә
Фәгәрә—бир мәгалә парчасы, бел сүмүјү сүтуну
Фәзлә—артыг, зијадә
Фәрзән—фәрз едәк, тутак ки
Фәриб—һијлә
Филваге—ваге олдугу кими, баш вердији үзрә
Филфәвр—дәрһал, һәмһин саат
Филһәһигәт—һәһигәтән
Фиргә—партија

Х

Халдар—халлы
Ханәман—ев-ешик
Ханәһәшин—евдән-бајыра чыхмајан
Хасир—јолдан азан
Хәбасәтинә—алчаһлыг, хәбһслик
Хәдд—үз, гыҗыш
Хәсардиә—зәрәр көрмүш, зәрәр чәкһиш
Хәтәр—горху, тәһлүкә
Хәфи—кизли
Хилгәт—јаратма
Хоһһнуд—разы
Худаваһиди—(«дүнјанын ағасы») Аллаһ
Худсәр—башлы-башына, өз башына
Хунхар—залым, ганичән
Хүд'ә—һијлә
Хүрушан—бағыртылы, курултулу
Хүрдә—хырда
Хүсумәт—дүшмәнчилик

Һави—әһатә едән
Һаһз—саһһиб, малик олан
Һала—һинди
Һали—һал, хәбәрдар
Һакзә—беләчә бу сурәтдә
Һајиз—саһһиб, малик олан
Һајил—горхунч
Һарис—сахлајан, һифз едән
Һачәт—әһтијач
Һашән—үздән ираг, биздән узаг
Һикмәтаһиз—һикмәт өјрәдән
Һәвадис—һадисәләр
Һәвали—әтраф
ҺәзиМәт—позгунлуһ, мәһлуһбијјәт
Һәм—да, дә (гошма)
Һәмһүдуд—гоншу
Һәр гуһә—һәр һансы
Һәсб—һесаһ
Һәсуд—һәсәд апаран
Һифзүсһиһә—сәһһәти горума вә хәстәликләрин гаршысына алма
җуһуларындан бәһс едән тибб елһи
Һүлул—дахил олма, кирмә
Һүрр әндиш—азад фикир
Һүсул—һасил олма

Ч

Чәјкир—јер, тутан
Чәлиб—чәлб едән
Чәһәндиә—дүнјакөрмүш
Чәһәһһнүма—дүнјаны көстәрән
Чәбрән—зорла, күчлә
Чәһк—мүһарибә
Чәрһ—тәһһир
Чујаңә—ахтаран
Чуш—гајһама, чәхнашма
Чүрм—тәһһир, күһәһ
Чүһәлә—чәһһилләр

Ш

Шајан—лајһгли башчы
Шафи—шәфа верән, јахшылашдыран
Шејтәнәт—шејтанлыг, һијләкәрлик
Шәмадәд—тәнә, данлаг
Шәдидән—күчлү, һиддәтли
Шәһмә—бир кәрә гохулама
Шикәнә—гырдыран, сындыран
Шуриш—шулуһлуһ, чәхнашма
Шүкран—јахшылыг билмә
Шүкуһли—тәнәнәли, чәләл
Шүру—башлама

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Ачылмамыш сәһифәләр өн сөз	3
Партижаларымыза	8
Тарихи күнүмүз	10
Тәәсүрат	11
Тәәсүрат	14
Андраникин мәсәләси	18
Тәәсүрат	22
Вәзифәмиз нәдир	25
Ләнкәран фачнәси	27
Ким нәжин фикриндә имиш	29
Бир илтимас мүнәсибәтилә	32
Дүшмәнләрниңизин фәалијәти	36
Чамаат көмәклији	38
Тәәсүрат	41
Еһтијат лазымдыр	46
Тәәсүрат	49
Фитнәләр гаршысында	50
Гарабағ һаггында	52
Тәәсүрат	56
Башланыр	58
Рус ингилаби-кәбири	60
Јарашмаз һәрәкәтләр	63
Јени кабинә тәшкилинә данр	66
Ордумуз	68
Чидди һәрәкәт лазымдыр	69
Эјри јол	70
Киримјорлар	73
Јени кабинә	76
Дағыстан вә биз	78
Ејни муәмилә көзләјирик	80
Нә истәјирләр	82
Сижәси имтаһан	84
Хатимә	86
Сижәсијат	88
Инди баша дүшүрләр	89
Нахчыван вә Гарабағ	92
Дәрбәнд әһвалаты	94

Бир јаш	95
Шималымызын һалы	98
Гара төһлүкә	100
Ичимизләки денкинләр	101
Бир мүнәсибәтлә	103
Мачәрачылыг	105
Гарабағ һадисаты	107
«Сәдди-Искәндәр»	109
Русија әһвалы	110
Сәмиңјәт лазым	113
Набемөвсим севинчләр	116
Ики сијасәт	117
Ермәнистан вә Азәрбајчан мүнәсибаты	120
Бир суал мүнәсибәтилә	123
Әсассыз тәләб	125
Күрчүстандакы һәвадис	126
Гоншулуғ	129
Чәрәк баһаланмасы	132
Бөһран долајисилә	133
Мәчбури гәрардад һаггында	136
Бу күн	139
Шајиәләр мүнәсибәтилә	142
Јени кабинә	145
Ордан-бурдан	145
Ордан-бурдан	147
Ордан-бурдан	149
Ордан-бурдан	151
Ордан-бурдан	153
Зурна	155
Зурна	157
Зурна	159
Зурна	161
Шәрһләр	163
Сөзлүк	176

Үзејирбәј һачыбәјли.

Һ 33 Фитнәләр гаршысында. Б., Азәрнәшр, 1995. сәһ.
188

Дани бәстәкар Үзејирбәј һачыбәјли һәм дә кәскин вә дәјәрли
публисист һазыларын мүүллифи кими таныыр. Китаба бәјүк сә-
һәткарын индијәдәк һеч јердә чап олунамаш, күнүмүзлә сәсләшән
публисистик һазылары даһил едилмишдир.

Һ 4702060104—30 е'лансыз
М 651 (07)—95

ББК С(Түрк)1

ISBN 5—552—01549—5

ҮЗЕЈИРБӘЈ ҺАЧЫБӘЈЛИ

ФИТНӘЛӘР ГАРШЫСЫНДА

Бакы — 1995

Б әдни редактору *Ф. Фәрәчов*
Техники редактору *С. Шаһбазова*
Корректорлары
В. Мусајева, М. Сасани

ИБ № 6109.

Жыгылмаға верилмиш 29. 07. 94. Чапа имзаланмыш
26. 09. 95. Форматы 84×108^{1/32}. Мәтбәә
кағызы № 2 Жүксәк чап үсулу илә Әдәби
гарнитур. Шәрти чап вәрәги 10,08. Шәрти
рәнкли сурәти 10. 29. Учот нәшр вәрәги 12,5.
Тиражы 1000. Сифариш 500. Мүгавилә
гijмәти илә.

Азәрбајчан Республикасы Мәтбуат вә
Информасија Назирлији
Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты, Бақы—370005,
Һүсү һачыјев күчәси, № 4.
«Гызыл Шәрг» ичарә мәтбәәси, Бақы,
Һәзи Асланов күчәси, № 80.

1995

452

711